

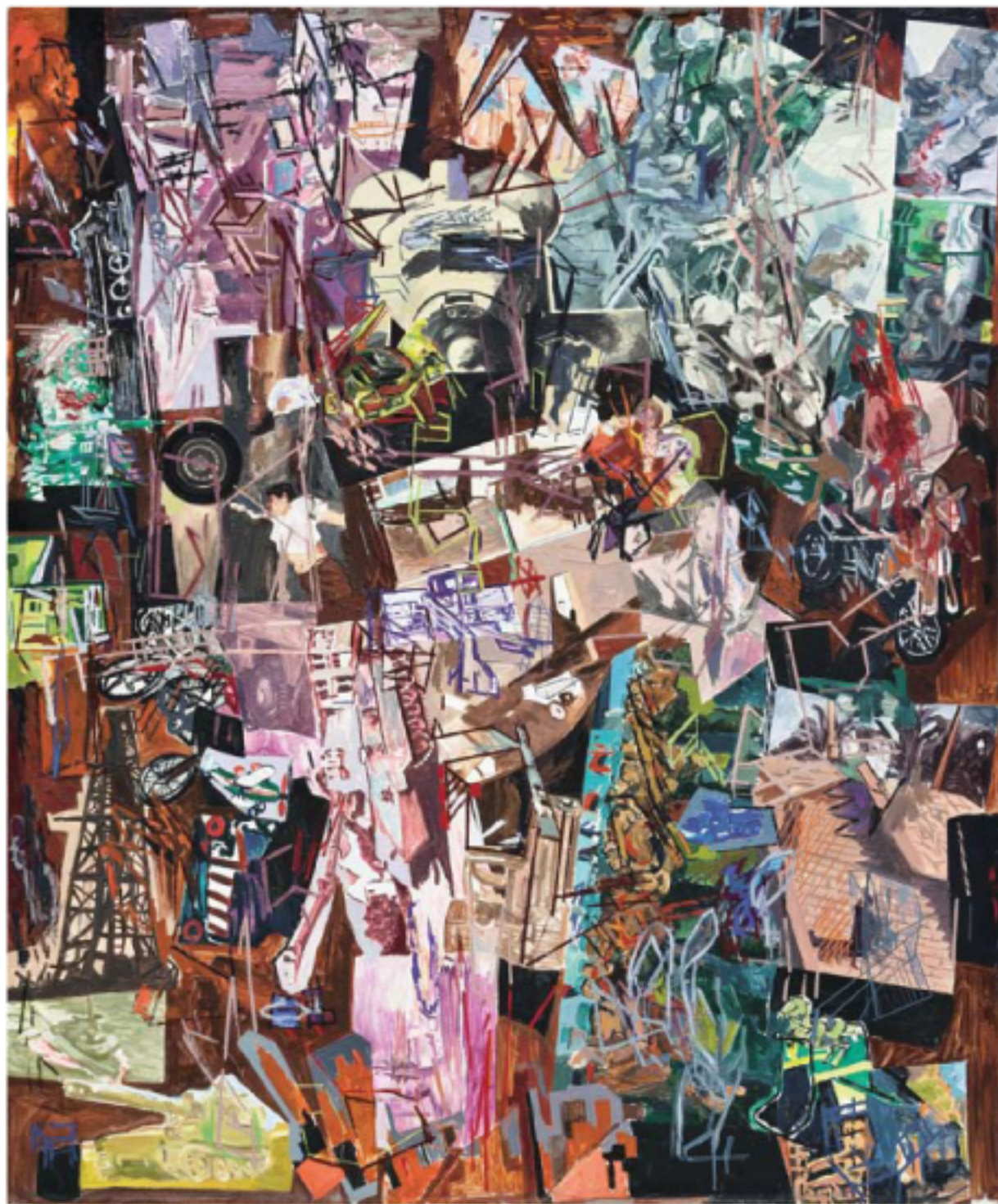
KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

2014 4

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. eurozine.com, kulturosbarai.lt

Kęstutis ZAPKUS. Normos (Karo vaikai). 1984. Drobė, aliejus; 182,88 x 152,4

Vidmanto Nčiuko reprod.

Lietuvių kėlivijos dailininkas Kęstutis Zapkus yra perėmęs visas stipriausias amerikietiškos abstrakcijos savybes. Kai kurie didieji jo kūriniai asocijuojasi su galingais varikliais – negalėsime nuneigti neįtikėtinos jų jėgos, užvaldančios ritmikos. Apie dailininką skaitykite p. 27

Kultūros ir meno
mėnesinis žurnalas.
Eina nuo 1965 m.

KULTŪROS BARAI

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 2 62 38 61

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Rūta GAIDAMAVIČIUTĖ
(muzika) 2 62 38 61
Monika MEILUTYTĖ
(teatras) 8 614 12855
Kęstutis ŠAPOKA
(dailė) 8 655 90921
Asta DEKSNYTĖ
(dizainerė) 2 61 05 38
Kristina SABUKIENĖ
(kompiuterinė) 2 61 05 38
Dalia MEČKAUSKAITĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Endre BOJTÁR (Vengrija)
Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Stasys EIDRIGEVIČIUS
Carl Henrik FREDRIKSSON (eurozine)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Algis MICKŪNAS
Liana RUOKYTĖ
Antanas ŠILEIKA (Kanada)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: kulturosbarai@takas.lt,
kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61

© Leidėjas – VšĮ „Kultūros barų“ leidykla. SL 101

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra Eurozine the netmagazine
partneris. www.eurozine.com

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Dario MARTINELLI. Nuo krizės prie galimybių: *Naujųjų humanitarų manifestas* / 2

Problemos ir idėjos

Paulius KUKIS. Pilietiško, valstybingumo ir tautiško „schemas“ / 11

Pasaulio ateitis: globalios jungtys ar kreolizacija? *Su miestų ir medijų antropologu Ulfu Hannerzu kalbasi Almantas Samalavičius* / 13

Nuomonės apie nuomones

Kęstutis ŠAPOKA. „Klasikinė“ raganų medžioklė. *Keletas pastabų apie savižudybių prevenciją ir „destruktyvųjį meną“* / 17

Kęstutis SKRUPSKELIS. Talentas vienoje srityje nebūtinai ką nors reiškia kitoje / 23

Kristina STEIBLYTĖ. Ką švęsti – apdovanojimus ar teatrą? / 24

Kūryba ir kūrėjai

Sigitas TUTLYS. Trieliliai / 26

Kęstutis ŠAPOKA. Mūšio lauke. *Kęstučio Žapkaus retrospektyva Vilniuje* / 27

Stasys EIDRIGEVIČIUS. Tarp fotografijos ir metaforos, arba 1974–2014: koks čia keturiasdešimtmetis? / 30

Aurelija LEONAVIČIENĖ. Suprasti ir prisijaukinti kultūrinės teksto reikšmės / 35

Algirdas PATAČKAS. Apie Mykoliuką ir Severiutę, arba Kas ten, vydihoje, giliai glūdi... / 39

Virpanti ir virpinanti. *Su kompozitoriumi Vidmantu Bartuliu kalbasi Rūta Gaidamavičiūtė* / 42

Aigustė TAVORAITĖ. Klatingas virtualybės spindesys / 46

Vaidilutė BRAZAUSKAITĖ-L. Dangiškasis kalvis. *Apie Eimanto Ludavičiaus kūrybą* / 49

Kęstutis ŠAPOKA. Kintančių prasmų spiečius. *Arūno Gudaičio projektas „Dalyr ir gabalai“ Vilniaus ŠMC* / 51

Andrea TOMPA. „Publikos“ teatras Rytų Europoje / 53

Dialogas apie Domertą, arba Psichinės gerovės pamatai. *Su Igno Staškevičium kalbasi Mindaugas Kubilius* / 57

Odeta ŽUKAUSKIENĖ. Kaip ir kodėl vizualumas tapo Pandoros skrynia. *Sociopolitiniai romano „SNUFF: utopija“ pjūviai* / 60

Apokalipsės raiteliai

Vytautas JOKUBAUSKAS. Karas, kurio nebus? *Lietuvos karinis saugumas* / 65

Praeities dabartis

Liudvika POČIUNIENĖ. Absurdas ir abstrakcija. *Užrašai paraštėse 4* / 70

Retrospektyva

Vaclovas BAGDONAVIČIUS. Kristijonas Donelaitis Vydūno akimis / 77

Laikai ir žmonės

Ernestas GADIRNIS. Įniršis kuria eiles. *1863–1864 m. sukilimas literatų gyvenime* / 84

Summaries / 95

Viršelio 1 p.: Kęstutis ZAPKUS. Juodas šokis. 1975. Drobė, aliejus, šilkografija, akrilas;

213,36 x 213,36

Vidmanto Ilčiuko reproduktas.

4 p.: Arūnas GUDAITIS. Kristalas. 2014. Kalnų krištolas; 12 x 12 x 12

NUO KRIZĖS PRIE GALIMYBIŲ: NAUJŲJŲ HUMANITARŲ MANIFESTAS

Pasaulyniu mastu nepastebima lyg vėžys plinta liga – milžiniška krizė, kurios žala demokratinei santvarkai ateityje bus neišmatuojama. Tai – pasaulinė išsilavinimo krizė.

Nussbaum (2010: 1–2)

Ištakos

Humanitariniai mokslai, kaip pabrėžia daugelis šaltinių, šiuo metu patiria daugialypę krizę, kuri apima keletą organiškai susijusių aspektų: humanitarinių mokslų vaidmuo ir įtaka visuomenėje silpsta, jų populiarumas tarp studentų ir mokslininkų mažėja, o humanitarų – žinių kūrėjų ir skleidėjų – įvaizdis blanksta.

Svarbiausia šios krizės priežastimi laikoma šiuolaikinė vakarietiška visuomenė, kuri bando nusistatyti naujus prioritetus, daugiausia dėmesio skirdama ekonominiams pokyčiams (tiek pokyčių, tiek prioritetų kryptis dažniausiai yra neokapitalistinė), – ji ne tik *sudarė sąlygas* krizei kilti, bet ją ir gilina. Žinoma, tai tiesa, tačiau būtų neišmintinga kaltinti vien išorinius veiksnius. Visiems priimtina sprendimą galima rasti tik išsamiai ir savikritiškai įvertinus situaciją. Tam tikru atžvilgiu mūsų, humanitarinių mokslų atstovų, didžiausias trūkumas yra tai, kad vis dar galvojame, esą mus supantis pasaulis gali visiškai pasikeisti, tačiau tai niekaip nepalies mūsų pačių. Esame įpratę manyti, kad mūsų tapa-

tybė šventa ir neliečiama, nors taip samprotaudami tą tapatybę išduodame. Vėliau šią mintį išplėtosiu, tačiau pirmiausia norėčiau apžvelgti įvairius aspektus, kaip krizė buvo analizuojama pastaruosius keletą metų.

Kad skirtingų požiūrių apžvalgą galėčiau pateikti 360 laipsnių kampu, įvertinau įvairaus pobūdžio pasisakymus: nuo mokslinių straipsnių iki statistikos, nuo akademinių ataskaitų iki viešų pasisakymų per konferencijas, apskritojo stalo diskusijų ir straipsnių laikraščiuose. Kiekvienas išreiškia savitą požiūrį, siekia vis kitokių tikslų, yra skirtas kitiems skaitytojams ir atkreipia dėmesį į skirtingus tos pačios problemos aspektus.

Pradėkime nuo skaičių, kurie rodo sumažėjusį (kartais net išnykusį) susidomėjimą humanitariniais mokslais. Pavyzdžiui, Ispanijos statistikos instituto duomenimis, Europoje suteiktų akademinių laipsnių skaičius humanitarinių mokslų srityje tarp 1998-ųjų ir 2010-ųjų labai sumažėjo. Pateikiami ir atskirų pasaulio institucijų duomenys. Pagarsėjusiame Harvardo universiteto pranešime teigiama, kad perpus sumažėjo stojančiųjų į humanitarinių mokslų srities

studijas – nuo 14 proc. 1966 m. iki 7 proc. 2010-aisiais (*Addressing a Decline in Humanities Enrollment*, 2013); maždaug 50 proc. sumažėjo ir Yale'o universiteto studentų humanitarų, be to, nebėra reikšmingo skirtumo tarp studijuojančių vyrų ir moterų skaičiaus.

Tiesa, tokius duomenis patvirtina ne visi šaltiniai. Prof. Benjaminas Schmidtas iš *Northeastern* universiteto (Bostonas, JAV) teigia: „*Humanitarinių mokslų ilgalaikį – nuo 1950-ųjų iki šių dienų – nuosmukį lėmė tai, kad moterys pradėjo rinktis kitas profesijas*“ (Schmidt 2013). Iš tikrųjų iki 8-ojo dešimtmečio dauguma aukštojo mokslo siekusių moterų rinkosi edukologijos (40 proc.) arba humanitarinių mokslų specialybes (50 proc.), o antroji feminizmo banga paskatino jas siekti kitokios karjeros – ypač verslo ir matematikos mokslo srityse. Moterų skaičiaus sumažėjimas neišvengiamai pakoregavo bendrą humanitarinius mokslus pasirinkusiųjų statistiką.

Negana to, keletas universitetų pasaulyje sujungė socialinių ir humanitarinių mokslų fakultetus, katedras ar institutus, tikėdamiesi sustiprinti studijų programas, pakelti mokslo standartus. Įdomu, kad beveik visų šių institucijų rinkodaros strategija remiasi ta pačia žinute: *humanitariniai + socialiniai mokslai = įgūdžiai, padėsiantys sukurti geresnę pasaulį*. Pavyzdžiui, Masačusetso technologijos instituto – MIT (JAV) Humanitarinių mokslų, menų ir socialinių mokslų fakulteto šūkis yra toks: „*Geros idėjos keičia pasaulį*“; Penn State Behrendo koledžas (JAV) skelbia ugdantis „*sėkmingo gyvenimo įvairialypiame pasaulyje įgūdžius*“; Jacobso universitetas Vokietijoje teigia, kad humanitarinių ir socialinių mokslų fakulteto programos suteikia išsilavinimą, konkurencingą tarptautiniu mastu, sužadina kūrybiškumą ir inovatyvų mąstymą, suteikia pagrindą sėkmingai įsidarbinti ir yra paremtas moksliniais tyrimais; Lakeheado universiteto (JAV) Humanitarinių ir socialinių mokslų fakulteto tinklalapis pradedamas Sokrato citata: „*Neištirto gyvenimo neverta gyventi*“, ir taip toliau.

Pabrėžiami ir kiti dalykai. Pavyzdžiui, *4Humanities* (Amerikos, Kanados, Jungtinės Karalystės ir Australijos mokslininkų humanitarų jungtinė skaitmeninė grupė) atliko itin išsamų tyrimą „Humanitarinių mokslų svar-

ba“. Jo rezultatai parodė, kad politinėje ir finansinėje sferose vadovaujančias pozicijas dažniausiai užima humanitarinį išsilavinimą turintys žmonės. 2012-aisiais 60 proc. JAV generalinių direktorių, 65 proc. JK parlamento narių ir daugiau kaip du trečdaliai verslininkų turėjo humanitarinį išsilavinimą. 2008-aisiais – pasaulinės ekonominės krizės metais – Kanadoje 91 proc. baigusiujų humanitarinius mokslus vis dar galėjo susirasti darbą. 54 proc. JK universitetų ekonominio svorio lemia humanitariniai ir socialiniai mokslai (papildomų duomenų galima rasti *Terras et al.* 2013).

Tačiau humanitarinių mokslų tyrimams finansuoti skiriama vos 0,45 proc. JAV valstybės tyrimų biudžeto ir ne daugiau kaip 1,06 proc. ES tyrimų biudžeto – taigi akivaizdu, kad skirtumas tarp humanitarinių ir kitų mokslo sričių finansavimo yra milžiniškas. Žinoma, humanitarinių mokslų tyrimai dažniausiai yra nebrangūs ir reikalauja palyginti nedidelių investicijų į technologijas. Pavyzdžiui, branduolinės energetikos, inžinerijos ar biochemijos tyrimams reikiamos patalpos, įranga gali kainuoti milijonus, o didžiausios humanitarų išlaidos dažniausiai apima keleto išvykų į konferencijas finansavimą, šūsio knygų, naujo nešiojamojo kompiuterio įsigijimą. Vis dėlto atotrūkis tarp humanitarinių mokslų ir kitų sričių tyrimų finansavimo yra pernelyg didelis, net ir turint omenyje skirtingas išlaidas. Taigi turėtų būti ir kitų priežasčių.

Kaip ir reikėjo tikėtis, tokius duomenis palydėjo intelektualų pasipiktinimo banga. Du žinomiausi pavyzdžiai yra Marthos Nussbaum knyga „Ne pelno siekiantys – kodėl demokratijai reikia humanitarų“ (angl. *Not for Profit – Why Democracy Needs the Humanities*, 2010) ir Amerikos menų ir mokslų akademijos pranešimas „Dalyko esmė“ (angl. *The Heart of the Matter*, Broadhead et al. 2013). Šių leidinių požiūris šiek tiek skiriasi, tačiau juos vienija bendra žinutė – humanitarinius mokslus reikia remti, nes jie kuria: 1) žinias, įgūdžius ir gebėjimus, kurių reikia, kad gerai gyventume XXI a. demokratijoje (Broadhead et al. 2013: 10), 2) inovatyvumą, konkurencingumą, stiprybę (ten pat: 11), 3) ir lyderystę glaudžiai susisaisčiusiame pasaulyje (ten pat: 12).

Palyginimui:

„Tikrasis civilizacijų susidūrimas yra vidinė žmogaus sielos kova, kur godulys ir narcisizmas kovoja su pagarba ir meile. Mano nuomone, visos šiuolaikinės visuomenės sparčiai pralaimi šią kovą, nes maitina jėgas, kurios didina prievartą ir veda į nužmoginimą, bet pamiršta pasirūpinti tomis, kurios padeda ugdyti lygiavertiškumo ir pagarbos kultūrą. Jei aiškiai nekalbėsime apie tai, kokie svarbūs yra humanitariniai mokslai ir menai, jie išnyks, nes iš šių sričių pinigai neuždirbami. Humanitariniai mokslai ir menai susiję su kur kas kilnesniais dalykais: su tuo, kad pasaulis taptų geresne vieta gyventi, su tuo, kad žmonės vieni kitus matytų kaip visavertes būtybes, turinčias savo mintis ir jausmus, vertas empatijos ir pagarbos, su tuo, kad tautos nugalėtų baimę, įtarumą ir gebėtų dalyvauti diskusijoje, pagrįstoje tarpusavio supratimu ir protingais argumentais“ (Nussbaum 2010: 143).

Ne visi su tuo sutinka. Pavyzdžiui, dr. Diana E. Sheets iš Ilinojaus universiteto (JAV) straipsnyje *Huffington Post* teigia, kad krizę, viena vertus, skatina „persisotinimas socialinio teisingumo politika“, antra vertus, humanitariniai mokslai stokoja kultūrinių sąsajų. Kitaip tariant, humanitarai, rūpindamiesi „tapatumo politika, socialine nelygybe ir lyčių kova“, pamiršta didžiąją klasikinę literatūrą ir meną – ne tik didingus, bet, visų pirma, sudėtingus kūrinius, kuriems suvokti reikia įdėti pastangų. Kultūrinės humanitarinės žinios pasiekia visuomenę iš kitų šaltinių, visų pirma, žiniasklaidos, todėl yra susijusios tik su populiariąja kultūra:

„Trūksta konceptualių metodikų, kurios padėtų studentams pagrįsti savo nuomonę autoritetingomis žiniomis. Kodėl? Jiems nebuvo pasakyta, kad kai kurie mokslininkai šaltiniai yra geresni negu kiti, kad kritinis mąstymas reiškia išmanymą ir atvirumą netgi toms idėjoms, kurios prieštarauja jų įsitikinimams.“

O antai mokslininkai inžinieriai mokosi ir daro tokius pat sudėtingus dalykus kaip anksčiau, įgydami teorinį pranašumą prieš humanitarus. Kaip rasti sprendimą?

„Studentai privalo suprasti Vakarų kultūros paveldo pagrindus, jie turi atidžiai skaityti, vykdyti rimtus tyrimus, įsitraukti į sudėtingą kritinio mąstymo procesą, net jeigu tai prieštarauja jų pasaulėžiūrai. Be abejo, tai rei-

kia, kad reikės grįžti prie Vakarų civilizacijos pamatų, kurie buvo pakloti, laikantis griežtų akademinių standartų. Humanitarinės krypties mokslai turėtų atsisaikyti pseudomarksistinio socialinės lygybės katekizmo ir postmodernistinio nihilizmo, kurį puikiai reprezentuoja Johnas Rawlsas. Mūsų studentai turi grįžti prie tiesos, grožio ir gėrio paieškų, nes tai sudaro visos Vakarų tradicijos pagrindą“ (Sheets 2013).

Toks požiūris netiesiogiai susijęs su prof. Peterio André-Alto iš Laisvojo Berlyno universiteto nuomone, išreikšta 2012-aisiais. Humanitarinius mokslus jis vadina intelektualinės jėgos, gilumo ir nepriklausomybės pamatu. Harvardo universiteto Menų ir humanitarinių mokslų fakulteto dekanė dr. Diana Sorensen taip pat mano, kad humanitariniai mokslai padeda „treniruoti protą, formuoti mąstymo įgūdžius, įdomiai išreikšti idėjas ir gerai rašyti. Jie padeda susikurti įrankius, kurie leistų spręsti sudėtingas problemas“ („Dėl humanitarinių mokslų populiarumo tarp stojančiųjų mažėjimo“, 2013).

Komentuodamas humanitarinių mokslų krizę, Lee Siegelis *Wall Street Journal* apie tokio požiūrio trūkumus rašo:

„Mums sakoma, kad formalus išsilavinimo, ypač literatūros išmanymo, trūkumas yra žalingas ir sukelia daug asmeninių sutrikimų, pavyzdžiui, žmogus nesusgeba kritiškai mąstyti, aiškiai rašyti, atjausti kitų žmonių ir jais domėtis, jo neapima pažinimo džiaugsmas, jis nenori skaityti didžiosios literatūros, baigęs mokslus, nemoka atpažinti tiesos, grožio ir gėrio.

Pagirtinas šis didingas susirūpinimas piliečiais. Tačiau visa tai – tik sentimentali išgalvota baimė.

Literatūros paskaitos aukštosiose mokyklose yra palyginti naujas fenomenas. Iki XIX a. pabaigos universitetinės literatūros studijos neegzistavo. Prieš tai humanitariniais mokslais buvo vadinamos graikų ir lotynų kalbų studijos; kitą būtinąją išsilavinimo dalį sudarė Biblijos studijavimas. Niekas niekada nė nesvarstė, kad į formalią studijų programą reikėtų įtraukti romanus, apsakymus, eilėraščius ar dramas. Jie buvo laisvalaikio dalis“ (Siegel 2013).

Pastebima tendencija humanitarinius mokslus tapatinti vien su literatūra, ir tai yra susiję su tam tikro-

mis kultūrinėmis nuostatomis (pavyzdžiui, labai dažnai nustatoma takoskyra tarp humanitarinių mokslų ir menų, *menotyrą* priskiriant pastariesiems), tačiau šioje diskusijoje tegul „literatūra“ reiškia visą mokslo sritį. Siegelis nurodo ir didžiausią atšalimo literatūrai (t. y. humanitariniams mokslams) privalumą: „*Studentai pasirenka tas specialybes, kurios yra labiausiai susijusios su realiu gyvenimu.*“ Nuo šiol jauni žmonės galės mėgautis klasika ir iš jos mokytis: „*Šis socialiai ir ekonomiškai bevertis užsiėmimas vadinamas transcendentija, jo įvertinti neįmanoma rašiniiais ar pažymiais. Literatūra yra pernelyg šventas dalykas, kad jos mokytume. Ją reikia tik skaityti.*“ Net jeigu tai pasakytą kaip komplimentas, Siegelis siūlo humanitariniams mokslams netaikyti akademinų suvaržymų ir leisti, kad jie taptų „gyvenimo pamokomis“.

Pabaigai – gana pesimistiškas prof. Johno Paulo Russo iš Majamio universiteto (JAV) pasvarstymas su Jacques'o Ellulio filosofijos atgarsiais. Profesorius „didžiuoju“ humanitarinių mokslų priešų laiko technologijas, o „dvasinę savitransformaciją“ supranta kaip apsisprendimą:

„*Nors toks palyginimas atrodo labai tolimas, vertėtų prisiminti, kad Vakarų humanitarai jau yra išgyvenę kultūros tremtį į vienuolynus. Šiandien, kai neišvengiamai priklausome technologinei visuomenei, švietimo idėjos iš Lindisfarne ir Cîteaux, St. Gall ir Monte Cassino turėtų mus vesti tarnavimo žodžiui keliu. Pasak Burckhardto, Vakarų kultūrą ir vėl galėtų išgelbėti asketai*“ (Russo 1998: 41).

Taigi, susiduriame su dar viena problema – technofobija.

Tikslai, iššūkiai ir galimybės

„*Humanitariniai mokslai primena mums, kas buvome, ir padeda numatyti, kur link einame. Humanitariniai mokslai – kalbų, literatūros, istorijos, kino, teisės, filosofijos ir religijos studijos – remdamiesi kritiniu mąstymu ir vaizduote ugdo mūsų kūrybiškumą, moko priimti vieniems kitų skirtumus, panašumus ir įvairiausius požūrius. Socialiniai mokslai atskleidžia istoriškai*

susiklosčiusius gyvenimo dėsnius. Iš gamtos mokslų perimtais stebėjimo ir eksperimentiniais metodais antropologija, ekonomika, politikos mokslai ir valdymas, sociologija, psichologija ir kiti socialiniai mokslai tiria ir numato žmonių elgesį, organizacinius procesus. Visi kartu jie padeda mums suprasti, ką reiškia būti žmogumi, vienydami pasaulio bendruomenę“ (Broadhead et al. 2013: 9).

Prieš pradėdamas vardyti pagrindinius manifesto (tiksliau tariant, apmąstymų, kurie galėtų tapti manifestu) punktus, norėčiau apibendrinti pagrindinius klausimus, kurie kyla, analizuojant įvairius šaltinius:

1) **Stiprybės:** humanitariniai mokslai skatina kritinį ir analitinį mąstymą; jie padeda suprasti ir išmanyti demokratijos ir socialinio teisingumo principus; jie ugdo lyderystę, kultūrinę ir etinę vertybes.

2) **Problemos:** humanitariniams mokslams trūksta ekonominio svorio; jie suvokiami kaip „nepraktiški“, o jų atstovams sunku įsidarbinti; humanitarai nespėja su technologijų pažanga.

3) **Krizė:** mažas institucinis finansavimas arba jo visai nėra; studentų skaičius mažėja; silpsta domėjimasis humanitariniais mokslais; intelektualai praranda visuomenės lyderių vaidmenį.

Planuojant *naujųjų humanitarinių mokslų* projektą, reikėtų apmąstyti visus šiuos aspektus, nepamirštant straipsnio pradžioje minėtos savikritikos. Visi aukščiau aptartieji požūriai apima priežastis, dėl kurių humanitarai turėtų kaltinti „sistemą“, bet ne save. Bandydamas suderinti abu šiuos aspektus, aptarsiu septynis pagrindinius tikslus, kuriuos humanitarai turėtų suformuluoti ir jų siekti.

Visa tai, apie ką čia bus kalbama, norėčiau pristatyti nauju terminu *humanitariniai mokslai* (t. y. nauji+humanitariniai, angl. *Numanities*). Šios tyrimų koncepcijos, inicijuotos 2014-ųjų sausį Kauno technologijos universiteto Tarptautiniame semiotikos institute (ISI), siekis – atsižvelgiant į šiuolaikinės visuomenės dinamiką ir problemas, suvienyti skirtingas humanitarinių mokslų kryptis ir stengtis kartu nugalėti gilėjančią krizę. Beje, nors susiklosčiusią situaciją daugelis mokslininkų vadina krize,

reikėtų turėti omenyje ir platesnę etimologinę šio žodžio reikšmę – išvertus iš graikų kalbos *krisis* reiškia „pasirinkimą, apsisprendimą, lemtingą posūkį“. Kitaip tariant, krizė yra būtina raidos sąlyga.

Prieš pradėdant diskutuoti apie *humanitarinių* mokslų koncepciją, būtina paminėti, kad ji neturi specifinio *mokslinio* turinio, todėl šis tekstas ir pateikiamas kaip manifestas, o ne kaip mokslinė paradigma ar kas nors panašaus. Tai reiškia, kad kitų naujų sričių ir tyrimų kryptių atstovai, kuriems rūpi tos pačios problemos (posthumanitarai, transhumanitarai, skaitmeninės srities humanitarai ir kiti) *numanitarams* yra ne *varžovai*, o kolegos, galintys siūlyti savus sprendimo būdus. Mūsų skelbiamas požiūris yra ne nauja „teorija“ ar „filosofinė paradigma“ – *humanitariniai* tyrimai reiškia ne vieną kokią nors konkrečių tyrimų kryptį, o greičiau apima įvairius mokslininkų, bandančių modeliuoti naują humanitarinių mokslų tapatumą, apibrėžti jų vietą visuomenėje, požiūrius. Tikslai, įvardyti manifeste, yra *požiūrių visuma*, o ne specifinės teorinės rekomendacijos.

Numanitariniai mokslai apima ir siekia plėtoti: 1) tradicines humanitarinių mokslų kryptis tiek, kiek jų tyrimai yra susiję su šiaudien aktualiomis problemomis (pavyzdžiui, menotyra, analizuojančią meno ir naujųjų technologijų santykį); 2) naujas kryptis, atliepančias pasikeitusius visuomenės poreikius (pavyzdžiui, skaitmeninius humanitarinius mokslus); 3) dialogą tarp humanitarinių, socialinių ir/ar gamtos mokslų, t. y. tematiką, kuriai tarpsritis požiūris yra esminis, apibrėžiant ir tobulinant egzistuojančias tyrimų paradigmas (pavyzdžiui, multimodalines studijas); 4) „slaptuosius“ humanitarinius mokslus, t. y. tematiką, kurią šiuo metu tyrinėja kitų sričių (pavyzdžiui, socialinių mokslų) atstovai, tačiau kuri iš principo savo požiūriu ir metodologija yra susijusi su humanitarų pasaulio vizija (pavyzdžiui, „minkštųjų galių“ teorija, ateities studijos ir pan.); 5) taikomuosius humanitarinius tyrimus.

Numanitarų manifestas

1. Iš naujo apibrėžti humanitarinių mokslų vietą šiuolaikinėje visuomenėje

Tiek dabar yra, tiek ateityje bus, svarbu, kad visuomeninė humanitarinių mokslų pozicija ne tik atliekamų tyrimų, bet ir kasdienybės atžvilgiu būtų aiškiai apibrėžta, matoma. Svarbiausias žodis čia turėtų būti *orumas*. Palyginę, kokia buvo humanitarų (filosofų, intelektualų, menininkų ir kt.) situacija praeityje ir kokia yra dabar, matysime, kad iš visuomenės centro jie atsidūrė pakraštyje (atrodo, žodis *filosofas* šiandien pirmiausia asocijuojasi su žodžiu *bedarbis*). Taigi, suprantama, kad humanitarinius mokslus apėmusi krizė visų pirma reiškia *orumo* krizę.

Kad atgautų *orumą*, humanitariniai mokslai turi iš naujo apibrėžti savo tapatumą visais lygmenimis – nuo tyrimų temų iki priemonių, kokiomis bus skleidžiami jų rezultatai, pasirinkimo, nuo projektinių paraiškų rašymo iki to, kaip jie *skaito* ir *interpretuoja* pasaulį.

2. Atnaujinti dialogą tarp humanitarinių mokslų ir institucijų pačiais įvairiausiais lygmenimis

Nors nedaug kas su tuo sutiks, tačiau humanitarams reikėtų pasistengti, kad geriau perprastų šiuolaikinės visuomenės „žaidimo taisykles“. Pirmiausia turėtų liautis mėgavęsi savigaila dėl to, kad institucijos juos užmiršo, ir pradėti daryti tai, ką moka geriausiai: reflektuoti, analizuoti ir žvelgti į priekį.

Institucijos vis mažiau lėšų humanitariniams mokslams skiria todėl, kad šios srities tyrimams, jų supratimu, trūksta konkretumo ir pelningumo. Savo ruožtu humanitarai įsitikinę – jeigu tyrimai būtų konkretūs ir pelningi, jie nebūtų humanitariniai. Toks požiūris istoriškai neteisingas: daugybę humanitarinių tyrimų atliko empirikai ir praktikai, kartu siekdami ir pelno. Brunellesci's nebuvo *pasamdytas*, kad pastatytų garsųjį savo kupolą – jis turėjo varžytis su šešiolika kitų kolegų; aibė nemirtingų meno kūrinių sukurta reklamos ar propagandos tikslais – bemaž populiariausia (po *O sole mio*) neapoliečių daina *Funiculì Funiculà* buvo parašyta reklamos kampanijai, populiariausia Neapolio funikulieriaus linijai; filosofija visada buvo pagrindinis įrankis, padedantis suprasti visuomenę ir siūlantis metodus, kaip tą daryti (praktinė etika).

1-ajame manifesto punkte jau minėta, kad atsiuvinėjimas apima ne tik paraiškų finansavimui gauti teikimą ar kitus formalius dalykus. Iš tikrųjų reikėtų pakeisti ir visą *socialinį* humanitaro įvaizdį. Nežinia, kaip atsitiko, bet „intelektualo“ įvaizdis suskilęs į dvi nieko bendra tarpusavyje neturinčias, netgi susipriešinusias dalis: vienoje pusėje atsidūrė antiinstitucinis „bohemiškas keistuolis“, kitoje – į verslą orientuotas žinių „vadybininkas“. Kadangi pirmasis turi tik talentą, o antrasis – tik pinigų, apie kultūrinį ir intelektualinį progresą galima vien svajoti. Šiame „skilimo“ procese išnyko žinių „architektas“: intelektualas, savo vizijas siejantis su projektavimu, abstrakčias idėjas – su konkrečiu jų įgyvendinimu. Kai kuriems humanitarams atrodo, kad toks personažas būtų netinkamas, o jo laikysena visiškai nauja, tačiau yra atvirkščiai – tai pats seniausias humanitaro įvaizdis iš visų žinomų.*

3. Prisiminti kilnujų empirinių ir taikomųjų tyrimų meną

Viena iš krizės, aptartos antrajame punkte, priežasčių yra humanitarinių mokslų nesugebėjimas „prabilti“ pasauliui suprantama konstruktyvia ir konkrečia kalba. Net ir dabar kyla pavojus, kad sprendami klausimus, susijusius su krize, pasinersime į spekuliatyvią metafizinę diskusiją (beje, iš principo nesu nei prieš metafiziką, nei prieš spekuliatyvumą). Tarp daugybės humanitarams prastų naujienų yra ir viena gera: tos institucijos, kurios vis dar turi humanitarinių mokslų programas, suprato, kad pagrindinė šios mokslo srities stiprybė yra gebėjimas kurti *vertės* visuomenę. Kaip matyti iš aukščiau pateiktų pavyzdžių, tai išlaikoma net ir tada, kai humanitariniai mokslai sujungiami su socialiniais.

* Tarp kitko, norėčiau visų liberalų, kurie skaito šį tekstą ir piktinasi mano komentarais apie bohemiškumą, paklausti: ar pastebėjote, kad dažnas bohemos atstovas tapo naujuoju konservatoriumi? Politinės grupuotės, Facebook puslapiai, tinklaraščiai, kiti vieši „konservatyviųjų bohemos atstovų“ pasisakymai visame pasaulyje pilasi kaip iš gausybės rago. Keičiasi pati socialinio sluoksnio, kuris paprastai laikydavosi kairiųjų pažiūrų, ideologija. Kita vertus, turint omenyje, kad tarp pamatinių bohemos vertybių yra *laisvė* ir *dvasingumas*, toks pokytis nestebina.

Filosofas, pasirengęs metafiziniais samprotavimams (o kartu besiskundžiantis, kad nė viena institucija šiam reikšmingam užsiėmimui neskiria finansavimo), galėtų pradėti nuo paprastų klausimų: ar šis procesas kuria *vertę* (nesupraskite klaidingai – nebūtinai kalbama apie *ekonominę* vertę)? Ar ypatingus savo mąstymo įgūdžius taikau tam, kad išspręsciau kokią nors realią pasaulio problemą? Ar kieno nors gyvenimą tai pakeis į gerąją pusę? Net jei atsakymas į visus klausimus yra „ne“, filosofas turi teisę toliau vykdyti savo sumanymą, tačiau jis neturėtų stebėtis, kodėl niekas nesiveržia remti projekto, akivaizdžiai pagrįsto privačiais interesais. Beje, nepamirškime, kad yra ir dar praktiškesnių klausimų. Didis amerikiečių kompozitorius Charlesas Ivesas niekada nesistengė, kad menas taptų jo darbu – jis norėjo išlaikyti teises ir nesirūpinti pareigomis.

Be to, derėtų prisiminti, kad daugelis didžiųjų praeities humanitarų gebėjo didžias vizijas susieti su didžiais veiksmais, o išskirtiniais atvejais padėdavo ir *pagrindą* vizijai *ikūnyti*. Tai ir buvo, pasitelkiant gana banalų pavyzdį, Renesanso – laikotarpio, kai radosi pirmieji humanistai (pagal juos tapomas ir šiuolaikinis humanitaro portretas) – esmė ir pagrindinis pasiekimas. Pavyzdžiui, Leonardo da Vinci'o sukurti *avangardiški* ir *vizionieriški* mechanizmai labai konkretūs, pagrįsti racionaliomis idėjomis.

Gali būti, kad humanitarinius mokslus ištikusi krizė susijusi ne vien su laukiniu neokapitalistiniu šiuolaikinės visuomenės mentalitetu (nors tai – nepaneigiamas faktas), bet ir su tuo, kad daugelis humanitarų yra įstrigę romantizuotoje praeityje arba perėmę madingą postmodernizmo laikų požiūrį, kuris neigia *racionalumą* ir *konkretumą*.

4. Priminti ir prisiminti, kad humanitarai, skirtingai nei luditai, visada buvo už visuomenės progresą

Humanitarai, filosofai, menininkai, architektai nuo seno buvo žmonės, *žiūrintys į priekį* (tikslus prancūziško žodžių junginio *avant-garde* vertimas), ir gebėjo numatyti kūrybinius, etinius ar socialinius istorijos po-

sūkius, taikydami tokį mąstymo būdą, kokį, prisimindami anksčiau minėtą argumentą, galėtume vadinti „pragmatiniu samprotavimu“. Jis remiasi visuomenės mechanizmų ir veiksmų tiek plačiąja, tiek siaurąja prasme giliu suvokimu.

Egzistuoja pavojus, kad humanitarai taps *nekritiškais praeities mokslininkais* ir užims tas mokslo nišas, kurios susijusios vien su tradicijomis, folkloru, filologija, istorija, atminties išsaugojimu ir t. t. Nors šios sritys neabejotinai yra labai svarbios (net nereikia aiškinti, kodėl), vis dėlto kyla grėsmė *vertei*. Pavyzdžiui, požiūris, esą „tradicijos turi būti išsaugotos todėl, kad jos yra tradicijos“, paverčia niekais perspektyvią galimybę tyrinėti bendruomenės tapatybę ir *jos ateitį*, nes įkyriai brukamas „senų gerų laikų“ ilgesys. Taip elgdami tyrėjai ne tik nusižengia profesinei etikai, nes leidžia asmeniniams interesams iškreipti objektyvų mokslinį požiūrį. Nesistengdami žengti koja kojon su visuomene, todėl prarasdami galimybę būti jos dėmesio centre, humanitarai rizikuoja ir mokslinius savo tyrimus paversti sentimentalėmis diskusijomis apie praeitį (vietoj deramų jos studijų). Taip dar labiau prarandamas ryšys su realybe.

Pagrindinė humanitarinių mokslų užduotis – „praeitį“ (ar bet kurią kitą temą) tyrinėti organiškai, jautriai, suvokiant, kad praeitis padeda suprasti dabartį ar net prognozuoti ateitį, kaip tą geba tik humanitarai. Jokių būdų negalima prarasti sąlyčio su realybe, nes būtent humanitarų pareiga pateikti teisingiausias (ir giliausias) metodikas, kaip ją interpretuoti.

Skaitmeninės technologijos yra vienas geriausių pavyzdžių, kad humanitarai, būdami iš esmės technofobiški, praranda galimybę susieti praeitį, dabartį ir ateitį. Pamatęs elektroninę knygą, dažnas humanitaras ima melancholiškai dūsauti, kad žmonės nebeskaito *tikrų* knygų, kad tuštėja bibliotekos, retoriškai klausia: „Kur visa tai nuves?“ Tačiau kas yra *tikra knyga*? Ar leidinys iki Gutenbergo buvo *netikra* knyga? Nauja tradicija keičia seną: spausdintos knygos yra naujesnė tradicija negu ranka rašyti rankraščiai, jie yra naujesnė tradicija negu akmens raštas, o šis yra naujesnė tradicija negu neartikuliuotos vokalizacijos.

Kyla įtarimas, kad giname ne tradiciją, integralumą ar tapatumą, o tiesiog tai, ką *pažįstame*. Galbūt giname tai, ką *geriausiai žiname*, bet ne tai, kas iš tikrųjų yra geriausia. Bijome „nežinomo“, o susipažinti su juo tingime. Skirtumą tarp brandaus ir senyvo amžiaus išreiškia ne skaičiai – pasenstame tada, kai entuziazmą mokyti ir tyrinėti pakeičia iliuzija, neva jau atradome „tiesą“. Štai kodėl kai kurios pasaulyje pirmaujančios akademinės institucijos (tokios kaip *King's College*, Harvardo universitetas, MIT ir kitos) įdiegė skaitmeninių humanitarinių mokslų (angl. *Digital Humanities*) studijų programas ir jau atlieka tyrimus šioje srityje. Jos sąmoningai atsisako pasenti.

Numanitariniai mokslai siekia ne iš principo priimti visas naujas technologijas (tai detaliau bus aptarta toliau), o tik atkreipti į jas dėmesį: mokslinio pobūdžio kritika, kai tokia yra reikalinga, turėtų kilti iš mokslinių, bet ne iš jausminių paskatų, ir ją būtina pagrįsti mokslo teikiamais įrodymais.

5. *Kalbant konkrečiai, įtemptame ekonominiame, politiniame ir ekologiniame šiandienos kontekste progresas turėtų būti suprantamas kaip veiksmai, orientuoti į gyvenimo kokybę, pagrįsti etiška mąstysena, oria gyvensena ir tvarumu*

Ghandi's pirmasis prabilo apie tai, kad progresas turi būti vykdomas, taikant *tinkamas technologijas*. Šią mintį vėliau pakartojo Ernstas Fritzas Schumacheris. „Progresą“ nebūtinai atspindi kiekvienas naujesnis, didesnis, greitesnis objektas. Kritiniu (o tai reiškia – iš esmės humanitariniu) požiūriu progresas turėtų atliepti tam tikros bendruomenės norus ir poreikius. Iš tikrųjų – ką reikėtų laikyti „tinkamomis technologijomis“? Neretai jos yra tiesiog tos, kurios realiai pasiekiamos, vietinės, lėtos.

Humanitarai turi teorinių įgūdžių, kuriuos galėtų pritaikyti, ugdydami konstruktyvų kritinį požiūrį. Būtų puiku, jei *numanitariniams* mokslams pavyktų atkurti šį interesą, o kartu pasiūlyti veiksmingas ir konkrečias metodikas, kad šie įgūdžiai nebūtų švaistomi abstraktiems, nuo realybės nutolusiems pamąstymams.

Kalbant paprastai, progresas nėra susijęs su ėjimu pirmyn ar atgal. Svarbiausia – eiti *link*. Žmonių, visuomenės, aplinkos, gyvenimo link.

6. *Tikslingai ir su pasididžiavimu skleisti tas vertybes, kurių kitos mokslo sritys nesugeba arba nejaučia poreikio puoselėti*

Tai nereiškia, kad humanitariniai mokslai turėtų diktuoti sąlygas kitiems, atvirkščiai – tai individualumo ir tapatybės skatinimas pačiu tinkamiausiu būdu. Gamtos mokslai tiria ir kuria dalykus, kurie *leidžia* gyventi, o humanitariniai kuria ir tiria tai, dėl ko *verta* gyventi. Kūrybingumas, grožis, gyvenimo kokybė, ori laikysena, empatija, tolerancija, kultūra, mąstymas – šiuos dalykus humanitarai kuria ir daro geriausiai, būtent tam skirta ši meno ir mokslo sritis. Pranešime „Dalyko esmė“ labai tiksliai suformuluota humanitarinių mokslų misija – jie yra „*respublikos saugotojai*“ (Broadhead et al. 2013: 9).

Jei visuomenė ir institucijos atsisako suprasti šių vertybių svarbą, humanitarai privalo ieškoti naujų būdų arba adaptuoti senus, kad perteiktų šią žinią. Visuomenė dėl tokio nesupratimo nekalta – taip jau susiklostė, kad humanitariniai mokslai neteko daugelio savo teisių, tačiau tiesa ir tai, kad humanitarai ėmė pernelyg pasitikėti savimi, mėgaudamiesi ilgalaikiu buvimu visuomenės centre. Tokia laikysena yra iš esmės ydinga, prieštarauja kritiškai ir savikritiškai humanitarinio požiūrio prigimčiai, nes pagrindinė jo užduotis – atmesti bet kokias dogmatizmo užuomazgas.

Humanitarams atėjo sunkūs laikai ir tai tinkamas metas parodyti savo stiprybę, atsparumą, brandą, gebėjimą prisitaikyti, turint omenyje, kad pagal evoliucijos teoriją „prisitaikyti“ anaip tol nereiškia pasiduoti, kaip tik priešingai – kuo labiau išstobulinti savo tiek fizines, tiek protines savybes.

Be to, tai toli gražu ne pirmas kartas, kai humanitarinius ar kitus mokslus apima krizė. Gamtos mokslai nuo savo atsiradimo pradžios radikaliai keitėsi daugybę kartų: būta atvejų, kai reikėjo pakeisti pačią paradigmą ir imtis konkrečių veiksmų. Pavyzdžiui, buvo

nelengva atsisakyti ilgus amžius vyravusio tikėjimo, kad Žemė yra visatos centras, arba pripažinti, kad žmogus nėra unikali būtybė, t. y. išgyventi Galilei'aus ir Darwino revoliucijas. Humanitarinių mokslų atstovai galbūt nusiramintų prisiminę, kad ankstesnės krizės – kai nuo Viduramžių perėjome prie Renesanso, kai meno mecenavimas virto meno verslu ir kitos – buvo sėkmingai įveiktos. Nederėtų pamiršti, kad anksčiau minėti radikalūs gamtos mokslų virsmai smarkiai paveikė visą žinijos sritį.

Humanitarų krizė yra susijusi ir su jų tapatybe. Būdami žinių kūrėjai ir *skleidėjai*, jie iš tikrųjų įneša milžinišką indėlį į visuomenės ugdymą, nuolat primena pasauliui, kokios svarbios yra žinios ir kultūra. Humanitarai ne tik suteikė joms turinį, bet ir tapo pagrindiniais jų propaguotojais. Šiandien tai svarbiau negu kada nors anksčiau, nes šiuolaikinė visuomenė jaučia vis mažesnę tiek žinių, tiek kultūros poreikį. Tai, be kita ko, sukelia daugybę pasaulio problemų, kylančių visų pirma dėl įvairiausio pobūdžio diskriminacijos ir netolerancijos, o jos abi yra tiesioginiai neišmanymo padariniai.

Atrodo, humanitariniai mokslai kažkuriuo raidos tarpsniu prarado dalį savo gebėjimų kurti įtikinamą „žinių ir kultūros“ įvaizdį. Studentams „žinios ir kultūra“ darosi vis mažiau įdomios, jaučiamas netgi tam tikras pasipriešinimas – jos laikomos nepraktiškais dalykais, kurių nepritaikysi savo poreikiams tenkinti. Žinoma, gali būti, kad dėl to kalta visuomenė, tačiau vien piktindamiesi ja situacijos nepakeisime. Galbūt permainų pavyks pasiekti vien pakeitus požiūrį, o gal reikės ir pakovoti, kad atstatytume *status quo*, – bet kuriuo atveju sprendimą *privalome* rasti.

7. *Siekti meistriško humanitarinių mokslų srityje*

Dr. Sheets žodžiais tariant, humanitariniai mokslai privalo atstatyti „*griežtus akademinio meistriško standartus*“, kurie smarkiai smuko, susiklosčius nepalankioms aplinkybėms. Nekaltinkime dėl visko visuomenės pokyčių, nes *vien tokio* požiūrio užtenka, kad humanitarų reputacija žlugtų. Vidutiniško lygio

tyrimų gausa ir jų keliamas garsus *triukšmas* trukdo institucijoms pastebėti aukšto lygio pasiekimus, o biurokratinės kliūtys gauti finansavimą, išsekvojančios ypač daug laiko ir proto normaliaame pasaulyje išvis neegzistuoja. Tačiau ar *patys* tikrai nesame kalti, kad tos procedūros tokios sudėtingos, o kontrolė perdėtai griežta? Ar pripažįstame, kad kai kurie iš mūsų (o gal netgi daugelis) galbūt iš tikrųjų nepakankamai kompetentingi ir išsimokslinę? Ką galėtume atsakyti *sistamai*? (Visiems įkyrėjęs priedainis atseit „humanitarai yra humanitarai“, kaip ir „tradicijos yra tradicijos“ čia netinka.) Kokių pateiksime įrodymų, kad vienas arba kitas tyrimų planas pakeis pasaulį, kad ši arba kitą paveldo objektą būtina saugoti ir tyrinėti būtent mūsų siūlomuoju būdu?

Galbūt „senais gerais laikais“ humanitarams ir nereikėjo tokių įrodymų – filosofinių samprotavimų vertė ar paveldo išsaugojimo klausimai buvo savaime suprantami. Tačiau senais gerais laikais nebuvo tiek daug humanitarų, siekiančių pasidalyti vieną pyrago gabalą, nes tapti humanitaru buvo *daug sunkiau*. Galbūt visi talentingi humanitarai tuo metu užėmė garbingą vietą visuomenėje, tačiau į tą būrelį priimdavo labai nedaugelį. Šiandien pusiausvyra visiškai sutrikusi: humanitarų yra nenormaliai daug, o išteklių humanitarinių mokslų plėtoje skiriama minimaliai. Toks finansavimo sumažinimas, be abejo, neteisingas, juo labiau kad pradėta remti net atvirai pelningas sritis, kaip reikiant nepasidomėjus nei mokslinė tokių projektų svarba, nei kultūrine verte. Tačiau neteisinga būtų manyti, esą taip atsitiko tik todėl, kad šiuolaikinį pasaulį valdo laukinis neokapitalizmas.

Šiuolaikinė visuomenė nusprendė, kad kultūra, menas ir filosofija neturi išliekamosios vertės arba ji yra labai maža. Toks nuosprendis humanitarus užklupo nepasirengusius. Tačiau, nors ir suprasdami, kad jis yra klaidingas, neskubame siūlyti svarių kontrargumentų – kartojame tuos pačius tarsi sugedusi plokštelė. Be to, nesugebame (išskyrus keletą išimčių) prisitaikyti prie pasikeitusios situacijos.

Atėjo laikas įrodyti, kokie kokybiški, tikslingi, pritaikomi ir konkretūs gali būti humanitariniai mokslai.

Reikia gerų idėjų? Puiku, nes humanitariniai mokslai susiję su idėjomis. Reikia išmokti naujų šiuolaikinės visuomenės kalbų? Puiku, kalbos yra humanitarinių mokslų sritis. Vienintelis sunkumas, kad reikia būti racionaliems, kukliems ir praktiškiems. Šios savybės kadaise *buvo būdingos* ir humanitarams, deja, su jomis esame pradę ryšį...

Iš anglų k. vertė Aldona STEPONAVIČIŪTĖ

Nuorodos

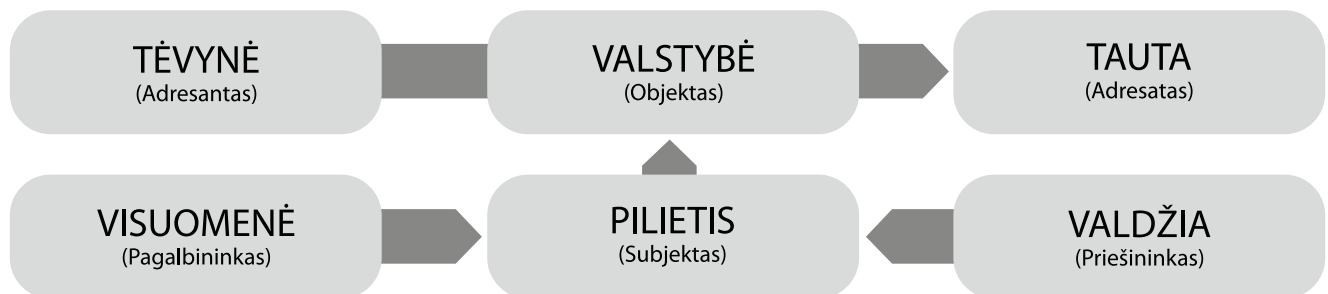
- “Addressing a Decline in Humanities Enrollment” (2013). *Harvard Magazine*. Žiūrėta 2013-10-28: <http://harvardmagazine.com/2013/06/reinvigorating-the-humanities>.
- André-Alt, Peter (2012). “Humanities in modern society”. Kalba, skaityta Niujorko universiteto Vokiečių namuose 2012-04-04.
- Broadhead, Richard H. et al. (eds.) (2013). *The Heart of the Matter - The Humanities and Social Sciences for a vibrant, competitive, and secure nation*. Cambridge, MA: American Academy of Arts & Sciences.
- Menton, Jane Darby (2013). “Decline of the humanities up for debate”. *Yale Daily News*, 2013-09-17. Žiūrėta 2013-10-28: <http://yaledailynews.com/blog/2013/09/17/women-in-the-humanities/>
- Nussbaum, Martha C. (2010). *Not for Profit – Why Democracy Needs the Humanities*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Russo, John Paul (1998). „The Humanities in a Technological Society“, *Humanitas*, XI/1: 14-41.
- Schmidt, Benjamin (2013). “Sapping Attention”. Žiūrėta 2013-10-28: http://sappingattention.blogspot.com/2013_06_01_archive.html.
- Sheets, Diana E. “The Crisis in the Humanities: Why Today’s Educational and Cultural Experts Can’t and Won’t Resolve the Failings of the Liberal Arts”. *Huffington Post*, 2013-07-15. Žiūrėta 2013-10-01: http://www.huffingtonpost.com/dr-diana-e-sheets/the-crisis-in-the-humanities_b_3588171.html.
- Siegel, Lee (2013). “Who Ruined the Humanities?”. *Wall Street Journal* 2013-07-12. Žiūrėta 2013-10-28: <http://online.wsj.com/news/articles/SB10001424127887323823004578595803296798048>.
- Terras, Marisa et al. (2013) “The Humanities Matter!” *Infographic*. Žiūrėta 2013-10-28: <http://4humanities.org/wp-content/uploads/2013/07/humanitiesmatter300.pdf>.

Paulius KUKIS

PILIETIŠKUMO, VALSTYBINGUMO IR TAUTIŠKUMO „SCHEMOS“

Šiuolaikinių humanitarinių mokslų teorijos kontekstui būdingas pareiškimas, kad prasmės arba reikšmės tėra *pasekmės* arba vadinamieji nekūniški, daiktų paviršiuje plevenantys „įvykiai“, nebenustebintų nieko. Taigi reikšmės ir prasmės sąvoka paprasčiausiai *komplikuojama*. Jeigu ne ši komplikavimo procedūra, neturėtų ką veikti nei sociologai, nei filosofai, nei politologai, nei visi kiti metodo iki šiol ieškantys benamiai ir nomadai. Šiais sudėtingais laikais, kai valstybingumas, pilietiškumas ir tautiškumas darosi vis *problemiškesni*, reikėtų bandyti iš naujo suvokti jų reikšmę ir prasmę. Šis bandymas bus kritinis ir kiek įmanoma labiau „kontraintuityvus“, bent jau to siekiama. *Per definitionem* ideologijos kritikai bū-

Remiuosi paprastu teiginiu, kad pilietiškumo, valstybingumo ar tautiškumo reikšmės pajauta yra *santykinis* tą reikšmę pagrindžiančių elementų efektas. Vadinasi, tokios pajautos „tikrumą“ lemia ne kokia nors širdis, šerdis, substancija ar esmė, o virtualioje virtuvėje nenutrūkstamai (at)gaminama *pasekmė*. Kad toks paviršinis efektas galėtų egzistuoti, kad jis *būtų išreikštas*, reikia tam tikrų aplinkybių (tam tikros diskursyvinės koherencijos). Šioms aplinkybėms apibrėžti pasitelksiu vieną iš teorinių modelių, aptartų mūsų tautiečio Algirdo Juliaus Greimo.¹ Remiantis jo modeliu, galima pateikti tokią „pilietiškumo ideologijos“ schemą:

dingas „kontraintuityvumas“, tikiuosi, padės atsiriboti nuo kolegų, savo veikaluose nuolat deklaruojančių mistinį vienį su tauta, valstybe ar pilietija. Svarbu aptarti, kokia struktūrų, *kuriančių* pilietiškumo reikšmę, sandara. Viena iš galimų apibrėžčių čia ir bus nagrinėjama. Tebūnie tai paspirtis kitiems alternatyviems bandymams susigaudyti sudėtingame ideologiniame tautiškumo, valstybingumo ir pilietiškumo diskurse.

Straipsnio tikslas – pateikti elementarią „pasakojimo gramatiką“, leidžiančią perprasti tokio pobūdžio diskursus.

Teorinių šios schemos (vadinamojo „aktantinio modelio“) prielaidų čia nenagrinėsiu. Specialių semiotikos terminų stengsiuosi vartoti kuo mažiau (jei dėl to atsiras teorinių nukrypimų ir neatitikimų, teatleidžia man, filosofijos adeptui, semiotinį išsilavinimą turintis skaitytojas). Kol kas labiau rūpi funkcinė šio modelio vertė. Tiesa, reikalui esant, būtų galima nedviprasmiškai apibrėžti pagrindines „filosofines“ šio modelio egzistavimo aplinkybes, operavimo juo prielaidas. Tačiau laikas pereiti prie konkretnių dalykų. Būtina pabrėžti, kad šis modelis yra situacinio pobūdžio: iš esmės jis tinka tik „dabartinei“,

vadinamajai „postpolitinei“, juridiniu racionalizmu permelktai lietuvių pilietiškumo ideologijos būsenai nusakyti. Bet koks nuokrypis nuo šio *status quo* reikštų, kad keičiasi ir pasiūlytoji struktūra.

Kiekvienas „aktantinis vaidmuo“, įrašytas viename iš šešių kvadratėlių, yra konkrečių, „gyvenamajame pasaulyje“, „patirtyje“ susiraižgiusių, socialiai įprasmintų diskursyvių funkcijų mazgas. Schemoje nurodyti santykiai tarp tokių mazgų nusako pačios pilietiškumo, tautiškumo ar valstybingumo „tematikos“ reikšmių sąlygas. Tikiuosi, pateiktasis modelis bus pravarčiausias būtent šiuo aspektu. Patogumo dėlei šiek tiek išplėskime pažintines Greimo prielaidas – siūlyčiau „diskursą“ suvokti taip, kaip jį apibrėžė Jacques'as Lacanas: „Galiu kartoti iki pamėlynavimo, kad diskursą reikėtų suvokti kaip socialinį saitą, paremtą kalba.“² Šio teksto intencijai atskleisti to puikiausiai pakanka, iki pamėlynavimo kartoti tikrai nereikės.

Derėtų atskirai pakomentuoti kiekvieną aktantinį vaidmenį. Adresantas, arba informacinio pranešimo siuntėjas, – „tėvynė“ remiasi „tėvynės šauksmo“ imperatyvu, tuo semantiniu dariniu, kuris susijęs su daugiau ar mažiau paveikia tautos kūrimosi ir gyvavimo mitologija (ši žodį vartojant kuo neutralesne jo reikšme). Adresatas, arba pranešimo gavėjas, – „tauta“ yra transcendentinis „pilietiškumo“ subjekto referentas, „ramstis“, panašiai kaip komunistams buvo „plačioji žmonija“, per kurią turėjo ristis revoliucijų bangos. „Piliečio“ geidžiamas objektas yra „valstybė“, kurioje „tėvynės“ šauksmas (per „pilietį“) pasiekia „tautą“. „Tėvynės“ pašaukto „piliečio“ geidžiamas objektas „valstybė“ čia priklauso tam diskursui, kuris kalba apie teisingą, teisinę arba dorovingą, tvirtą valstybę. Objekto kategorija „valstybė“ dažnai suvokiama arba liberaliosios, arba konservatyvesnės, o kartais netgi atvirai paternalistinės ideologijos kontekste. Tą atspindi kova tarp juridinio racionalizmo ir aksiologinio paternalizmo. Kad ir kaip būtų, siekiama „valstybės“ ir „tautos“ susiliejimo, t. y. adekvataus atsako į „tėvynės šauksmą“. Šiuo atžvilgiu „valstybė“ yra nepaklusnysis, „materialusis“ arba daiktinis pradas, o „tauta“ – „idealusis“, dvasinis, reguliatyvusis transcendentas. Jei esmine kategorija laikoma „valstybė“, labiau linkstama modernaus juridinio racionalizmo link, jei „tauta“ – įsigali archajinis paternalizmas. Svarbu

pabrėžti, kad „valstybė“ yra „piliečio“ vilčių išsipildymo ir geismo objektas. Priartėti prie geismo objekto trukdo priešininkas – „valdžia“. *Jeigu nebūtų visada korumpuotos, su savo pareigomis niekada nesusitvarkančios „valdžios“, „piliėtis“, padedamas pagalbininko – „visuomenės“, sukurtų tokią „valstybę“, kurioje, „tėvynės“ pašaukta, save atpažintų pati „tauta“.* „Visuomenę“ sudaro „žmonės“ – žmonės kaip tauta (lietuviai) arba kaip valstybė (LR piliečiai). Tai priklauso nuo jau minėtos liberalesnės ar konservatyvesnės pilietinės subjekto laikysenos, nuo kurios gali priklausyti ir ateityje numatoma pateiktos schemos transformacija.

Probėgšmais apibūdinta socialinio saito struktūra atspindi bent jau pagrindinius lietuvių pilietiškumo, tautiškumo ir valstybingumo ideologijos sandus. Svarbu suvokti, kad šie elementai pavieniui *kaip reikšmės* paprasčiausiai neegzistuoja. Ne veltui į šią struktūrą nepakliuvo joks vaidmens atlikėjas, žymintis išorinius veiksnius. Be abejo, dažniausiai jis atsidurtų „priešininko“ pozicijoje. Pagal pačią ideologijos funkcionavimo ekonomiką (ir socialiai apibrėžtą jos prasmę) priešininko aktantas yra išskirtinai svarbus. Užtenka paminėti ideologinę „žydo“ figūrą arba po pastarųjų įvykių Krymo pusiasalyje iškylančią „Rusijos“ kategoriją. Deja, lietuviškasis pilietiškumas kaip socialinio saito modusas yra *gaminamas* tik minėtos schemos ribose. Tai verčia daryti išvadą, kad išoriniai veiksniai į šią reikšmės struktūrą prasibrauna sunkiai ir visiškai nesugeba joje įsitvirtinti. Kad ideologinis „pilietiškumo“ universumas yra toks statiškas, paaiškina ir sunkią europinio tapatumo recepciją. Ar statistinis lietuvis galėtų vietoj adresanto tėvynę įrašyti *Europos projektas*? Ar galėtų pagalbininkas – visuomenė įgauti kosmopolitišką atspalvį? Kaip matėme, įmanomos įvairios aktantinių vaidmenų ir atlikėjų variacijos. Svarbu, sekant Greimu, nenuklysti į tokio pobūdžio įžvalgoms svetimą spekuliaciją. Tikiuosi, šįkart pavyko minėtos klaidos išvengti. ■

¹ A. J. Greimas, *Struktūrinė semantika*, Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. 226–250; A. J. Greimas, „Aktantai, atlikėjai ir figūros“, In: *Semiotika*, sud. ir vert. Rolandas Pavilionis, Vilnius: Mintis, 1989, p. 266–284.

² J. Lacan, *The Seminar of Jacques Lacan, Book XX: Encore*. New York: W. W. Norton & Company, Inc., 1999, p. 17.

PASAULIO ATEITIS: GLOBALIOS JUNGTYS AR KREOLIZACIJA?

*Su miestų ir medijų antropologu
Ulfu HANNERZU kalbasi
Almantas SAMALAVIČIUS*

Profesorius Ulfas Hannerzas – tarptautiniu mastu žinomas švedų antropologas, ypač daug nuveikęs kaip miesto ir medijų, tarpkultūrinių procesų ir globalizacijos analitikas. 1981–2007 m. dėstė socialinę antropologiją Stokholmo universitete, redagavo tarptautinį mokslo žurnalą *Ethnos*, vadovavo Švedijos priešakinių socialinių mokslų kolegijai Upsaloje (SCASS). Švedijos karališkosios mokslų akademijos, Amerikos meno ir mokslo akademijos, Didžiosios Britanijos ir Airijos antropologijos instituto narys. Anglų kalba yra paskelbęs nemažai pasaulyje pripažintų mokslo veikalų, tarp jų „Miesto tyrimas“ (1980), „Kultūros kompleksiskumas“ (1992), „Transnacionalinės jungtys“ (1996), „Srautai, ribos ir hibridai“ (2000), „Užsienio naujienos“ (2004), „Antropologijos pasauliai“ (2010) ir kt. Daugelis jo knygų išverstos ir į ispanų, italų, prancūzų, lenkų kalbas. Skaityti paskaitų profesorius kviečiamas į prestižinius pasaulio universitetus. Prieš keletą metų Švedijos antropologijos ir geografijos draugija už nuopelnus antropologijos plėtrai apdovanojo Hannerzą Aukso medaliu.

Su iškilium švedų mokslininku kalbėjomės apie šiuolaikinę urbanistikos kultūrą, migracijos pobūdį, globalią megalopolizaciją.

Almantas Samalavičius. *Knygoje „Kultūros kompleksiskumas“ teoriškai pagrindėte reiškinį, kurį pavadinate kreolizacija, nors dauguma Jūsų kolegų akcentuoja kultūrų homogenizaciją. Ar žvelgdamas iš šių dienų perspektyvos esate linkęs tvirtinti, kad sparčiai plėtojantis ekonominei ir kultūrinei globalizacijai konkretių kraštų kultūra įgauna vis daugiau „kreoliškų“ bruožų? Ar ši tendencija kultūriniu ir socialiniu požiūriu perspektyvi? Ar ji suteikia erdvės naujoms, ypač urbanistinėms, kultūros formoms?*

Ulf Hannerz. Tai formuluotei, suprantama, dabar jau daugiau negu dvi dešimtys metų, tačiau iš esmės jos neatsisakau. Tuo metu teigiau, kad globalus susisaistymas nebūtinai veda į kultūrinę homogenizaciją, suprantamą kaip kokakolizacija, makdonaldizacija ir pan., – būtent taip buvo linkstama manyti XX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais. Kultūriniai kontaktai skatina kūrybiškumą, kuriam nusakyti vartojama aibė terminų: susilieėjimas, hibridiškumas, sinkretizmas. Toks kūrybiškumas įgauna įvairiausias formas, tačiau

aš nagrinėjau šį klausimą, remdamasis lauko tyrimais, kuriuos atlikau Nigerijos miestuose 8-uoju ir 9-uoju dešimtmečiais, ypač gilindamasis į naujos populiariosios kultūros plėtrą. Išties pritrenkiantis pavyzdys, kad visa tai, kas ilgainiui tapo „pasaulio muzika“, į centrus daugiausia sklido iš periferijos. Tačiau kreolizacijos sąvoka pakankamai plati, kad aprėptų įvairiausius reiškinius. Ją kaip esminę metaforą pasiskolinau iš sociolingvistikos, kuri kreolų kalbai priskiria daugybę įvairių tarpusavyje susijusių savybių.

Tad vienos gyvenimo srityse vyksta kreolizacija, o kitose neabejotinai reiškiasi suvienodėjimas (homogenizacija). Manau, reikalai taip klostysis ir ateityje. Šiems kultūriniais procesams strategiškai ypač svarbūs urbanistiniai centrai, nes migrantai, perkeltantys savo kultūrą iš tolimuose kraštuose likusių namų, dažniausiai apsistoja miestuose. Ten, kur gyvena pakankamai daug žmonių, kur yra medicinos centrų, kur palankesnės sąlygos skleisti subkultūros įvairovei. Plačiau tą aptariau vėlesnėje knygoje „Transnacionalinės jungtys“, kuri, beje, išversta ir į jūsų kaimynų lenkų kalbą.

Pastaraisiais metais globalizacijai skiriama ypač daug dėmesio. Bet ši sąvoka ganėtinai problemiška, nes ji interpretuojama labai skirtingai. Kaip manote, kokias grėsmes kelia ekonominė globalizacija, koks jos poveikis urbanistinėms formoms ir jų sąrangai?

Savo raštuose stengiuosi sąvokos globalizacija dažnai nevartoti, kad išvengčiau įvairių nesusipratimų. Dažniausiai kalbu arba apie „globalų susisaistymą“, nurodantį gausybę ne tiek ekonominių, kiek socialinių ir kultūrinių jungčių, arba apie „transnacionalumą“, reiškiantį įvairiausias jungtis, kurios driekiasi už nacionalinių ribų, tačiau neapima viso pasaulio. Be to, jį galima priešpriešinti „tarptautiškumui“, kuris nusako aktyvų tautos (veikiau valstybės) santykį su kitomis tautomis (valstybėmis).

Į Jūsų klausimą atsakydamas konkrečiai, manau, kad ekonominė globalizacija, be abejonės, daro didelį poveikį miestų sandarai, tačiau galimi labai įvairūs to padariniai. Pavyzdžiui, Detroitas siaubingai nusmu-

ko, nes Amerikos automobilių industrijai ilgai nesisekė konkuruoti su užsienio automobilių pasiūla. O štai Bangaloras [Karnatakos, vienos iš keturių pietinių Indijos valstijų, sostinė, – A. S.] tapo vienu pagrindinių informacinių technologijų kūrimo centrų pasaulyje su ištisa telekomunikacijų industrija ir globalia komunikacinių paslaugų pasiūla. Tokie miestai kaip Dubajus ar Doha [Kataro sostinė ir didžiausias šalies miestas, – A. S.] irgi labai pasikeitė – tapo gerokai didesni ir jau nebeprimena gyvenviečių, kur žmonės vertėsi daugiausia žvejyba ar lokalia, geriausiu atveju regionine, prekyba.

Nesiryžčiau apibendrinti šios kaitos ypatumų, juoba kad neretai jie priklauso nuo istorinio konteksto, skirtingų tradicijų ir dabartinių raidos sąlygų. Tačiau tose „augančiose“ vietose atsiranda vis daugiau globalaus inventorius. Slidinėjimo kalva Dubajaus prekybos centro viduje yra tik vienas tokių keistenybių pavyzdys.

Miestai visais laikais buvo daugiakultūriniai dariniai, priešingai negu juos supantys kaimai. Tačiau daugiakultūriškumo, kai vienoje erdvėje sugyvena gausybė kultūrų, istorinė raida labai skyrėsi nuo dabartinės. Vadinamąjį multikultūralizmą vieni aukština, kiti keikia, o pastaruoju metu ėmė ryškėti tendencija (ypač Europoje), kad juo grindžiama politika apskritai laikytina nesėkme (simptomiški kanclerės Angelos Merkel ir premjero Davido Camerono pasisakymai šia tema). Kaip Jūs vertinate multikultūriškumo įtaką urbanistinei kultūrai? Žvelgiant istoriškai, kultūrų įvairovė suteikė miestams daugybę privalumų. Tačiau dabar analitikai jau kalba apie tokį reiškinį kaip urbanistinis getas, laikydami jį skirtingų etnokultūrinių grupių koncentracijos šiuolaikiniuose metropoliuose šalutiniu efektu. Kaip subalansuoti tokias prieštaras?

Manau, labai svarbu kultūrinę įvairovę, kuri yra plačiai paplitęs urbanistinio gyvenimo faktas, atskirti nuo multikultūralizmo kaip tam tikros ideologijos ir politikos. Kartais jas iš apačios propaguoja įvairios mažumų grupės, tačiau dažniausiai iš viršaus „nuleidžia“ nacionalinė ar vietinė valdžia. Be abejonės, tai duoda tam tikrą naudą, tačiau ši politika dažnai

tampa problemiška dėl gana statiško savo pobūdžio, didelės aprėpties, administracinių užmojų. Visa tai nelabai tinka kasdieniniam gyvenimui su judriais, lokalaus masto kultūriniais procesais, nuolatos bandant suderinti vidinius prieštaravimus. Be to, tai gali pasukatinti ar net įtvirtinti galios santykius tarp skirtingų grupių, kai vienų lyderystė remiama, o kiti paliekami užribyje. Atsižvelgti į kultūrinius skirtumus, be abejonės, būtina, tačiau jų institucionalizavimo politika gali tapti rizikinga, jei kuri nors mažumų grupė pasijus atskirta nuo miesto bendruomenės.

Spėju, kad daugelis ikiindustrinių pasaulio miestų laikėsi tam tikros multikultūriškumo institucionalizacijos – dauguma svetimtaučių, kilusių iš įvairių vietovių, rasdavo vietą socialinės tvarkos sistemoje dėl specifinių savo gebėjimų ir žinių arba dėl išskirtinės pozicijos, kurią jie užimdavo tarptautinės prekybos tinkluose. Taip susiklostė stabili, sutarimu pagrįsta tvarka, galbūt su tam tikru šių grupių savivaldos laipsniu. Dabar miestų pobūdis gerokai pakitęs, nors vis dar pasitaiko panašių dalykų kaip kolonijiniais ir postkolonijiniais laikais, pavyzdžiui, su tuo susidūriau Nigerijoje.

Sociologai ir antropologai tyrinėja, kokią įtaką urbanistinei kultūrai daro migracija, kurios srautai dėl karinių konfliktų, išvairymo politikos, ekonominių realių pastaraisiais metais ypač sparčiai auga. Kaip mažinti vietinės bendruomenės priešišumą migrantams?

Getoizaciją, mažumų izoliaciją daugiausia lemia tai, kad šiuolaikinė ekonomika atvykėliams neturi ką pasiūlyti. Prieš keletą dešimtmečių didžiąją transnacionalinės migracijos dalį sudarė vadinamieji darbo migrantai, nes didžiulė industrinė plėtra reikalavo vis daugiau nebūtinai kvalifikuotos darbo jėgos. Migrantai, atvykę užimti laisvų darbo vietų, galėjo išlaikyti save, mokytis iš artimos aplinkos, iš vadovų ir bendradarbių, o tą patirtį panaudoti savo bendruomenės, įsikūrusios naujuose namuose, labui. Dabar tarp migrantų daugiausia pabėgėlių, nesvarbu, politinių ar ekonominių. Jie atvyksta, vildamiesi, kad gaus darbo ir susikurs geresnį gyvenimą, tačiau

darbo rinka jiems gerokai atšiauresnė. Įkalinti getuose (ar kaip kitaip šias gyvenvietes vadintume), jie beveik visai neturi ką veikti, ypač jaunimas. Savo tapatumą ir gyvenimo būdą migrantai grindžia tuo, kas atsinešta iš nacionalinės kultūros, tačiau daug ką perima ir iš naujosios aplinkos. Jų nerimas ir nepasitikėjimas auga, jeigu jaučiasi vietinės valdžios ignoruojami, nesuprasti, netgi laikomi pavojingais. Tokiomis aplinkybėmis kyla riaušės net ir tokioje puikiai organizuotoje, visiems gera linkinčioje šalyje kaip Švedija. Manau, supratote – laikausi nuomonės, kad esminis veiksnys, siekiant integruoti imigrantus, yra darbo rinka. Su ja siečiau ir švietimo institucijas, kurios turėtų būti jautresnės jaunuomenei, kilusiai iš migrantų sluoksnių. Reikalaujant laikytis bendros tvarkos, derėtų suteikti ir pagrįstą vilčių jausmą.

Išskirčiau ir dar vieną „laikinių gyventojų“ arba tam tikros rūšies migrantų grupę, kuri skaičiumi neretai pranašoka vietos gyventojus. Turiu galvoje turistus. Globali turizmo industrija daugelį istorinių miestų pavertė „nekropoliais“ ar muziejais po atviru dangumi (skansenais, kaip juos vadina Šiaurės šalys). Miestų kultūrai ir kasdieniniam gyvenimui tai daro didelį poveikį. Tiek Europoje, tiek Azijoje daugybė vietų atsidūrė turistinių maršrutų epicentre. Kai kurie kritikai net svarsto, ar miesto įtraukimas, pavyzdžiui, į UNESCO pasaulio paveldo sąrašą yra laimė ar nelaimė, nes objektas, tapęs globalios turizmo industrijos taikiniu, patiria daugybę sukrėtimų, tampa komercijos auka. Kaip šį reiškinį vertinate iš kultūros antropologijos pozicijų?

Suprantu, apie ką kalbate. Nesu nuodugniai susipažinęs su tokio pobūdžio tyrimais. Tiesa, ne per seniausiais turėjau malonumą dalyvauti konferencijoje, kuri šia tema buvo surengta Vokietijoje, tad šiek tiek žinau, kas dedasi toje srityje. Turistų antplūdis gali sukelti įvairių nepatogumų vietos žmonėms. Vis dėlto būčiau linkęs manyti, kad didelių miestų gyventojai turi savo pamėgtas vietas, į kurias atvykėliai paprastai neikiša nosies. Londone turbūt nedaug vietinių gyventojų maišosi tarp turistų, apgulusių Trafalgaro aikštę ar skubančių į Oksfordo gatvę ap-

sipirkti. Mažose, kompaktiškesnėse erdvėse turistų invazija, be abejo, jaučiama stipriau. Susiklosto taip, kad lankytojai, jeigu yra pakankamai pasiturintys, tam tikrose vietose apsistoję ilgesniam laikui superka geidžiamą nuosavybę, išstumdami vietinius gyventojus. Pavyzdžiui, kai kuriuos prestižinius Londono kvartalus jau supirko oligarchai iš viso pasaulio, bet jie ten dažniausiai net negyvena. Tušti kvartalai, nors yra prabangūs, irgi virsta miesto vaiduokliais, žlunga parduotuvėlių verslas ir pan.

Tačiau ir ši situacija įvairialypė. Turistai gali prisidėti prie to, kad atsivertų naujos galimybės, atsirastų įvairesnės paslaugos, kokių anksčiau nebuvo, t. y. vietiniai žmonės gali turėti naudos, nes praturtinama jų aplinka. Tada vieno koegzistavimas su kitais įgauna simbiotinį pobūdį. Gali atsirasti daugiau darbo vietų, tačiau kai kurie iš tų naujų darbų, deja, būna „nešvarūs“. Todėl kiekvienu atveju, kai siekiama pakliūti į pasaulio kultūros paveldo sąrašą, manyčiau, reikėtų atsižvelgti, kokie yra nacionalinės ir vietinės valdžios, stambiojo ir smulkiojo verslo, vietinių gyventojų ir turistų interesai, kad vienoks ar kitoks sprendimas būtų priimtas atsakingai.

Jūsų užuominą apie „nešvarų“ darbą praplėsiu – kai kur, ypač buvusiose Trečiojo pasaulio šalyse, turizmo industrija sukūrė anksčiau neregėtą prostitucijos mastą, keleriopai padidino aplinkos taršą, primetė vartotojų psichologiją ir pan. Pasak miesto analitikų, globalus turizmas irgi prisideda prie kultūrų vieno-dėjimo, nes subanalina, netgi naikina vietines (ypač nevakarietiškos kultūros) tradicijas.

Mano akcentas, įvardytas kaip kreolizacija, reiškia, kad globalios jungtys nebūtinai skatina kultūrinį suvienodėjimą. Tačiau turime suprasti, kad kultūros įvairovė jau nebus tokia, kokia buvo kadaise. Iš esmės nebeliko nei medžiotojų, nei maisto rinkėjų, o „galvų medžioklė“ yra organizacinė metafora, taikoma kalbant tik apie personalo parinkimą, bet ne apie kokius nors kitus dalykus. Ugnį uždegame degtukais ar žiebtuvėliais. Gyvename amžiuje, kurio įvairovę sudaro modernybės, tiksliau tariant, modernybių

subkultūros. Didžiumą kultūrinės įvairovės palaiko paprasčiausi įpročiai, apie kuriuos nė nereikia mąstyti, tačiau yra ir sąmoningas atsakas į tarpusavio jungtis – daugiau ar mažiau proginis vietinių, regioninių ar nacionalinių tradicijų gaivinimas, kitaip tariant, grįžtama prie „šaknų“. Be to, pastaruoju metu atsirado sąvoka *ženklinimas*, nukreipta į išorę, siekiant atskleisti patraukliausias, išskirtines tam tikros vietovės ar šalies savybes. Tai patvirtina ir turizmas – atsiranda potenciali įvairovės standartizacija, kuri vykdoma, remiantis vietine kultūra.

Turizmo poveikis įvairiose vietose pasireiškia labai skirtingai. Esama keliautojų, vykstančių į tas vietas, kurių dar nenusiaubė masinis turizmas, siekiančių autentiškesnės (tiesa, autentiškumas – irgi ginčytina sąvoka) kultūrinės patirties. Kita vertus, tokie šiauriečiai kaip jūs ar aš kartais pabėgame savaitei, gal kelioms iš savo atšiauraus klimato juostos ir tada labiau už naujus kultūrinius potyrius rūpi saulės atokaita, grynas oras, paplūdimys. Tad kultūrinius skirtumus galbūt stipriau jaučia vietiniai gyventojai, kurių draugiškumo skalė gali būti labai skirtinga. Žinoma, valdžia ir verslas diegia savo politiką, kad įtvirtintų vienokio ar kitokio pobūdžio turizmą, tačiau, mano galva, viską dažniau nusveria pasiūla ir paklausa. Būtų įdomu, jei atsirastų daugiau studijų apie vietas, kuriose turizmas iš pradžių klestėjo, bet vėliau nuslūgo, – tada matytume, kiek tokį jų likimą lėmė tam tikra patirtis ir atitinkama reputacija.

Žmonija įžengė į tokį raidos etapą, kai miestas tampa (veikiau tapo) pagrindine gyvenamos ir socialinės tvarkos forma. Daugelyje pasaulio vietų megalopoliai darosi vis sunkiau suvaldomi, audringa, nevaržoma, precedento neturinti miestų plėtra kelia daugybę aplinkosaugos problemų. Kaip visa tai paveiks ateities kartų gyvenimą?

Urbanizacija iš tikrųjų įgauna įvairiausius pavidalus ir dydžius. Jau kuris laikas daugiau negu pusė žmonijos gyvena miestuose. Tačiau šis demografinis faktas, reliatyvi koncentracija ribotose erdvėse nenustelbia gyvenimo mieste įvairovės. Industrijų plėtra skatins rasti dar

daugiau megalopolių, o tai dar labiau pagilins aplinkosaugos problemas. Kai kuriose pasaulio vietose į miestus plūsta didžiuliai srautai migrantų iš kaimo vietovių, nes ten jiems nebėra ką veikti. Žemės nuosavybė vis labiau koncentruojama, žemdirbystė darosi totaliai mechanizuota, maistas dažniau importuojamas negu auginamas namuose, dirva nyksta, meilė kaimo vietovėms nepuoselėjama ir t. t. Daugelis žmonių tikisi kur nors miestuose rasti kampelį, kad galėtų pragyventi. Štai kodėl ekonomika vis labiau remiasi ne industrija, o tuo, ką aptakiai vadiname „neformalioju sektoriumi“. Kalbant apie gyvenimo sąlygas, tai reiškia perkrovimą ir gausybę naujakurių gyvenviečių. Susidoroti su tuo labai sunku bet kokiai valdžiai, nebent ji griebtųsi itin šiurkščių metodų. Vis dėlto ir tokios vietovės gali pačios persitvarkyti į apynormaliai funkcionuojančius, nuspėjamus darinius – tai primena nuolatinę kultūros kūrimą. Tačiau, turint galvoje, koks takus šis populiacijos srautas, kokie menki socialiniai tų gyventojų tarpusavio ryšiai, gali būti, kad suvešės organizuotas nusikalstamumas, prasidės politiniai neramumai. Manau, šitą reiškinį jau gana neblogai yra ištyrinėję antropologai, kitų sričių specialistai, daug apie tai sužinome iš tiriamosios žurnalistikos, grožinės literatūros.

Manau, jau visi supratome ir tai, kad dalis XX a. urbanistinio planavimo nebuvo didelė sėkmė. Stambaus masto statybų Šiaurės Amerikos miestuose rezultatai buvo tokie pasibaisėtini, kad tuos pastatus galiausiai teko išsprogdinti. Buvo ir garsių architektūrinių „žygdarbių“ – esama vietovių, kurios gyvenamąją aplinką virto tik po to, kai žmonės pagaliau įgijo teisę pasipriešinti planuotojų utopijoms. Rytų Vokietijoje mačiau VDR laikų gyvenamuosius kvartalus, kurie ištuštėjo iškart, kai žmonėms atsirado bent menkiausia galimybė iš ten ištrūkti. Manau, urbanistinis planavimas būtų gerokai sėkmingesnis, jei planuotojai jautriau atsižvelgtų tiek į socialines, tiek į fizines žmonių reikmes ir jei toje aplinkoje būtų palikta daugiau erdvės ir laisvės tolesniems pokyčiams. Tačiau šiuo atžvilgiu esu labiau mėgėjas, bastūnas stebėtojas negu antropologas.

Dėkoju už pokalbį.

Kęstutis ŠAPOKA

„KLASIKINĖ“

RAGANŲ MEDŽIOKLĖ

Keletas pastabų apie savižudybių prevenciją ir „destruktyvųjį meną“

Šiomet balandžio 11 d. Seime vyko konferencija „Savižudybių prevencija ir destruktyvusis menas“, kurią organizavo Seimo narė Rimantė Šalaševičiūtė kartu su Lietuvos kultūros kongreso taryba. Ar kultūra gali veikti taip destruktyviai, depresyviai, kad pastūmėtų net į savižudybę? Tai opi ir skaudi problema, kurią būtina kelti į viešumą. Puiki iniciatyva su meno, inteligentijos atstovais, Seimo nariais padiskutuoti apie kultūros vertybes, apie meno funkcijas plačiąja prasme, apie socialinę jo įtaką, ypač jaunimui.

Dar prieš konferenciją buvo priimta rezoliucija, kurioje reiškiamas susirūpinimas vartotojų visuomenės brukamomis pseudovertybėmis, pabrėžiama, kad dėl to valstybėje įsigali psichologinis smurtas, ciniškos patyčios, vyksta masinė emigracija, daugėja savižudybių... Trumpai tariant, dominuoja „destruktyvus menas“ ir totalus nusivylimas „tikrosiomis“ vertybėmis. Paskelbta keturiolika punktų, kuriais vadovaujantis reikėtų kovoti su moraliniu kultūros nuosmikiu.

Artūras RAILA. *Mergaitė nekalta*. Videofilmo kadras

Konferencija vyko su šios išankstinės rezoliucijos vėliava. Pusiaus oficialiu konferencijos leitmotyvu tapo Artūro Railos videoįrašas „Mergaitė nekalta“, kuris, bent jau konferencijos iniciatorių požiūriu, yra „destruktyvaus meno“ esencija, visų Lietuvos nelaimių, netgi savižudybių, priežastis. Iš tikrųjų, kai Raila dėstė M. K. Čiurliono menų gimnazijoje, viena jo mokinė sukūrė seriją kūrinių „Savižudybės būdai“. Per peržiūrą kilo skandalas dėl šio „projekto“, o Raila tiesiog nufilmavo dėstytojų reakcijas ir pasipiktinimą. Bet ši istorija jau tokia „barzdota“, kad „nusikaltimui“, jei toks buvo, derėtų taikyti senaties terminą. Tačiau apie viską nuo pradžių.

Pirmas nesusipratimas susijęs su Kultūros ministerija. Pranešimą turėjo skaityti ir jos atstovas, tačiau ministerija atsiuntė viešą pareiškimą, kad atsiriboja nuo konferencijos, nes ji remiasi paprasčiausiu Railos šmeižimu. Toks „akibrokštas“ tuojau pat buvo demaskuotas kaip „destruktyvaus meno“ propagavimas ir ciniškas „savižudybių prevencijos“, taigi Lietuvai opių problemų, ignoravimas.

Tačiau Kultūros ministerijos atstovė man aiškino visai kitaip. Norėta dalyvauti, aktyviai ieškota, kas galėtų parengti tinkamo lygio pranešimą. Tačiau, visų pirma, kvietimas dalyvauti konferencijoje buvo atsiųstas maždaug prieš savaitę (paprastai tema paskelbiama ir kvietimai dalyvauti išsiunčiami bent jau prieš

porą mėnesių), taigi parengti rimtą pranešimą trūko laiko. Antra, nepavyko išpešti informacijos, apie ką konkrečiai, apie kokią šios labai plačios problemos aspektą bus kalbama, nes iniciatoriai kaip įmanydami išsisukinėjo nuo tiesaus atsakymo. Konferencijos pavadinimas, žinoma, iškalbingas, tačiau sužinoti, kas po juo slepiasi, taip ir nepavyko. Informaciją atstojo gandai, kad, konferencijos tikslas – tiesiog surengti parodomąjį Artūro Railos teismą... Ministerijai neliko nieko kita, kaip tik atsiriboti.

Susidaro atvirkščias įspūdis: konferencijos iniciatoriai, neva siekdami aptarti opias temas, iš tikrųjų stengėsi diskusijos išvengti – norėjo, kad rimtų oponentų neatsirastų ir dominuotų viena „tiesos“ versija. O kadangi Seimo nariai menkai nusimano apie dailės istoriją, jos kelius ir klystkelių, dar mažiau žino apie meno dabartį, tikėtasi, kad gerai sukurpta ir reikiamai pateikta tendencinga „kultūros apokalipsės“ diagnozė jiems, ko gero, padarys įspūdį.

Tam tikrą tendencingumą liudytų ir tai, kad netikėtai sulaukus kontrargumentų (pavyzdžiui, VDA atstovas Arvydas Šaltenis tiesiai pasakė, kad seno skandalo dėl Railos eskalavimas – tai šmeižikiška melo kampanija), kai kurių pranešėjų retorika pasikeitė – tapo aptakesnė, abstraktesnė. Nors pranešimų pavadinimai, pavyzdžiui, „Bjaurasties propaganda Šiuolaikinio meno centre“ žadėjo gana radikalius pasisakymus. Beje, tokių buvo. Aloyzas Stasiulevičius, nurodęs Šalteniui, kad neadvokatautų Railai, nes ir *pats tarnauja destruktyviam menui*, pasakė ypač rūsčią kaltinamąją kalbą – Railą su Kęstučiu Kuizinu iškart „susodino“ į belangę, vardydamas visas „bjaurastis“, kurios buvo parodytos ar pasakytos Šiuolaikinio meno centre per pastaruosius dvidešimt metų... Žinoma, diskutuoti galima ir apie tai, tačiau visi pavyzdžiai buvo ištraukti iš konteksto ir pateikti taip, kad oponuoti pasidarė tiesiog neįmanoma. Bet Stasiulevičiui diskusijos nė nereikėjo, ji tik žlugdytų keršto planą.

Trumpam grįžkime prie rezoliucijos, kuri iš esmės teisinga, bet paremta tautologiniais teiginiais, o sudaryta „horoskopo“ principu, t. y. galinti reikšti viską, lygiai taip pat – nieko. „Kultūros gelbėjimo“ gairės skamba

taip: „įtvirtinti [...] kultūros politiką, orientuotą į profesionaliausias ir didžiausias išliekamąją vertę turinčias jos formas“ (5 punktas), „sutelkti visas policines ir visuomenines jėgas bet kokiems prievartavimo ir smurto aktams stabdyti“ (7 punktas), „sukurti teisinę bazę, kuri žymiai sustiprintų apsaugą nuo patyčių iš valstybinių ir religinių simbolių, nuo smurto, destruktijos, nepadorumo apraiškų visose kultūrinio gyvenimo srityse“ (13 punktas).

Teoriniame lygmenyje viskas lyg ir teisinga, tačiau visi šie pareiškimai yra tušti lozungai, nes nenumatoma jokių konkrečių mechanizmų, kaip visa tai įgyvendinti. Antras keistumas tas, kad „apokalipsė“ konstatuojama tiesiog spragtelėjus pirštais, be jokių rimtesnių diskusijų ir kontrargumentų.

Kai pradedama kalbėti apie „policines“ priemones arba politiką, orientuotą į „didžiausią išliekamąją vertę turinčias vertybes“, ypač svarbu, bet kartu pavojinga, tampa tai, kas įgaus galią šiuos punktus įgyvendinti ir kokiais būdais tą darys, kas ir kaip užtikrins, kad „tikrųjų vertybių“ gynimu nebūtų dangstomi pragmatiški tam tikrų grupių interesai, neprasidėtų asmeninių sąskaitų suvedinėjimas.

Krescencijus Stoškus, Aloyzas Stasiulevičius, Rimantas Dichavičius, Kęstutis Ramonas savo pasisakymuose pabrėžė, kad Lietuvai atgavus nepriklausomybę, „užgriuvo vartotojų visuomenė“ ir pradėta sparčiai degraduoti, nes graužte graužia neoliberalizmo „vėžys“. Degraduoja, žinoma, tik tam tikra tautos dalis, tik tie menininkai, inteligentai, intelektualai, kurie žavisi destruktiviomis kontrkultūrinėmis arba priešingai – konsumeristinėmis Vakarų pažiūromis. Sovietmetį pranešėjai apibūdino pora sausų frazių – nors tai buvo „autoritarinė valstybė“, joje telkėsi „nepriklausomybės ilgesys“.

Bendras pasisakymų tonas gana aiškus – visos bėdos prasidėjusios, atgavus nepriklausomybę. *Autoritarinėje valstybėje* dvasingumo būta kur kas daugiau. Taip, ir tada ne viskas buvo gerai, gyvenome „šiočioje tokioje priespaudoje“, tačiau neapsikrėsta „vartotojų visuomenės“ virusu (gal kad nelabai turėta ką vartoti?), neslankiojo valkatos, nestigo darbo, nebuvo ir savižudybių. Apskritai paėmus, sovietmetis – gana romantiška ne-

priklausomybės ilgesio epocha, kai atsiskleidė tauriausi tautos, ypač kultūros atstovų, bruožai.

Nesakau, kad to visai nebuvo, tačiau meistriškas kai kurių klasikų gebėjimas apeiti sovietmečio problemas, įpakuojant jas į „romantikos“ šydą, atrodo įtartinas. Geriausiu atveju kaltinamas sovietmetis apskritai, bet vengiama savianalizės, nenorima prisiimti asmeninės atsakomybės. Kodėl bijoma iš tikrųjų blaiviai, kritiškai įvertinti kultūros, meno atstovų laikyseną nelaisvės laikais? Žinoma, vartotojų visuomenė kelia problemų, demoralizuoja tautą, tačiau kartu juk net asilui aišku, kad dabartinės degradacijos giliausios šaknys glūdi netolimos praeities, kuri neapmąstyta ir kurios neatsikratyta, „humuse“. Tarp tokio „paveldo“ minėtina ir kultūros, meno atstovų prisitaikėliška laikysena, cinizmas, moralinis nuosmukis: „Skirtumas tarp lietuvių ir estų, be kita ko, nulėmęs ir ekonominį Lietuvos atsilikimą, yra tai, kad lemiamu valstybės kūrimo etapu, 1992-aisiais, lietuviai savo šalies valdymą patikėjo sovietinės nomenklatūros elitui [...] pradėkime nuo esminio dalyko: valstybę atiduoti į sovietinio elito rankas apsisprendė intelektualai [...] kompartijos elitą ypač palaikė menininkai, aišku, daugiausia tie, kurie neblogai gyveno sovietmečiu ir kurių privilegijos „pakibo ore.“⁴¹

Šįkart nesigilinsime, ką konkrečiai palaikė konkretūs dailininkai tam tikrais laikotarpiais, tiesiog peršasi mintis, kad toks aršus „tikrųjų vertybių“ gynimas dažnai tėra gana ciniškas sovietmečio konjunktūros dangstymas, nors bandoma, persivertus per galvą, tapyti „dvasingus“ paveikslus. Panašu, kad tam tikra žmonių grupė, narsiai kaudamasi už „didžiausią išliekamąją vertę turinčias vertybes“, neretai kovoja tiesiog už privilegijas, turėtas sovietmečiu, ir ilgisi anų laikų „tvirtos rankos“, vadeliojusios kultūrą. Net veiklos stilius gana panašus – anais laikais kai kurie jautrūs „klasikai“ dėl kiekvienos smulkmenos, įsižeidimo ar tiesiog iš pavydo bėgdavo skūstis į Centro komitetą, dabar dumia į Seimą. Niekas nepasikeitė.

Aktyviausi konferencijos iniciatoriai taip užtikrintai savinasi „tikrųjų vertybių“, „grožio“ ir „gėrio“ ambasadorių vaidmenį, taip lengvai į kairę ir į dešinę svaidosi terminais *Dievas, Dekalogas, Tiesa,*

Tėvynė, lyg gliaudytų saulėgražas. Maža to, be jokio sąžinės graužimo manipuliuoja net partizanų vardu, tarsi jie „stovėtų“ šiems „šventuoliams“ už pečių! Ar nėra, švelniai tariant, neatsakinga taip spekuliuoti rezistentų kova? Ar Aloyzas Stasiulevičius, Rimantas Dichavičius, Kęstutis Ramonas, Gražina Vitartaitė irgi sėdėjo bunkeriuose? Kovojo su ginklu rankose, žvelgdami į akis mirčiai? Drįsčiau teigti, kad ne. O gal vis dėlto? Tada kaip jų partizanavimą suderinti su sėkminga karjera sovietmečiu? Ne paslaptis, kad daugelis „klasikų“ buvo išlaikomi sovietinės valdžios ir gyveno daug geriau negu eiliniai piliečiai.

Manychiau, vis dėlto nederėtų nei pokario partizanų, nei tikrų sovietmečio disidentų (nesvarbu, dešiniųjų ar kairiųjų), kurie buvo „gydomi“ psichiatrinėse ligoninėse, kalinami lageriuose, taip ciniškai gretinti su dailininkų „vidiniu protestu“, kurio jie, anot Dichavičiaus, buvo oi kiek daug „prikaupę“. Toks „vidinio protesto kaupimas“, sakyčiau, įtartina primena „pilvo pūtimą“.

Sutinku, kad dailininkai apie savo „vidinę rezistenciją“ postringauja ne iš blogos valios, greičiau iš savotiško naivumo, kurį išugdė būtent sovietmetis, dalį kultūros atstovų popinės tarsi gležnus daigelius hermetišrame šiltnamyje – jiems buvo sukurtos tokios sąlygos, kai galima „*kaupiti vidinį protestą*“, kartu jaučiantis gana patogiai ir saugiai. Sovietų režimas stengėsi izoliuoti kultūros atstovus nuo tikrovės, uždaryti į tam tikrą rezervatą, kad šie neišaugtų iš kultūrinio ir ideologinio infantilumo būsenos. Galbūt daugelis net nežino, kad buvo pavienių disidentų, kurie, palyginti su dailininkais, sovietmečiu puoselėjusiais „tautinį meną“, buvo tikri kontrkultūrininkai, tikrai kalėjė lageriuose ir savo kūriniais tikrai kovojo su režimu. O jei ir žino, kad tokių būta, stengiasi jų verčiau neminėti, kad nenublanktų neva nonkonformistiškas pačių „klasikų“ įvaizdis.

Vadinamasis „vidinis protestas“ tiesiog sukuria pretekstą totaliam reliatyvizmui – prasideda gudrūs išvedžiojimai apie „ezopinę kalbą“, paslėptas prasmės, mokėjimą „protingai“ gyventi „išlikimo“ dėlei. Prisitaikymas (arba veidmainiavimas) teisinamas „tautiškumo išsaugojimu“, o karjerizmas ir morali-

nis dvilypumas laikomas slapta „sistemos griovimo“ taktika. Daugelis tų „slaptų kovotojų“ ir dabar gyvena gana prabangiai, taigi už vargus buvo atlyginta, o postus paveldėjusios jų atžalos „kovoja“ toliau. Visa tai labai patogu ir išradinga, tačiau tokia „vidinio protesto“ retorika totaliai devalvuoja *disidentizmo, moralės, sąžinės, principingos laikysenos* sąvokas.

Įdomu, kad Seimo konferencijoje tarp aršių „tikrojo meno“ gynėjų beveik nebuvo tų dailininkų, kuriuos galima vadinti jei ne rezistentais, tai bent jau drąsiais žmonėmis, tiek savo kūryba, tiek gyvenimu užėmusiais gana aiškią antisovietinę poziciją. Taip, atėjo Antanas Kmieliauskas ir klausėsi liūdnu veidu, tačiau neaišku, ar jis nuoširdžiai prisišliejo prie radikaliai nusiteikusių klasikų, ar jį tiesiog suklaidino apsukresni kolegos.

Nenustebino ir konferencijos dalyviams parodytas filmas su „destruktyviojo meno“ pavyzdžiais. Tai padrika, beprasmiška, nieko nereiškianti mišrainė, kūriniai ištraukti iš konteksto, kai kurių pateikti tik fragmentai. Sugriauta tų kūrinių logika, dingęs istorinis ir kultūrinis fonas, be kurio darosi visiškai neaiškios ir autorių intencijos.

Kratinys, kuriuo filmo kūrėjai bando demaskuoti „destruktyvų meną“, iš tikrųjų šokiruoja, tačiau ne tų kūrinių, kurie čia rodomi, „destruktyvumu“, bet tendencingu jų pateikimu. Filmu pradžioje matome užrašą „Destruktyvus menas“, ir žiūrovams nelieta galimybės interpretuoti jį kaip nors kitaip, autoriams irgi neleidiama apsiginti. Jie apskritai pastatomi į tokią padėtį, tarsi būtų neabejotinai kalti, jų „kaltė“ jau įrodyta, todėl reikia ne „teisintis“, o atgailauti. Geniali logika!

Tarp „destruktyvaus meno“ atsidūrė net Valentino Antanavičiaus, vieno iš tų, kurie tikrai laikytini sovietmečio kultūriniais rezistentais, kūryba. Juk visiems aišku, kad „destruktyvus“, sarkastiškas jo menas buvo beveik tiesioginė sovietinio absurdo, apsimestinio „optimizmo“ kritika. Destruktyvaus meno pavyzdžiu tapo ir Arvydo Šaltenio „Vemianti moteris“, ir daug kitų kūrinių, ištrauktų iš konteksto tarsi triušiai iš cilindro. Jų atsiradimas šiame „filme“ apskritai nesuvokiamas sveiku protu.

Taip tendencingai pateikiant, Dainiaus Liškevičiaus kiek ironišką performansą galbūt ir galima pritempti prie „destruktyvaus meno“ – autorius išsitepa veidą šokoladu, po to nusišluosto trispalve. Tačiau net ir šiuo atveju reiktų rimtos profesionalų diskusijos, kad būtų įvertintas kontekstas, autoriaus intencijos, užuot *a priori* jam klįjavus „destruktoriaus“ etiketę. Manychiau, teisę egzistuoti turi net ir tokios meno formos, jei egzistuoja žodžio laisvė ir jei autoriaus intencija buvo ne pasityčioti iš valstybės simbolio, bet atkreipti dėmesį į kokią nors kritikuotiną Lietuvos aspektą. Suprantu, kad tai kvepia reliatyvizmu, tačiau dėl tam tikrų cenzūros ribų, moralės normų vis tiek reiktų ilgai ir blaiviai diskutuoti, remiantis ne emocijomis, ne aklu pykčiu, bet specialistams, intelektualams ieškant bendro sutarimo.

Vakarų dailės istorijoje yra vykę teismo procesai dėl „nepadaraus kūrinų turinio“ ar „valstybės simbolių“ tariamo išniekinimo. Tos bylos baigdavosi įvairiai, tačiau visada nusverdavo ne jausmai, o argumentai. Dėl jų ir turėtume ginčytis.

Žinoma, į tam tikras problemas konferencija atkreipė dėmesį, be to, negalėčiau teigti, kad klasikų kaltinimuose nėra nė krislo tiesos. Manychiau, šiuolaikinio meno atstovus tikrai galima kaltinti tam tikru kietakaktiškumu, nenoru pripažinti savo klaidų ar „paklydimų“.

Tačiau didžiausia problema, ko gero, yra pastangos žūtbūt išrasti priešą, kuriant labai primityvią neva „dvasingo“ ir „destruktyvaus“, neva „tradicinio“ ir „šiuolaikinio“ meno priešpriešą. Tikrosios to priežastys susijusios anaip tol ne su „dvasinėmis vertybėmis“, o su dvidešimt metų besitęsiančia institucine (labai supaprastintai sakant) kova tarp Lietuvos dailininkų sąjungos ir Šiuolaikinio meno centro. Tarp vadina mojo *tradicinio*, *moderna*us ir *šiuolaikinio postmoderna*us meno yra kur kas daugiau panašumų, bendrumų, negu itūžę klasikai norėtų pripažinti. Dirbtinė priešprieša nuolatos kurstoma todėl, kad ji užtušuoja tikrąsias problemas. Taip kuriama nesantaikos erdvė, kurioje vietoj konstruktyvių diskusijų rengiami nuolatiniai kryžiaus žygiai.

Tokia opozicija yra kur kas sudėtingesnė negu vien „dvasingos ir gražios“ dailės priešprieša „destruktyviai ir negražiai“. Pasitikėjimą labiausiai griaua kategoriškas meno skirstymas į „destruktyvų“ ir „dvasingą“ vien savo nuožiūra, vengiant įvairiapusės diskusijos. Rimtąjį meną su visomis jo atšakomis, tiek tradicinėmis, tiek šiuolaikinėmis, nėra taip paprasta redukuoti į elementarų moralizavimą. Menas visada prieštaringas ir provokuojantis, nepatogus vienokioms ar kitokioms ideologinėms sistemoms, net jei yra užsidaręs krikščioniniame „grožio“ bokšte. „Paprastas“ jis būna tik autoritarinėse valstybėse, kurios taiko griežtą cenzūrą, beje, teigdamos, kad irgi gina „tikrąsias vertybes“.

Jokiu būdu nenoriu visko paversti dar viena reliatyvizmo atmaina, tačiau reiktų atkreipti dėmesį į porą aspektų. Visų pirma, stebina „destruktyvaus meno“ suskildymas tik į ŠMC ir į tai, ką jis propaguoja, beveik neužsimenant nei apie populiariąją kultūrą, nei apie masinės komunikacijos priemones. Apie jas kalbėjo tik Žurnalistų sąjungos pirmininkas Dainius Radzevičius. O juk grynai kiekybės atžvilgiu komercinių televizijų, interneto poveikį visuomenei palyginus su rimtosios arba elitinės (ne tik „tradicinės“, bet ir „šiuolaikinės“) dailės poveikiu, apskritai juokinga kalbėti apie kokią nors tokio meno „įtaką“, nors Stasiulevičius su kolegomis karia visus šunis būtent ant jo. Tiek tradicinį, tiek šiuolaikinį meną „vartoja“ toks mažas visuomenės procentas, kad visa ši konferencija, besisukanti aplink Railos ir Šaltenio „destruktyvius“ kūrinius, atrodo tikras nesusipratimas. Galima spėti, kad jos iniciatoriai vis dar ilgisi sovietmečio praktikos, kai jų kūrybai ir pamąstymams būdavo suteikiama valstybinio masto svarba. Sakyčiau, tai irgi liudija, kad „infantilizuoti“ kultūros atstovus sovietų ideologams pasisekė.

Klasikai, žinoma, nežiūri komercinių televizijų, internetu beveik nesinaudoja, todėl šis masinės, dažnai iš tikrųjų destruktyvios kultūros laukas jiems tarsi neegzistuoja, kaip sovietmečiu atseit neegzystavo „savižudybės“ ir „nedarbas“. Jų galva, kalčiausias Raila su ŠMC! Ką jau kalbėti apie tai, kad dauguma klasikų nė nebando sąžiningai įsigilinti į šiuolaikinį tarpdiscipli-

ninį meną, plastinę jo kalbą, potekstes ir t. t. Nors aš, prisipažinsiu, į vadinamąjį „tradicinį“ meną gilinausi ne vienerius metus... Gal Stasiulevičiui ir jo kolegoms tiesiog trūksta adekvačių žinių? Juk to, ko nesupranta-me, dažnai imame neapkęsti...

Sugrįžkime prie Railos „nusikaltimo“. Čia ypač svarbus platesnis kontekstas. XX a. 10-uju dešimtmečiu į M. K. Čiurlionio menų gimnaziją buvo priimta keletas jaunų, neseniai Vilniaus dailės akademiją baigusių, aktyvių, naujomis idėjomis trykštančių dėstytojų, – Nomeda ir Gediminas Urbonai, Artūras Raila... Į gimnazijos dailės skyrių jie įnešė naujų vėjų, kiek sujaukė senbuvų rutiną, vertybių skalę, dėstymo metodiką, kuri buvo seniai nusistovėjusi (nesakau, kad bloga) ir beveik nesikeitė nuo XX a. 6-ojo ir 7-ojo dešimtmečių. Sakytiau, tai natūralus kartų susidūrimas, konservatyvesniems vyresnės kartos dėstytojams nereikėjo (ar nereikėtų) priimti to taip asmeniškai.

Vis dėlto remiantis ne grynomis emocijomis, bet faktais, reikėtų turėti omenyje ir pačią „nekaltą mergaitę“. Anot jos, darbą „Savižudybės būdai“ ji suvokė ir tebesuvokia labiau kaip prevencinį arba terapinį, nes gilindamasi į tą šiurpią problematiką, pradėjo suprasti, ką savižudybė reiškia iš tikrųjų. Taigi derėtų pasiaiškinti, ar kūrinys „reklamavo“ savižudybę ir skatino jos griebtis, ar priešingai – padėjo geriau suprasti, kas verčia pakelti ranką prieš save, kokie pasitraukimo į nebūtį padariniai? Tai rimtos diskusijos tema, o ne pretekstas griebtis raganą medžioklės.

Apibendrinant reikėtų pasakyti, kad vienas didesnių šios konferencijos trūkumų buvo konkretumo stoka ten, kur jo reikia, ir konkretumo (netgi asmeniškumo) perteklius ten, kur jo, atrodytų, neturėtų būti. Vienintelį konferencijos problematiką atitinkantį pranešimą perskaitė psichologas, paramos fondo „Jaunimo linija“ vadovas Paulius Skruibis. Jis bandė pasakyti šį tą konkretesnio, aptarti savižudybę kaip reiškinį, atkreipdamas dėmesį, kad šis fenomenas yra nepaprastai sudėtingas, kompleksinis, nederėtų jo primityvinti, bandant pritempti prie kokių nors pavienių, iš konteksto ištrauktų faktų. Psichologo teigimu, savižudybės būdų aprašymas arba jų vaizdavimas

gali skatinti žengti šį žingsnį, tačiau visiška tyła apie savižudybes ir jų priežastis, apsimetant, kad mūsų tai neliečia, lygiai taip pat pražūtinga. Taigi svarbu ne tai, ar savižudybė vaizduojama, ar ne, o tai kokiame kontekste ir kaip apie šį reiškinį (ne)kalbama.

Deja, kitų konferencijos dalyvių pranešimai buvo pernelyg abstraktūs – stigo sociologinių ir psichologinių tyrimų duomenų, konkrečių faktų, įrodymų, analizės, kar-tais net logikos. Patys aršiausi „tikrųjų vertybių“ gynėjai, ragindami skubiai imtis „savižudybių prevencijos“, arba sodino į kalėjimą „destruktyvaus“, jų nuomone, meno kūrėjus ir skleidėjus, arba emociškai žarstė patetiškas abstrakcijas, o savo verdiktus skelbė pasitelkdami Dievą, Tėvynę, partizanus. Keldami erzelių, nevykusiai vaidino šventesnius už popiežių (monsinjoras Kazimieras Vasiliauskas tokią laikyseną vadino *apsimestiniu davatkiškumu*). Dėl nuosmukio kaltino visus, išskyrus, žinoma, save (pragaras – tai kiti), nors tuo pat metu paradoksaliai kvietė „gyventi taikiai“ (matyt, dar nepamirštas šis katin-o Leopoldo šūkis iš sovietinio multifilmo).

Šiame cirke kokio nors konstruktyvesnio pokalbio galimybė tolo tarsi kometa. Konferencijai artėjant į pabaigą, kultūrininkai net pradėjo juokauti, kad ėjo į rimtą konferenciją, o pakliuvo į keleto klasikų surengtą *performansą*.

Mane irgi kamavo klausimas, kodėl tiek daug žmonių turėjo viską mesti, važiuoti ar eiti į Seimą ir visą dieną klausytis Aloyzo Stasiulevičiaus, Rimanto Dichavičiaus, Kęstučio Ramono nerišlių, nepagrįstų samprotavimų apie nieką? Juk visa tai labiau tiktų papasakoti psichologui ar psichiatrui, galbūt anūkams. Konferencijoje tie tauškalai tarsi tiršta migla nugramzdino tikrąsias problemas, jau nekalbant apie svarstymus, kaip derėtų jas spręsti. Atrodo, kai kuriems klasikams katastrofiškai trūksta dėmesio! Kai spektaklis, nesvarbu, kad prastas, vyksta ne bet kur, o Seime, galima bent trumpam pasi-justi reikšmingais valstybinio masto šulais... ■

¹ Eglė Wittig-Marcinkevičiūtė. Nacionalinės etikos griuvėsiai, arba Kaip nužudyti valstybę jos intelektualų rankomis. Vilnius: *Kultūros barai*, 2013, p. 15–16.

TALENTAS VIENOJE SRITYJE NEBŪTINAI KĄ NORS REIŠKIA KITOJE

Bandydamas susipažinti su Eglės Wittig-Marcinkevičiūtės pažiūromis,* prisiminiau, kad kai ką buvau skaitęs anksčiau, bet per daug nesigilinau. Jos stilius man atgrasus – per daug žodžių, per dažnai linkstama ižiūrėti blogą valią, per platūs apibendrinimai. Bet, perskaitęs jos tekstą apie Juozaitį ir istorinę klaidą, iš principo su jos teze sutinku – tai, ką ji vadina Laisvės sąjūdžiu, tikriausiai tempė Persitvarkymo sąjūdį. Man patinka ir jos teiginys, kad Brazausko linija – stepas po stepo – taip pat buvo pavojinga ir galėjo įstumti į kruviną konfrontaciją.

1990 m. rudenį dėsčiau Kaune, išvykome, atrodo, 1991-ųjų sausio 3–4 d. Landsbergį prisimenu visai kitokį, negu įdiegta opinija apie jį. Tarp mano studentų buvo karštakošių, kurie kalbėdavo, kad reikia lenkus mušti. Atsimenu, Landsbergis per televiziją ramindavo: mes laikysimės ramiai, nieko nemušim. Kad Lietuva tuo metu nesprogo, yra iš dalies ir jo nuopelnas. Ar karštakošiai būtų leidę Brazauskui juos apraminti?

Man Greimo kreipimasis, kurį mini Wittig-Marcinkevičiūtė, – neatsimenu, kad tada būčiau apie jį girdėjęs, – dvelkia arogancija. Iš tolo pamokslauti lengva. Jokiu būdu nenoriu menkinti akademinių jo pasiekimų, tačiau politikoje jis menkas autoritetas. Gal mano galvojas amerikoniškas, bet sugebėjimai vienoje srityje nebūtinai ką nors reiškia kitoje. Esu kelis kartus skaitęs jo rašinį apie Smetoną – stilius nuostabus, bet turinys menkas. Turėjo talentą žmogų išgirti, tačiau taip, kad

niekas negalėtų prisikabinti ir būtų galima su visais Smetonos kritikais sutikti. Manau, čia atspindi faktas, kad Greimas, kaip ir pagrindiniai *Santaros-Šviesos* autoritetai, brendo tautininkų gretose. Mano akimis, Greimą ypač diskredituoja faktas, kad, atsidūręs Vokietijoje, jisai kartu su Alantu ir Broniu Raila dalyvavo *Klevo* sąmoksle. *Klevas*, atrodo, skirtas kovai su katalikais, buvo visiška nesąmonė, vartojo slapyvardžius, turėjo sveikinimosi ritualus. Iš to turbūt nieko neišėjo, bet faktas, kad Greimas susidėjo su tokiu Alantu, vienu iš tamsesnių to meto veikėjų, vis tiek nemalonus. Raila už Alantą nebūtinai geresnis.

Prisimenu ir kitą niuansą – beveik visi pamiršome Terlecką ir Lietuvos laisvės lygą. *Santara* gana greitai ėmėsi jį diskredituoti. Atsižvelgiant į visokias – netuščias – kalbas apie keleto santarininkų ryšius su sovietų saugumu, kyla klausimas, kodėl jiems buvo taip svarbu Terlecką apjuodinti? ■

Sausio 13-oji 1991 m.

* Eglė Wittig-Marcinkevičiūtė. Nacionalinės etikos griuvėsiai, arba Kaip nužudyti valstybę jos intelektualų rankomis. Vilnius: *Kultūros barai*, 2013

KĄ ŠVĘSTI – APDOVANOJIMUS AR TEATRĄ?

Užaugusiems nepriklausomoje Lietuvoje teatro diena asocijuojasi visų pirma (neretai vien tik) su Auksinių scenos kryžių teikimo ceremonija, kitų apdovanojimų dalybomis, su užkulisinėmis aistromis, kad „ir vėl“ paskelbti „ne tie“ nominantai, o ir iš jų apdovanojo „visai ne tuos“... Tarsi pamirštama, kad pasaulinės teatro dienos steigėjas – Tarptautinis teatro institutas (*International Theatre Institute – ITI*) – siūlo Tądien visų pirma populiariai teatrą, priminti jo vertę, mėgautis ir skleisti džiaugsmą.¹ Taigi siūlo švęsti teatrą. ITI įsteigė ir kasmetinį ritualą – skaityti tarptautinį pranešimą apie teatrą ir taikos kultūrą. Kasmet jis patikimas kokiam nors iškiliam teatro profesionalui arba kitos srities menininkui, susijusiam su teatru. Vieni pranešėjai kalba apie asmeninį santykį su scenos menu, kiti aptaria jo perspektyvas ar tiesiog bando iš naujo apibrėžti, kas yra teatras ir koks jis turėtų būti šiuo metu.

Tarptautinį pranešimą Teatro dienos sumanytojai, pradininkai ir steigėjai laiko pagrindiniu akcentu, galinčiu įkvėpti, suvienyti teatro kūrėjus ir žiūrovus visame pasaulyje. ITI parengtos teatro dienos minėjimo gairės siūlo tą pranešimą platinti įvairiais būdais, neaplenkiant televizijos, radijo, tačiau svarbiausia erdvė, kur galima dalytis idėjomis apie teatrą, yra pats teatras. Šventės dieną prieš spektaklius siūloma perskaityti pranešimą, išverstą į vietos kalbą, dalyti bukletus su pranešimo tekstu, klijuoti plakatus.² Dailijimasis mintimis apie teatrą turėtų tapti savotišku

„globaliu“ (neatsitiktinai ITI kovo 27-ąją vadina ne tarptautine, o pasauline Teatro diena) ritualu, vieni-jančiu teatro kūrėjus ir žiūrovus.

Šį ritualą siūloma įterpti į kiekvienoje šalyje teatro bendruomenės rengiamą šventę, per kurią vyksta apdovanojimų ceremonijos, konferencijos, simpoziumai, festivaliai, o spektakliai rodomi nemokamai, į teatrą kviečiamos labiausiai pažeidžiamos socialinės grupės.³ Žinoma, kuriamos ir savos tradicijos. Pavyzdžiui, Filipinuose švenčiamas ištisas teatro mėnuo, Maskvoje naktį iš kovo 26 į 27 rengiama teatro naktis – žiūrovai kviečiami į teatrų užkulisius, grimo kambarius, pjesių skaitymus...

Lietuvoje šiuo metu teatro diena minima visų pirma apdovanojimų (Auksiniai scenos kryžiai, Fortūna, Padėkos kaukė...) teikimo ceremonijomis. Nors švenčių būta, o ir dabar dar pasitaiko, visai kitokių: teatralizuoti koncertai, spektaklių įrašų peržiūros tradicinėse ir netradicinėse erdvėse, teatralų ir krepšininkų varžybos (šiemet vėl surengtos Kaune), ekskursijos po teatrus, teatralų eitynės... Tik spektaklių rodoma mažai. O ir apskritai dauguma renginių skirti visų pirma patiems teatro kūrėjams.

Antai pagrindinių Lietuvos teatro apdovanojimų – Auksinių scenos kryžių teikimo ceremonija visiškai uždara, be pašalinių, t. y. žiūrovų (Kauno, Klaipėdos teatrų šventės dar uždaresnės). Įvertinti ir apdovanoti išrinktuosius, žinoma, reikia. Tai svarbu kūrėjams, nes sureikšmina jų darbą. Tokios ceremo-

nijos (kaip ir bet kuris kitas ritualas) suburia teatro kūrėjų bendruomenę, be to, skatina kūrybiškumą.

Kad apdovanojimų ceremonijos yra uždarnos, nereikėtų stebėtis – kiekvienam ritualui itin svarbus bendruomeniškumo jausmas, tad pašaliniai čia nepageidaujami, žinoma, išskyrus žiniasklaidą, dokumentuojančią šlovės akimirkas, savaip įrodančią, kad „mūsų bendruomenė“ svarbi ne tik mums vieniems. Net jei ritualas nenusiseka (o taip pasitaiko ir per apdovanojimų ceremonijas), jis vis tiek gali sutelkti bendruomenę. Pavyzdžiui, 2013 m. teikiant Auksinius

Auksinių scenos kryžių teikimo ceremonija

scenos kryžius, apmaudą dėl atsisakytų nominacijų išdavė net ceremonijos režisūra, tad šventė neteko šventiškumo, tačiau kūrėjų bendruomenė, pasipiktinusi vertinimo komisijos sprendimais, akivaizdžiai susivienijo. Tą vienybę buvo galima jausti dar ilgai po teatro dienos...

Ceremonijos atskleidžia ir bendresnes tiek scenos, tiek kultūros politikos tendencijas. Pavyzdžiui, tai, kad šiemet Auksiniai scenos kryžiai buvo teikiami Panevėžio Juozo Miltinio dramos teatre, ne tik suteikė daugiau svorio Lietuvos kultūros sostinei, bet ir tarsi patvirtino, kad šis teatras, Kultūros ministerijos nuomone, eina tinkama linkme.

Polėkio stokojanti ceremonijų režisūra primena itin skausmingą problemą – trūksta naujų kūrybingų režisierių. O scenarijų autoriai privelia aibę faktinių klaidų, kartais apskritai pamiršta, į ką kreipiasi, be saiko kartoja nuvalkiotus aforizmus, tarsi naujieną dėsto visiems žinomus dalykus, kalbas sakyti kviečia politikus (tai turbūt duoklė tiems, kurie malonėjos skirti pinigų premijoms), bet dažniausiai pamiršta tuos, kurie tikrai turėtų ką pasakyti apie teatrą. Pasaulinei teatro dienai skirtas pranešimas čia irgi niekas neskaito. Tai, beje, rodo lietuvių teatrinės kultūros

uždarumą – jei jau dalijamės mintimis apie teatrą, tai cituojame klasikų ir, žinoma, daugiausia savus.

Žiūrintieji iš šono pamato ne teatro šventę, o nykčią apdovanojimų šou.

Teatro diena, bent man, yra tada, kai pamatau gerą spektaklį, apie kurį verta ir yra su kuo padiskutuoti, kai išgirstu įdomų pranešimą, plečiantį mano turimų teatrinių žinių ribas. Taip kuriama bendra patirtis, iš kurios ir atsiranda teatras. 1966 m. skaitydamas Pasaulinio teatro dienai skirtą pranešimą, René Maheu pabrėžė: „Teatras nėra tik spektaklis, kurį žiūrime – tai arba bendra patirtis, arba niekas.“⁴

Tarptautinė teatro diena Lietuvoje šiuo atžvilgiu laikytina profesine uždarnos bendruomenės švente, ir tiek. ■

¹ How to Celebrate World Theatre day & International Dance Day. Guidelines, p. 2. Prieiga internete: http://www.world-theatre-day.org/en/picts/how_to_celebrate_DAY.pdf.

² Ten pat, p. 5–9.

³ Ten pat, p. 9.

⁴ René Maheu. World theatre day message 1966. Prieiga internete: http://www.world-theatre-day.org/en/picts/WTDMaheu_1966.pdf.

Sigitas TUTLYS

TRIEILIAI*

POETINIS NARCIZAS**

Apniukus diena su pragiedruliais.
Balkšvi, melancholiški žiedai –
Poetų gėlės.

VASARA. MIŠKE

Tylus cypsesys
Alksnynėje, –
Pašnekesiai alksninukų.

IŠ VYŠNYNO

Rugpjūčio pradžia.
Tamsus uogų raūdis
Ir vėšninis saulėlydis.

TRIEILIS FILOSOFIŠKAI

Rugpjūčio žvaigždynai.
Tuomet suprantu,
Kad būtis egzistuoja.

* Iš rengiamo naujo trielių rinkinio skyrių *Gėlės pievoj, Lietuvos gamtoje ir Minties takeliu*

** Tai botaninis pavadinimas

RUGSĖJIS. KAIMO SODE

Saulėj geltonuoja
Pusnuogės vyšnios.
Šviesus liūdesys.

SKAISTI SAUSIO DIENA. GROŽIUOSI VYŠNIOMIS

Šerkšnotos šakelės –
Žiemos žiedai
Sode.

*

Apsnigti žalčialunkiai
Miško tylumoj medituoja
Žiedų raudonį.

*

Saikingumas!
Deimantu žvilga
Šis žodis.

MŪŠIO LAUKE

Kęstučio Zapkaus retrospektyva Vilniuje

Kalbant apie Kęstučio Zapkaus kūrybą, neįmanoma išvengti tam tikrų ideologinių niuansų. Tai visada bene prieštaringiausias dalykas, rašant apie sovietmečio modernistus, nes svarstyti tik apie jų meną ir tik apie grožį, neatsižvelgiant į konkretų laikmetį, socialinius ir ideologinius aspektus, reikštų rašyti apie nieką. Žinoma, Zapkus nėra sovietinis sovietmečio dailininkas, tačiau jam neišvengiamai padarė poveikį emigracija, JAV aplinka, Šaltasis karas, žinoma, ir ideologija. Nekalbėsiu primityviomis „kolaboravimo“ ar „vidinės rezistencijos“ klišėmis. Tiesiog noriu pasakyti, kad tam tikras kontekstas visur, visada daro įtaką bet kurio menininko kūrybai, nesvarbu, ar ji socialiai angažuota, ar užsidariusi hermetiškoje grožio „kapsulėje“.

Lietuvos vietinėse platumose Kęstučio Zapkaus įvaizdžio neatsiejama dalis yra tai, kad jis – garsiojo „Gerųjų blogybių“ kurso vadovas. O tai jau gryna ideologija, ypač turint omenyje, kad XX a. 10-ojo dešimtmečio pradžioje „Gerosios blogybės“ tapo vienu pagrindinių radikalaus lietuvių dailės lūžio simbolių. Aistros dėl to lūžio nerimsta iki šiol netgi institucijų lygmeniu.

Be to, ir pats Zapkus, skirtingai negu vietiniai sovietmečio dailininkai, pasakodamas apie savo kūrybą, nevengia socialinių, ideologinių, komercinių kontekstų. Kadangi jo retrospektyva surengta Lietuvoje, Nacionalinėje dailės galerijoje, tai tam tikros sąsajos su vietiniu kontekstu tiesiog prašyte prašosi. Anot kuratorės Laimos Kreivytės, šio dailininko kūryboje ypač svarbi dviejų kultūrų – Lietuvos ir Amerikos – samplaika. Svarbus ir interpretatoriaus istorinis bei kultūrinis mentalitetas.

Zapkus sako įtariai žiūrintis į figūratyvinę dailę, perdėm susijusią su komercija ir ideologija. Jo manymu, abstrakti formali tapyba, organizuojama muzikos (t. y. paties abstrakčiausio meno) principu, galėtų būti kelias iš aklavietės, atmetant „tapybos mirties“ ir panašią retoriką.

Zapkaus kūryba remiasi būtent muzikiniu principu. Prasminę architektoniką formuoja ritmas, geometrizavimas, keletas spalvinių (kartais sąmoningai disonuojančių) sąskambių, dažnai susijusių su atitinkamu garsų žymėjimu. Monumentalias jo drobes galima suprasti kaip partitūras, koduotas tapybos kalba.

Vis dėlto nedrįsčiau sakyti, kad Zapkui būdinga grynai amerikietiška abstrakcijos kryptis. Jis yra greičiau europietiškos *abstrakciją linkusio* ekspresionizmo tradicijos, Maxo Beckmanno, Arshile'o Gorky, Willemo de Kooningo ir kt. perkeltas į Ameriką, tęsėjas. Žinoma, tai atrodys gryna spekuliacija, tačiau amerikietišką abstrakciją suvokiu kaip *kitokią*, ne tiek formos, kiek intencijos atžvilgiu. Galima būtų išskirti (irgi grynai spekuliatyviai) tokius amerikietiškosios abstrakcijos bruožus – labai stiprią psichoanalizės įtaką ir kiek transformuotą „grynojo automatizmo“ principą, kuris perimtas iš Europos siurrealistų. Manychiau, abstraktusis minimalizmas simbolizuoja ne tiek pačios tapybos, kiek „autoriaus“ mirtį.

Europietiška XX a. 6-ojo–8-ojo dešimtmečių abstrakcija yra „humanistinė“, joje nesąmoningai koduotos tam tikros filosofinės tradicijos, kitaip sakant, visada egzistuoja *turinys*, o to meto amerikietiškoji abstrakcija

Kęstutis ZAPKUS. *Pirmyn – atgal su nukrypimais*. 2013. Drobė, aliejus, akrilas; 152,4 x 182,88

remiasi industrine logika, išstumiančia kūrinio autorių kaip subjektą. Toji industrinė logika ir yra turinys. Aptariamuoju laikotarpiu pagal Europos tradiciją visada pirmesnis autorius, o pagal amerikietiškąją – tam tikra „beasmenė logika“, nesvarbu, psichosocialinė ar industrinė.* Benjaminas H. D. Buchlohas, visų patogumui kiek supaprastindamas, vadina tai „lokalia“ ir „globalia“ meno tradicija. Žinoma, šiandien tokios skirtys, kokias galima taikyti abstrakčiai XX a. 6-ojo–8-ojo dešimtmečių tapybai, jau vargu ar galiotų.

Zapkaus atvejis įdomus, nes jo kūryboje savitai susilieja abi tradicijos, europietiškoji ir amerikietiškoji, vis dėlto nugali europiečio „genai“. Toliau spekuliuojant, galima būtų teigti, kad Zapkaus tapyboje juntami ir lietuviškos plastinės jausenos ypatumai, kurie, kad ir kaip paradoksaliai tas nuskambėtų, suartina Zapkų su

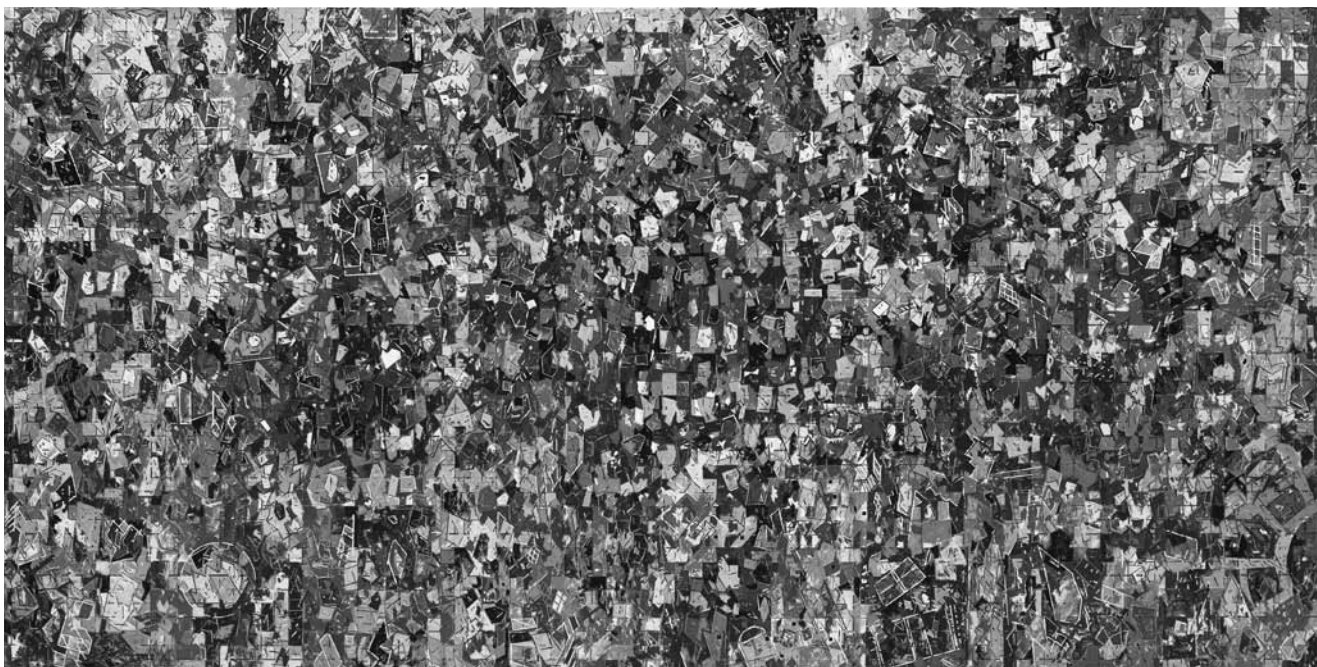
* Tai „išduoda“ net ir Zapkaus mokinio Žilvino Kempino minimalizmas, laikytinas europietišku. Pagal šią minimalizmo versiją „autorius“ kaip subjektas visada svarbesnis, o amerikietiškojo minimalizmo (klasikinė) schema atvirkštinė – industrinės jėgos logika yra stipresnė už subjektyvias „atoriaus“ aspiracijas.

kai kuriais jo kartos tapytojais, kūrusiais sovietinėje Lietuvoje.

Kalbu ne apie inspiracijas ir „tikrojo meno“ sampratą, bet apie gilesnius, nesąmoningus turinio ir formos pajautos lygmenis. Išeivių abstraktusis ekspresionizmas su sovietmečio ekspresionistiniu simbolizmu turi daugiau panašumų negu skirtumų. Nepaisant to, kad istorinis ir ideologinis „antstatas“ labai skiriasi, tiek vieniems, tiek kitiems būdingas „stilizuotas realizmas“. Tiesiog vieniems formalūs sprendimai diktavo laisvoji rinka, o kitiems primetė sovietų režimas. Tačiau giliai širdyje visi išsaugojo daugiau ar mažiau panašią estetinę pasaulėžiūrą.

Vis dėlto ryškūs ir skirtumai. Pavyzdžiui, Zapkus rašo, kad muzikinis tapybinių abstrakcijų ritmas leido išvengti „prasmės lėkštumo ir dalių

dekoratyvumo“, nors daugelis Zapkaus kartos ir kiek jaunesnių vietinių dailininkų kaltina jį būtent šiomis nuodėmėmis. Tai, ką Zapkus (arba apskritai amerikietiškas kontekstas) laiko išeitimi iš „komercijos“ ir „ilustratyvumo“, vietiniams atrodo „dekoratyvus kičas“ ir „ilustratyvumas“. Nesiimu spręsti, kuri pusė teisi. Ko gero, tai net nėra svarbu, nes vienos ar kitos „stovyklos“ argumentus lemia tiesiog skirtinga pasaulėžiūra. Tiesą sakant, ir man Zapkaus pasakojimus apie kūrinių atsiradimo istoriją, inspiracijas, formalias ir konceptualias intencijas ne visada pavyksta susieti su konkrečiais paveikslais, jų plastika. O kai kurie formalūs sprendimai irgi atrodo kryptantys dekoratyvumo link. Pavyzdžiui, idėja šviesią, naivą vaikystę supriešinti su brutalia karo kasdienybe yra įdomi, tačiau tiesmukas vaiko galvutės ir tanko sugretinimas drobėje, kad ir tarp gausybės abstrakčių elementų, atrodo kiek iliustratyvokas, dekoratyvokas, prasmės atžvilgiu gal kiek plakatiškas ir didaktiškas. Tada kyla klausimas, ar tai abstrakcija, ar abstrahuotas simbolizmas? Tokių plastinių sprendimų antikinėmis temomis, žinoma,

Kęstutis ZAPKUS. Kolizijos eiga. 1981. Drobė, aliejus, akrilas; 243,84 x 487,68

Vidmanto Ilčiuko reprodukcija.

jie gerokai mažiau abstrahuoti, buvo ir sovietmečio tapyboje. Šiuo atžvilgiu Zapkaus tapyba laikytina „ilustratyvia abstrakcija“. Be to, esama čia ir tam tikro simbolizmo, jau tolstančio nuo abstrakcijos.

Tuo visiškai nenoriu supeikti ar kritikuoti Zapkaus kūrybos, tiesiog, ko gero, „tautinis“ charakteris, pasaulėžiūra yra bendri visiems tam tikros kartos atstovams, nesvarbu, kaip su jais pasielgė likimas – ar nubloškė į Ameriką, ar įkalino Sovietų Sąjungoje.

Tačiau į monumentalias Zapkaus drobes žiūrėdami iš toli, nesiknaisiodami smulkmenose, negalėsime nuneigti neįtikėtinų jų jėgos, užvaldančios ritmikų. Šiuo atžvilgiu Zapkus perėmęs visas stipriausias amerikietiškos abstrakcijos savybes. Kai kurie didieji Zapkaus kūriniai asocijuojasi su galingais varikliais. Šiame lygmenyje kompozicijos ir spalvų ritmika tiesiog sutriuškina kai kur galbūt slypintį „dekoratyvumą“. Įvyksta priešingas dalykas – šiuo atveju dekoratyvumas peržengia pats save ir išreiškia tam tikrą filosofiją arba ideologiją, jei kalbėsime amerikietiškais terminais (nes JAV nėra filosofijos – tik daugybė bihevioristinės ideologijos versijų).

Labai įdomios Zapkaus mintys apie rinkos diktatą ir korporacijas, kurios diktuoja menininkams tam tikras sąlygas. Jie priversti vienaip ar kitaip į jas reaguoti, prie jų prisitaikyti, o kartu joms priešintis. Zapkus pasakojo, kaip tam tikrus darbus sukūrė „korporacijoms“ ir kaip iš jų atsirado kiti, tarsi pasipriešinimas „korporatyviniam“ diktatui.

Vaikščiodamas po Zapkaus retrospektyvinę parodą, pradėjau galvoti, kad išgrynintose NDG erdvėse, muziejiniame kontekste jo kūrinių skambesys, ko gero, susidrumsčia, atsiranda dirbtinių gaidų. Ėmiau net svajoti, kad tokią retrospektyvą reikėtų surengti kokioje nors supermodernioje korporacijoje, eksponuoti per kelis dangoraižio aukštus prabangiuose biuruose. Toks kontekstas atraktų, išlaisvintų antikorporacinio, antikarinio protesto patosą. Tai, kas NDG „baltame kube“ atrodo kaip dekoratyvumas, korporaciniame komerciniame kontekste dvelktų pasipriešinimu, nes taptų „užsimaskavusiu agentu“. Muziejinis kontekstas savaime malšina įvairias protesto spalvas, o Zapkaus kūryba nuolatos turi būti „mūšio lauke“.

TARP FOTOGRAFIJOS IR METAFOROS, arba 1974–2014: KOKS ČIA KETURIASDEŠIMTMETIS?

Vilniuje, Parodų rūmuose (dabar ŠMC), 1974-ųjų pavasarį buvo rengiama Respublikinė portreto paroda. Aš, ką tik baigęs Dailės institutą (dabar Vilniaus dailės akademija), nutariau dalyvauti. Tada dirbau dailininku Filharmonijoje, turėjau dirbtuvę, kur dariau muzikinio repertuaro, koncertų reklamas, ten tapiau ir savo paveikslus, kūriau ekslibrisus. Sugalvojau nutapyti portretinį triptiką, kurio herojai – mano artimieji iš Lepšių kaimo. Kartą paklausiau tėvą, koks menas jam patinka labiausiai. „Na, kad būtų kaip tikra“, – atsakė. Nutariau išpildyti tą pageidavimą. Išėities taškas – portretinė fotografija, kuri iki šiol man labai svarbi. Paveiksluose pavaizdavau mamą ir tetą, tėvą, kaimynus – brolius Petrą ir Napalį. Visi atpažįstami, nedeformuoti, kaip tikri. Sovietmečiu realizmas buvo labai pageidautinas, netgi būtinas. Bet mano idėja buvo ne kam nors įtikti, o tik išreikšti padėką tėvams, kad išleido į mokslus, nes studijuodamas neturėjau galimybių pats užsidirbti, kiek gaudavau iš tėvų, tiek turėjo užtekti. Aliejine technika nutapytas triptikas buvo priimtas į parodą, gražiai eksponuotas, kritikos pagirtas. „Mano mama ir teta Elžbieta pavėsyje“ papuošė *Kultūros barų* žurnalo (1974, nr. 7) viršelį. „Petrą ir Napalį“ nupirko Dailės muziejus. Šis triptikas buvo „pakviestas suvaidinti“ lietuvių filme „Sadūto tūto“ (1974).

Šiuo metu dvi triptiko dalys kabo mano dirbtuvėje – mama su šluba kaimyne Elžbieta amžinai sėdi po obelimi sode, tėvas sniego fone, apsilvilkęs žieminiu paltu, kasdien žiūri į mane, tartum bijodamas pajudėti. Šio paveikslo originalas keletą metų „vaidino“ mano spektaklyje „Baltas

briedis“ Varšuvos teatre *Studio* (1994–1997). Pamatę tuos portretus, daug kas stebisi ir klausia, ar aš juos nutapiau.

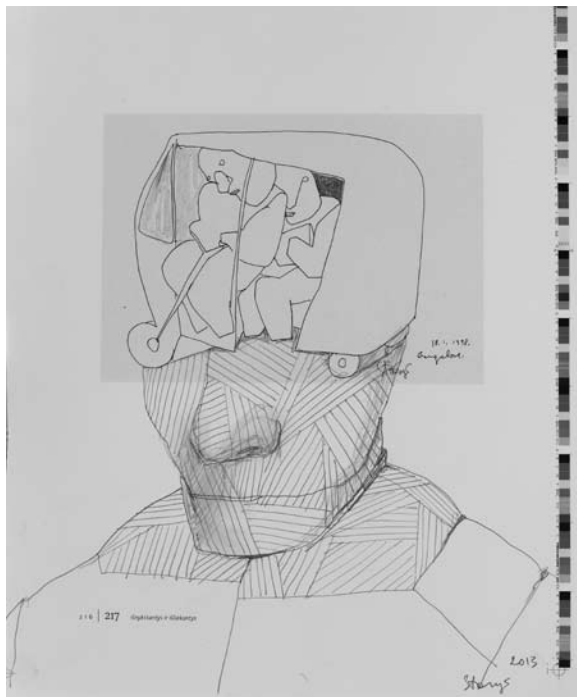
Taigi mano debiutas, galima sakyti, buvo sėkmingas. Fotorealizmas ėmė savaip vilioti. Tapyba, tiksliai tarsi fotografija, man, o gal ne tik man, buvo naujiena. Kas tada dėjosi pasaulio mene, nelabai žinojome, nes oficiali spauda apie tai neinformuodavo, o tie leidiniai, kurie atkeliaudavo į Dailės instituto biblioteką, pateikdavo tik nuotrupas, susivokti, kokiomis kryptimis menas juda anapus Geležinės uždangos, negalėjome. Tuo metu aistringai fotografavau kaimo žmones, artimiausią savo aplinką, dariau tėvų, seserų, kaimynų fotoportretus. Jaučiau, kad tos nuotraukos jau yra savotiški paveikslai, čia svarbi ir kompozicija, ir šviesa, ir veido išraiška, nuotaika, judesiai... Remdamasis fotografijomis, nutapiau dar keletą paveikslų – „Tėvas žydinčiame sode“, „Robertėlis kieme“. Didesnio formato „Atsisveikinimui“ parinkau nuotrauką, darytą po diplominių darbų gynimo 1973 m. pavasarį. Gėlės, šypsenos. Mes, keturi diplomantai, – Daina Murauskaitė, Esmeralda Stankevičiūtė, Vytas Žilius ir aš su diplominių darbų vadovais – Jonu Švažiu ir Brone Jacevičiūte. Paveikslo viršutinėje dalyje visus pavaizdavau kaip tikrus, o apačioje šėlsta spalvinė laisvė, tartum stovėtume ant paletės. „Atsisveikinimas“ yra Lietuvos dailės muziejaus rinkiniuose.

Jono Švažio taiklios pastabos man iki šiol skamba ausyse kaip tam tikras kelrodis. Mus, studentus, jis kviesdavo į savo dirbtuvę, vesdavosi į Kompozitorių namus, kad turėtume supratimą apie šiuolaikinę muziką. Bronė Jacevičiū-

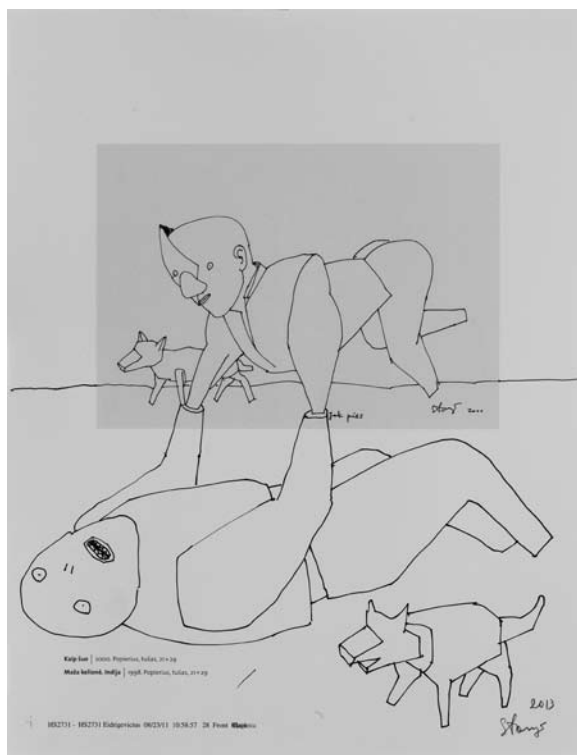
tė buvo mažakalbė, keistai baikšti. Diplominiam darbui tapiau du paveikslus, o ji perspėjo: „Jei vienu šūviu norėsi nušauti du kiškius, gali nepataikyti nė į vieną.“ Sukandęs dantis, abu „kiškius“ nutapiau laiku, diplominių darbų gynimo komisija jokių priekaištų neturėjo, įvertino labai gerai. Atrodė, kūrybos kelias jau beveik surastas, tapyk laimingus, besišypsančius veidus ir viskas bus gerai.

Bet staiga mane pašaukė į privalomąją tarnybą sovietų armijoje, ir sėkmės siūlas nutrūko. Buvau uždarytas už aukštos tvoros. Apėmė neviltis. Į ginklus net žiūrėti buvo sunku. Laiimei, automato beveik niekada rankose nelaikiau. Sužinoję, kad esu dailininkas, davė kitokio darbo – visus metus plačia plakatine plunksna rašiau, rašiau be galo ilgus ideologinius sakinius rusų kalba, nesistengdamas net suvokti tų žodžių prasmės. Toje dirbtuvėje buvo ir aliejinių dažų. Kartą praplėšęs *pagonus* (antpečius) radau drobės gabalėlių, ant kurių ėmiau tapyti aliejines miniatiūras (įdėtos į katalogą „Stasys 50“, leidykla IRSA, 1999). Mažame plotelyje bandžiau žaisti spalvomis, centre tapydavau veidą arba žmogelį. Kareiviai mėgo fotografuotis, patys ryškindavo juosteles, darydavo nuotraukas. Likdavo daug juodų fotopopieriaus pakuočių. Pabandžiau ant jų tapyti guašu, akvarele. Efektas buvo toks netikėtas, kad pasakiau sau – tų mažyčių paveikslukų tapymas bus mano LAISVĖ nelaisvėje. Rašydamas beprasmiškus tekstus ant baltų kartoninių plokščių, po jomis slėpdavau mažuosius savo paveikslėlius. Juose buvo ir abstrakcija, ir siurrealizmas, ir absurdas – paukščiai besparniai, žvėreliai bekojai, katinėlis, kurį pervažiavo mašina, šulinio rentinys, sukantis kūną, medis pypkėje, durys miške ir t. t. Taigi 1975-ieji man svarbūs tuo, kad atradau tokį minčių reiškimo būdą. Miniatiūras tempera tapiau iki 1980 m. Tai buvo atsisveikinimas su optimistiniu fotorealizmu, artėjant prie kažkokios mistikos, tamsos, nevilties, nerimo, dvejonų, paslapties. Toks plastinis mąstymas paženklino ir mano knygas vaikams – toje srityje tada tai buvo tikra naujiena.

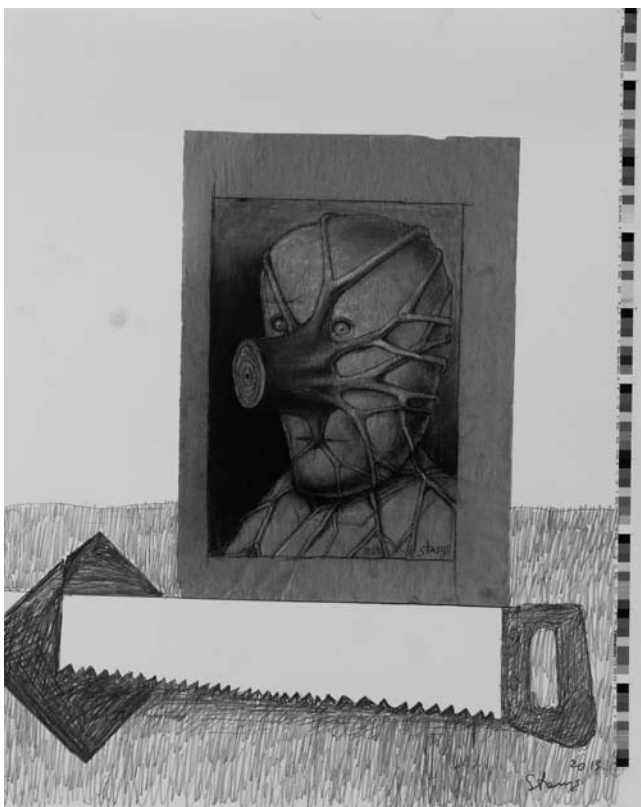
Baigdamas studijas, dažnai savęs klausdavau, kokių kūrybos kelių turėčiau pasukti, kai gausiu diplomą? Mintyse matydavau tokį paveikslą – laukas, miškas, prie miško namelis. Kas jame? Atsakymą pateikė pats gyvenimas – *Vagos* leidykla 1978 m. pasiūlė iliustruoti Vytautės Žilinskaitės knygą „Robotas ir peteliškė“. Kūriau tuos vaizdinius, pasinėręs į savo pasaulį. Teko koreguoti gal tik dvi iliustracijas – leidykla paprašė, kad vaikų galvos vis dėlto

Stasys EIDRIGEVIČIUS. Bangalore. 2013. Mišri technika

Stasys EIDRIGEVIČIUS. Bendraminčiai. 2013. Mišri technika

Stasys EIDRIGEVIČIUS. Pjūklas. 2013. Mišri technika

nebūtų plikos, o rašytoja patarė sunkvežimio kėbulą, kuriame vežamas arklis, nupiešti ne iš pagalių, o padaryti uždaras plokštumas. Kiek girdėjau, leidykloje vis dėlto vyko balsavimas, ar spausdinti tas iliustracijas. Vieno balso persvara nuspręsta spausdinti. Iliustracijų originalai, nusiųsti į Bratislavos tarptautinę iliustracijų bienalę, laimėjo medalį.

Tai buvo laikotarpis, kai ėjau tarsi dviem keliais – taciau tempera ir iliustravau knygas. Tiesa, viena ir kita buvo gana artima – paveikslėliuose laisvai skleidėsi mano vaizduotė, o iliustracijų vaizdai mezgė pašnekesius su pasakų tekstais. Tie pašnekesiai buvo ir laisvi, ir ne. Čia reikėjo galvoti ir apie abstraktų vaiką, ir apie suaugusįjį – jie abu, skaitydami knygą, matys mano fantazijos vaisius. Kad skaitytojai neliktų abejingi, norėjau sukelti jiems emocijų audras. Galima sakyti, pavyko. Su knygu, kurias iliustravau, paveikslėliais, keliančiais džiaugsmą, juoką, nerimą, net baimę, sužadinančiais svajones, augo

kelios skaitytojų kartos. Per parodų atidarymus arba šiaip kur nors sutikti žmonės kartais vis dar pasakoja, kokiais įspūdziais praturtino jų vaikystę mano sukurti vaizdiniai. Net Lietuvos Prezidentė Dalia Grybauskaitė, kai 2009 m. kalbėjomės apie parodą „Tylos siena – Stasys. Sielvartai“ Varšuvoje, Sukilimo muziejuje, sakė užaugusi, skaitydama mano iliustruotas knygas. Gaunu ir elektroninių laiškų su padėkos žodžiais.

1975–1980 m. dažnai lankydavausi ir po kelis mėnesius praleisdavau Varšuvoje, ten prie mažo stalo mažais teptukais tapydavau mažo formato paveikslėlius. Varšuvos *Galeria Krytkow* nutarė surengti mano tapybos miniatiūrų parodą. Meno kritikės Wiesława Wierzchowska ir Danuta Wróblewska parašė keletą žodžių pageltusio popieriaus lape, kuris atstojo katalogą: „21.11–27.11.1979 m. To ramaus, tylaus žmogaus savotiškas būdas įsiklausyti į save yra labai lietuviškas. Gal iš ten ir gyvas jo susidomėjimas pasakomis. Kilni pasakų metaforika daro poveikį metaforinei jo plastikai, kuri teka tarsi sraunus siurrealistinių sąvokų srautas. Tačiau tamsios, tylios guašinės miniatiūros skirtos ne vaikams. Jos tiems, kurie moka iššifruoti užmirštą simbolių kalbą... Savo kompozicijomis–ženklais dailininkas kuria pasaulį, iš pirmo žvilgsnio labai asmenišką, vis dėlto atidesni tyrinėjimai rodo, koks universalus yra jo imago mundi, kokios gilios prasmės atskleidžiamos. Panašų įspūdį daro ir kito lietuvių – Čiurlionio – kūryba.“

Nedidelė galerijos salė miniatiūroms labai tiko. Eksponavau jas paprastai, vieną šalia kitos – akių lygyje. Atsitiktinai užėjęs Vroclavo Nacionalinio muziejaus direktorius Mariusz Hermandorferis, susižavėjęs tais darbais, net 14 jų nupirko muziejui. Po dešimties metų ten surengė mano parodą. Vėliau Katovicų nacionalinis muziejus, rengdamas išsamesnę miniatiūrų ekspoziciją, pasiskolino ir tą ciklą iš Vroclavo. Buvo išleistas katalogas. Parašyti įžanginį tekstą paprašiau Piotro Nowickio, beje, šis meno teoretikas turėjo privačią galeriją, o socializmo laikais tai buvo retenybė. Nowickis tekste aprašė, kaip aš pirmą kartą užėjau į jo galeriją. Sakė nujautęs, kad esu dailininkas ir turbūt atnešiau kažką parodyti, todėl mintyse svarstė, kaip manęs išvengti. Na, o aš, aišku, apžiūrėjęs galerijos ekspoziciją, silpna lenkų kalba prisi-

Stasys EIDRIGEVIČIUS. Katinėlis. 1975. Tempera, guašas; 7,5x7,5

Stasys EIDRIGEVIČIUS. Lekiantis. 1975. Tempera, guašas; 10,5x 5,9

Stasys EIDRIGEVIČIUS. Kojytės. 1976. Tempera, guašas; 10,1x 7,3

Stasys EIDRIGEVIČIUS. Jautis. 1976. Tempera, guašas; 11,1x10,1

Stasys EIDRIGEVIČIUS. Pypkė ir centimetras. 2013. 30x24

Kaip danguje taip ir ant žemės. 2013. Mišri technika; 30x 24

Stasys EIDRIGEVIČIUS. Tėvo sodas. 2013. 30x 24

Iš parodos „Pratęsti paveikslai“ galerijoje „Kunstkamera“

Gigantiškas paminklas Lėšių kaimui. 2013. 30x 24

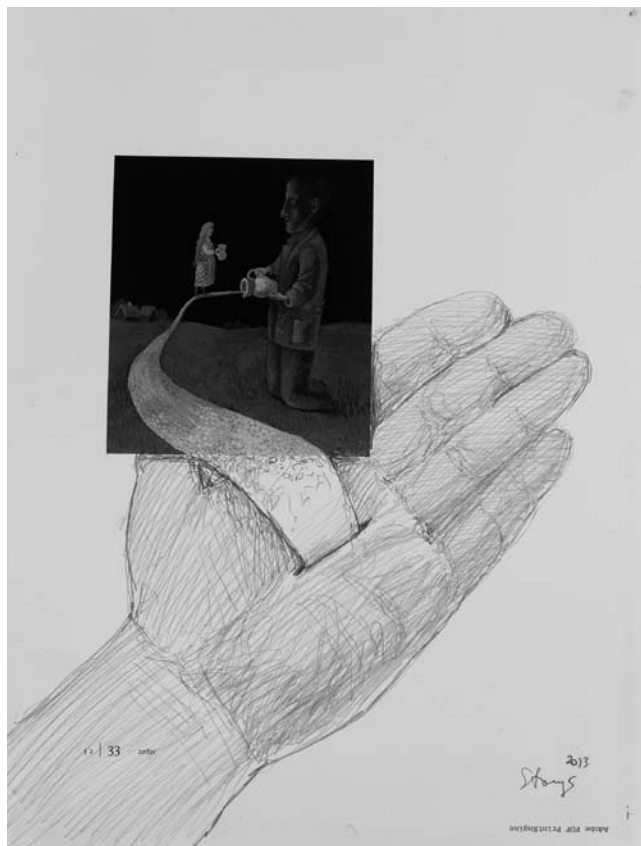
stačiau, kas esąs. Galerijoje tuo metu daugiau lankytojų nebuvo, išsisukti Nowickis neturėjo kaip. Iš voko išėmiau miniatiūras. Jis rašo iškart pajutęs, kad čia kažkas neįprasta, buvo tiesiog užkerėtas. O man pasakė: gerai, įrėminkite ir atneškite. Išėjau, bet grįžti neskubėjau. Pasak Nowickio, jis kankinamai ilgai laukęs, ar sugrįšiu su įrėmintais darbeliais. Kai atnešiau, dalį ciklo iškart nusipirko savo kolekcijai.

Lankydamasis pas Bronių Kutavičių, padovanojau jam tų miniatiūrų katalogą. Kompozitorius kilęs nuo Panevėžio krašto kaip ir aš. Sužavėtas tų vaizdų, sukūrė muziką „8 Stasio miniatiūros“. Kartą klajodamas internete nuspaudžiau žodžius *Centre Pompidou*, į paieškų langelį pradėjau rašyti savo vardą, bet nebaigiau, nes tučiuojau išsoko ir vardas, ir pavardė, parašyti be klaidų. Nuspaudžiu kitą klavišą ir siurprizas: išsoka „Erotikos“ išilginei fleitai, valtornai ir balsui (1997) – tai Kutavičiaus muzika pagal mano piešinius ir poeziją.

Taigi tempera tapytos miniatiūros atvėrė man akis ir net kelius į kitas šalis tais uždaraais laikais. Pavyzdžiui, 1984 m. keliavau traukiniu į Vakarų Berlyną. Aišku, pirmiau teko sustoti Rytų Berlyne – patikrinimas buvo klaikus, su piktais šunimis. Kai įvažiavome į Vakarų pusę, atrodė, kad net medžiai ten kitos spalvos. *Lothar Sperlich* galerijos savininkas mane apgyvendino netoliese. Ilgai būti vien turistas negalėjau. Nusipirkau pastelų, popieriaus. Pradėjęs jomis liesti lapo paviršių, pajutau kažką nepaprasto – tai naujas būdas išreikšti fantazijai. Ranka juto, kad šia technika kliausiuosi ilgus metus. Tąsyk sukurtas „Paukščių“ ciklas iškeliavo į parodą Čikagoje, *San Xavier* galerijoje.

Būdamas Berlyne, gavau žinią, kad žuvo tėvas. Ryte su dviračiu vežė bidonėlį pieno į supirkimo punktą prie Panevėžio, plačiame kelyje mašina jį užkabino, partrenkė. Ligoninėje tėvas mirė. Gulėjo karste tarp gėlių ir žvakių, kaimo giedotojų išlydimas į amžinąją šviesą. Tai atsitiko 1985-aisiais. Kodėl? – svarčiau prislėgtas, o prieš akis pienas maišėsi su krauju... Buvau iliustravęs knygą „Sesuo Elenytė ir devyni broliai“. Ten teka pieno ir kraujo upė. Dabar ji tekėjo Panevėžio plentu...

Anuomet man atrodė, kad kūrybos prasmę lemia tai, ar dailininkas atranda savo konkrečią idėją, unika-

Stasys EIDRIGEVČIUS. *Du qstėliai*. 2013. Mišri technika

lią jos išraišką – mažą stebuklą, apie kurį iki tol niekas negirdėjo. Tais laikais knygynuose už keliolika kapeikų pardavinėjo Vincento van Gogho reprodukcijas, išleistas Maskvoje. Jas pirkau, bet vis spėlioju, kodėl rusai taip propaguoja būtent jį? Gal todėl, kad tai realistinis menas? Kodėl jis toks populiarus? Tuose paveiksluose neižvelgsi jokios fantazijos, tik realizmą, kuris iš tikrųjų labai stiprus. Metams bėgant, pamačiau jo originalus, skaičiau laiškus broliui, jaučiau, koks begalinis šio dailininko atsidasavimas menui. O gal fantazijos suvokimo plotmė turėtų būti kitokia? Gal van Gogho vaizduotė ir yra spalvų audra, teptuko judėjimas, liguistas susisaistymas su paveikslu, su dažų palete, su...

Menininko asmenybė sulipdyta iš tokių dalykų, kuriuos turi tik jis. Tai nepakartojama. O ar būsį įvertintas ir kada tai atsitiks – gyvam esant, ar po mirties, yra laimės, gal net atsitiktinumo dalykas. Mano fantazija

atsivėrė ir išsiliejo miniatiūrose. Kiekvienoje iš jų – vis kitokia istorija, dėmesys sutelktas į centrą, kur dedasi kažkas itin svarbaus.

Vilniuje išleistame albume „Stasys“ (LDS leidykla *art-seria*, 2011) įdėtos keturios miniatiūros, viena iš jų – „Jis ir ji“ (10 x 9), nutapyta 1975 m. Dabar ją pavadinčiau „Du ašotėliai“, nes čia pagrindinė intriga – ašotėlių žaismas. Iš didelio ašotėlio, kurį rankose laiko klūpantis vyras, liejasi kelias, juo ateina maža moterėlė, nešina savo ašotėliu. Kas jame? Naujas kelias ar staigmena? Šito niekada nesužinosime, paveikslo scena sustingusi tuo momentu, kai moterėlė dar nepriėjusi kelio galo. Ar galėtų šis siužetas tapti filmu? Mančiau, taip. Tą patį motyvą pakartojau grafikos darbe – „*Ex libris*. Algirdas ir Birutė Steponavičiai“. Būdamas studentas, dažnai aplankydavau šią dailininkų šeimą. Algirdas, tikras filosofas, kalbėdavo neskubėdamas, ramiai, mintys buvo gilios, įdomios. Visas dėmesys svečiui. Jaučiau, kad tarp Birutės ir Algirdo yra nepaprastai harmoningas ryšys, jiedu papildė vienas kitą. Rodydavo man naujus meno albumus, klausydavomės plokštelių muzikos... Grįždamas iš jų, jausdavau lyg eičiau po mišų iš bažnyčios. Steponavičius parašė man rekomendaciją, kai stojau į Dailininkų sąjungą. Kitos rekomendacijos autorius – Rimtautas Gibavičius. Abi parašytos ranka, turiu jas iki šiol. Rimtautas dėstė grafiką Dailės institute. Buvo reiklus, kiekviena jo pastaba turininga, įvertindavo trumpai drūtai. Kai apsigyvenau Varšuvoje, Rimtautas rūpinosi mano iliustracijų, knygų likimu. Ankstyva jo mirtis buvo man didelis smūgis...

Kita miniatiūra „Ratas“ (13 x 9). Reprodukciija knygoje padidinta iki 17 cm aukščio, tarsi jau ir ne miniatiūra, bet gal ne tai esmė. Pačiame centre – mėsos malimo mašinėlė, į kurią krinta seni paukščiai, o pro mažas skylutes išskrenda maži paukščiukai ir kyla į viršų ratu, čilbėdami, kad džiaugtųsi skrydžiu, kol pasens ir ims kristi į tamsią mėsmaalės duobę, o tada šviesą išvys jų palikuonys. Metafora amžina, aktuali. Ant metalinio mašinėlės šono matyti žodis *Siulka* – tartum firmos pavadinimas. Taip mane ir vadino daugybę metų – Siulka. Šį motyvą pakartojau grafikos darbe – „*Vytolio Vengrio ex libris*“. Šis miniatiūrinis grafikos kolekcionierius gyveno Vašingtone.

Knygoje „Stasys – 60“ (leidykla ABE) įdėta keiliolika miniatiūrų. Viena iš jų – „Kojytės“ (1976, 10,1 x 7,3). Eina žmogelis, pasiremdamas invalido ramentais, jo kojos tartum išnykusios, tik ramentai remiasi į žemę. Neseniai mačiau filmą apie šturpią Irako kasdienybę – žmonės, užminuotuose laukuose netekę kojų, svajoja gauti protezus ar bent ramentus. Pagalvojau, kad ši mano miniatiūra galėtų būti to filmo plakatas... O štai „Šaknys“ (1977, 11,6 x 9,5) – priešais vos matomą žmogelį, stovintį tamsiame fone, viena didelė saga, iš kurios keturių skylių veržiasi stori siūlai ir palto skverne ieško vietos sagoms. Absurdas? Juodas humoras? Ši miniatiūra irgi galėtų virsti plakatu.

Beje, 1978 m. buvo išleistas plakatas, kurio pagrindu tapo būtent miniatiūra. Jame – medis, žali lapai pinasi į kasą, virsta kamienu ir šaknimis. Jokio užrašo. Žiūrovai paliekami vieni medituoti metaforos glėbyje...

...2014 m. sausio 16-oji netikėtai lietinga, o aš be skėčio. Esu pakviestas į parodos, kurioje pristatomi šeši dailininkai, atidarymą. Pagrindinėje salėje – dideli fotorealistiniai paveikslai. Figūra su klouno kauke žiemą vandenyje mirko skudurą, „procesą“ stebi varnos iškamša. Kituose paveiksluose ta pati kaukėta figūra atlieka kažkokius nelogiškus veiksmus. Gretimoje salėje – įvairių formatų fotografijos, daugiausia kompiuteriniai atspaudai. Matyti apleistas namas, ant rogių vežamas sumedžiotas briedis, pirtis... Realizmas? Taip, bet kažkoks negyvas. Žvilgtelėję į vieną kitą darbą ir einu toliau. Pasiėmęs vyno taurę, dairausi, apžiūrinėju publiką – kieno kokia išvaizda, apranga, koks amžius, makiažas... Stebiu, kaip jie stebi paveikslus, aptarinėja kainas... Tyliai svarstau: tas minties ieškojimas, tos metaforos – gal jau atgyvenęs dalykas? Jei manęs nebūtų paėmę į sovietų kariuomenę, gal dabar tapyčiau panašiai – dauginčiau komiškai absurdišką fotorealizmą?... Šypsodamasis prieina galerijos direktorius, apsimovęs odinėmis kelnėmis su rudais ir baltais šeriais. Sakau: „Įdomias kelnės dėvite.“ Direktorius patenkintas išduoda paslaptį, kad tai tikra karvės oda. Norėjau paklausti, ar ne per šilta su jomis, nes daugiau kalbėtis nebuvo apie ką, bet direktorius, laimė, nuskubėjo pasisveikinti su kitais svečiais... ■

SUPRASTI IR PRISIJAUKINTI KULTŪRINĖS TEKSTO REIKŠMĖS

Šiuolaikinė vertimo teorija traktuoja vertimą kaip tarp sistemines ir tarpkultūrines komunikacijas, apimančią kalbinius ir nekalbinius originalo ir vertimo kontekstus, o tekstą – kaip sudėtingą semantinę visumą, kur po žodiniu apvalkalu glūdi gilioji semantinė struktūra. Žodžiais išreikšta teksto reikšmė gali nesutapti su mentaline teksto reikšme, su tomis asociacijomis, kurias implikuoja reikšmės. Tai lemia teksto, ypač grožinio, interpretacijų įvairovę ir sudėtingumą. Tikimasi, kad tekstą interpretuojantis vertėjas, kuris perkelia kūrinį į kitą komunikacinę aplinką, turės panašią kognityvinę, dvasinę patirtį kaip ir teksto autorius, gebės adekvačiai suprasti teksto reikšmę, nes yra įgijęs teksto suvokimo kompetenciją. „*Tekstą kaip visumą, unikalią visumą, būtų galima palyginti su objektu, kurį galima apžiūrėti iš įvairių pusių, bet neįmanoma iškart aprėpti viso. Taigi visumą rekonstruojame panašiai, kaip suvokiame objektą – pasirinkdami vienokią ar kitokią perspektyvą. Visada egzistuoja kelios skirtingos galimybės tą patį sakinį susieti su vienu ar kitu sakiniu, laikomu teksto atrama. Skaitymo aktas implikuoja specifinį vienpusiškumą. Būtent dėl tokio vienpusiškumo interpretacija yra spėjamojo pobūdžio.*“ (Ricoeur, 2000, p. 91) Interpretatoriui itin svarbios tam pa potencialiosios reikšmės, įvairiai aktualizuotos tekste ir padedančios išreikšti semantinį kūrinio daugiasluksniškumą. Vienos iš tokių yra *kultūrinės teksto reikšmės*, atskleidžiančios kūrinio kultūrinį klodą, kultūrinę pasaulėjautą. Aptariant kultūros atspindžius tekste, kyla klausimas, kas sudaro kultūrines reikšmes, ar lengva vertėjams, kurie yra originalo skaitytojai ir kartu verstinio teksto kūrėjai, jas atpažinti.

Laikantis tradicinio požiūrio, galima teigti, kad kultūrinės tekstų, ypač grožinių, reikšmės susijusios su tam tikro krašto kultūriniu patyrimu, tautos istorine praeimi, pasaulėžiūra ir pasaulėjauta, nes dabarties diskursai aktualizuoja būtent tai. Tačiau ne viską reikėtų tapatinti su tradicine tautine tematika ir problematika, nes daugelis šiuolaikinių kūrinių peržengia nacionalumo ribas ir gilinasi į globalesnius, universalesnius dalykus. Vis dėlto netgi tada kalbos priemonės, nutylėjimai, jų tarpusavio dermė eksplikuoja ir implikuoja kultūrines reikšmes. Dar tik užsimezgas vertimo mokslui, apie tai rašė ispanų filosofas José Ortega y Gassetas: „*Kiekviena kalba yra skirtinga ištarų ir tylos lygtis. Kiekviena tauta nutyli vienus dalykus, kad galėtų išsakyti kitus. Kitaip viską pasakyti yra neįmanoma. Štai kodėl versti yra nepaprastai sunku: vertimo kalba mėginame išsakyti tai, ką originalo kalba linksta nutylėti.*“ (2012: 115–116). Nutylėtos arba išsakytos kultūrinės reikšmės prisipildo emocinių ir intelektualinių konotacijų, asocijuojasi su įvairiais kontekstais. Tiesa, visuomenės nariams, priklausantiems tam tikrai kultūrai ir nuolat jos veikiamiems, kultūrinės reikšmės atrodo savaime suprantamas dalykas, neretai dauguma jų net nepastebi. Todėl, anot Javiero Franco Aixelos, kultūrinės teksto reikšmės pačios savaime tarsi nėra neegzistuoja, jos atsiranda, kai tam tikra originalo tekste esanti ir į kitą kalbą verčiama reikšmė ima vertėjams kelti problemas – sunku rasti tinkamą ekvivalentą arba prasmę suvokiama pernelyg skirtingai (1996: 57).

Kultūrinę reikšmę galima traktuoti kaip dinamišką kategoriją, kurią įprasmina konkretūs visuomenės raidos tarpsniai, suteikdami įvairius reikšmės atspalvius.

Būdama socialiai determinuota ir atspindėdama tam tikras vertybes, sociokultūrinė reikšmė kyla iš buvusių ir esamų visuomenės gyvenimo kontekstų. Šios reikšmės modifikuoja semantinę teksto visumą, keldamos nemažai klausimų vertėjams, todėl per visą vertimo teorinės paradigmos raidą lingvistinės ir nelingvistinės vertimo teorijos mėgino apibrėžti, kaip vyksta kultūrinė transpozicija. Štai, tarkime, vertimo mokslo pradininkas Eugene'as Nida teigė, kad žodžių, atskirtų nuo vietinės kultūros reiškinių, kuriuos jie simbolizuoja, neįmanoma tinkamai suprasti (1945: 207). Šią Nidos mintį toliau plėtojo semantinių vertimo teorijų kūrėjai, pavyzdžiui, prancūzų lingvistinės vertimo krypties atstovas George'as Mouninas. Vertimą jis laikė lingvistiniu ir kultūriniu veiksmu, o kultūrą ir kultūrinę reikšmę suprato labai plačiai. Kultūra, pasak teoretiko, apima tam tikros šalies institucinę ir kitokią veiklą (technologijas, socialinį gyvenimą, švietimo sistemą, teisę, religiją, moralę, meninę veiklą ir kt.) (1963: 233–234). Norint versti iš užsienio kalbos, reikia įvykdyti dvi būtinas sąlygas: studijuoti užsienio kalbą ir sistemiškai tyrinėti ta kalba kalbančios bendruomenės etnografiją – kultūrą. Pažeidus bent vieną sąlygą, vertimas nebus adekvatus (1963: 236).

Kultūros svarbą vertimui akcentavo ir Vokietijos lingvistinės krypties vertimo teoretikas Werneris Kolleris. Jis rašė, kad bendraudami, kalbėdamiesi aptariame tikrovę, tad ilgainiui susiformuoja tikrovės interpretacijos, kurias atspindi kalba (1992: 162). Kiekvienas tekstas yra glaudžiai susijęs su tam tikru komunikaciniu kontekstu – kultūra, į kurią vertėjui nevalia nekreipti dėmesio. Kaip išreikšti kultūriškai įprasmintą turinį, svarstė ir komunikacinės vertimo teorijos atstovai Otto Kade ir Peteris Newmarkas. Jie atsakė grynai semantinio požiūrio į teksto vertimą, svarbiausiu tikslu laikė veiksmingą komunikaciją, leidžiančią koreguoti teksto reikšmes. Pasak Newmarko, versdamas didesnės meninės vertės literatūros kūrinių, vertėjas ne tik gali, bet kartais ir privalo derinti kelias vertimo teorijas (pavyzdžiui, semantinę ir komunikacinę), kad pasirinktų tas reikšmes, kurias svarbu perteikti: lingvistinę, referencinę, intencinę, subjektyviąją, kultūrinę, konotacinę ar kurią nors kitą (Newmark, 1982, 23–24). Teoretikas apibrėžia kultūrą kaip tam ti-

krą gyvenimo būdą ir jo apraiškas, būdingas visuomenei, vartojančiai konkrečią kalbą kaip raiškos priemonę. Ja įprasminamos kultūrinės reikšmės, turinčios vietinį atspalvį, vadinamieji „kultūriniai žodžiai“ (1988: 82, 94–95). Ši sąvoka apima ekologijos, materialinės kultūros atspindžius (maistą, drabužius, namus, transportą ir kt.), socialinės kultūros specifiką (darbą, laisvalaikį), papročius ir įpročius, politiką, religiją, administracinę, meninę ir kitokią veiklą, gestų reikšmes ir kt.

Vertimo teoretikė Mona Baker visa tai vadina „kultūriniais ypatumais“, iš kurių daugiausia dėmesio skiria papročiams, kolokacijoms, idiomoms, nusistovėjusiems posakiams, skirtingiems diskurso kūrimo tipams, laiko organizavimui ir kreipiniams (1992: 21, 63–243). Išvardytos kultūrinių reikšmių apraiškos lemia, kad vertimas traktuojamas kaip tarpkultūrinis perkėlimo veiksmas. Apie tai išsamiai rašė vertimo funkcinio lygiavertiškumo arba tikslo teorijos (*skopos theory*) kūrėjas Hansas Josefas Vermeeris, akcentavęs, kad originalo tekstas iš savo kultūrinės terpės yra perkeliamas į vertimo kalbos kultūrinę aplinką ir joje įtvirtinamas (1986: 34). Stengdamasis suprasti ir interpretuoti kultūrinės reikšmes, vertėjas susiduria su įvairiais sunkumais, nes tam tikros sąvokos, daiktai, nusakantys kultūros ypatumus, kartais neturi adekvačių atitikmenų kitoje kultūroje. Interpretacinės vertimo teorijos kūrėja Marianne Lederer teigia, kad originalo tekste minimi aprangos, valgymo įpročiai, religiniai veiksmas, papročiai gali būti visiškai nesuprantami skaitytojams, kurie priklauso kitai kultūrai. Šiuo atveju vertėjui turėtų rūpėti ne tik kokiais žodžiais visa tai įvardyti, bet ir kaip geriausia atskleisti aprašomąjį pasaulį (1994: 122). Kaip pasiekti, kad vertimo tekstas, tarsi audžiamas naujas meninis audinys, netaptų panašus į išvirkščiąją flamandų kilimo pusę? Kaip išspręsti reikšmių ir prasmų lygtis, kad nebūtų pakartota skaudi vertimų *la belle infidèle* patirtis, kaip atsitiko prancūzams klasicizmo laikais, ir netaptų vėl aktualūs Miguelio de Cervanteso „Don Kichote“ pasakyti žodžiai: „*Bet, šiaip ar taip, esu tos nuomonės, kad vertimas iš vienos kalbos į kitą, jeigu tai ne vertimas iš graikų arba lotynų kalbų, visų kalbų karalienių, – tai nelyginant flamandų kilimo išvirkščioji pusė: figūros, kas be ko, matyti, tačiau gausybė gijų gožia*

jų apribus, nebėra nei ryškumo, nei tų spalvų, kuriomis gėrimės žiūrėdami iš gerosios pusės; be to, verčiant iš lengvų kalbų, neprireikia nei išmonės, nei žodingumo, kaip neprireikia to nei perrašinėtojiui, nei nurašinėtojiui. Aš anaip tol nesakau, jog manytis vertimu nepagirtina: esti amatų kur kas menkesnių, ir vis dėlto mes jais nesibodime, nors jie ir duoda mažiau naudos“ (1995: 429–430).

Kaip minėta, kultūrinės reikšmės kyla iš įvairių visuomenės veiklos sričių. Jos atspindi vertybes, normas, realybės kategorizavimą, pasaulio vaizdą ir turi daug kalbinių pavidalų, kurie įvairiais „raštais“ įpinami į grožinio teksto audinį. Kartais šias reikšmes atskleidžia atskiri žodžiai (beekvivalentė leksika, įvardijanti kultūrinės realijas, ir kt.), žodžių vediniai (pavyzdžiui, deminutyvai, įprasminantys sociokultūrinį, tarpasmeninį subjektyvųjį turinį ar perteikiantys tekstų lyrizmą, emocinį personažų santykį su pasauliu ar kt.), pastovieji žodžių junginiai (tarkime, frazeologizmai, atspindintys tautos „charakterį ir fizionomiją“, kaip rašė Juozas Pikčilingis (1975: 363)), intertekstiniai vienetai, atveriantys sociokultūrinius kontekstus ir jų reikšmes, ar netgi visas tekstas, semantinė jo visuma, kelianti sociokultūrinės asociacijas su išsakytomis ir nutylėtomis reikšmėmis. Dažniau tekste pasitaikančios kurios nors rūšies kultūrinės reikšmės tampa diferenciniu požymiu, padedančiu kurti kūrinio nuotaiką, dviasią ir kultūrinį unikalumą. Kultūriškai įprasminami ne tik žodžiai, posakiai, bet ir metaforos, kurios, į kitą kalbą perkeltos kaip tiesioginis vertinys, neretai praranda emocines ir intelektines konotacijas, tampa nebesuprantamos. Ištisą kultūrinių reikšmių spektrą atskleidžia naujai aktualizuoti intertekstiškai įprasmininti mitai, aliuzijos į kitus kultūriškai reikšmingus folklorinius narytvus. Šios aktualizuotos formos gali įkūnyti tam tikrus etinius, moralinius principus, sąveikos su gamta ir visata pajautą. Algirdas Julius Greimas teigė: „Kiekvienas mitas gali būti skaitomas dviem būdais: horizontaliai skaitant, jis atrodo kaip visiškai aiški, bet jokios prasmės neturinti pasaka; vertikalčiai skaitant – t. y. pastebint, kad kai kurie semantiniai pasakojimo bruožai, nors ir skirtingomis figūromis išreikšti, nuolat kartojasi ir organizuojasi į tam tikras reikšmės struktūras – mitas yra nebeaiškus, sunkiai iššifruojamas, bet prasmingas tekstas“ (1990: 11).

Aliuzijos į mitą ar kokį nors kitą kultūriškai prasmingą tekstą vertėjui meta iššūkį – tai „kultūrinis kliuvinys“, kuriam suprasti reikia kultūrinės informacijos. Pateiksiu du lietuvių literatūros pavyzdžius. Pirmas: „*Seklyčia tapo užrakinta ir kaip šventovė, žalčių prileista, buvo saugojama ir niekas neįleidžiamas*“ (J. Savickis 1997: 42). Antras: „*Tai atsitiko seniai, labai seniai, turbūt dar tais laikais, kai pakelėse budėdavo gyvi akmenys, prie kurių samanotų krūtinių, šilumos ieškodamos, glausdavosi pamočių iš namų išvartytos ir rudens darganų skaudžiai nuplaktos našlaitės Sigutės*“ (A. Biliūnas 1970: 7). Ar gimtakalbiams prancūzams, anglams, japonams, verčiantiems lietuvių literatūrą, bus aišku, kodėl šventovė yra prileista žalčių arba kodėl rašoma apie Sigutes, išvartytas iš namų? Vertėjai svarstys, ar visa tai – tik autoriaus išmonė, ar kultūriškai įprasminata teksto reikšmė. Kur kas lengviau jie atpažins tarptautines, grožiniuose tekstuose dažnai pasitaikančias kultūrinės reikšmes, pavyzdžiui, aliuzijas į daugeliui kultūrų žinomas pasakų ar literatūros kūrinių personažus: „*Aš ėmiau sirgti batų liga, kai pagalvodavau, kur tie mistiški batai. Kaip detektyvas koks. Pelenę reikia surasti*“ (Savickis 2006: 60) arba „*Šių namų šeimininkė – įsikūnijęs kunigaikštis Drakula. Dabar jis žiūri televizorių, tačiau naktį, brangieji, naktį...*“ (Ivanauskaitė 2003: 168).

Norint suprasti bendratautines ir nacionalines kultūrinės reikšmes, iššifruoti subtiliausius semantinius jų kodus, reikia profesionaliai studijuoti vertimą, pažinti kultūrinį verčiamų tekstų foną, turėti teksto ir intertekstinę kompetenciją. Antraip gali atsitikti tai, ką iš anksto numatė studijos apie intertekstualumą autorė Irina Melnikova, knygos pradžioje pacitavusi Georgo Christopho Lichtenbergo žodžius: „*Knyga – tai veidrodis: jei į ją žvilgtels beždžionė, vargu ar iš jos pažvelgs apaštalas...*“ (Melnikova 2003: 5). Verčiant grožinį tekstą, vertėjo užduotis – ne nuo žodžio krypti sakinio, teksto ar kultūrinės tikrovės link, bet atvirkščiai: „*Prišipildydamas neaprepiamų konkrečios kultūros idėjų, interpretacijų, vertėjas nuo teksto leidžiasi prie sakinio ir žodžio*“ (Ricoeur, 2010: 41). Ši metodologinė kultūrinių reikšmių perteikimo nuostata leidžia vertėjui taikyti dedukcinį teksto analizės metodą, interpretuoti ir vertinti kultūrinės reikšmės visos semantinės, komu-

nikacinės ir pragmatinės teksto visumos požiūriu, o tik vėliau svarstyti, kokia verbaline kitos kalbos raiška perteikti prasminius teksto ryšius, kultūrinės reikšmes. Teksto reikšmių perteikimo būtinybė verčia vertėją eiti „iš viršaus į apačią, nuo bendrosios nuojautos, paremtos skirtumu to, kas „išskleidžiama, išvyniojama“, pereinant per kūrinius [...] ir leidžiantis prie žodžių“ (Ricœur, 2010: 47). Interpretuojant ir verčiant kultūrinės reikšmes, „visumą reikia suprasti remiantis paskiryste, o paskiryste – visuma. [...] dalys, kurias apibrėžia visuma, savo ruožtu apibrėžia šią visumą“ (Gadamer, 1999: 27).

Šių dienų vertėjas laikomas aktyviu kūrėju arba, kaip pasakytų Umberto Eco, vertėjas yra *derybininkas*, priverstas nuolatos derėtis su autoriumi, skaitytoju, leidėju, su originalo tekstu, pagaliau derėtis su savimi, kokias reikšmes perteikti, o kokių atsisakyti (2003: 83). Nagrinėdamas tokius *derybų* klausimus, vertėjas sprendžia, koks kultūrinis originalo perkėlimas į gimtąją kultūrą būtų tinkamiausias. Kiekviena kultūra taiko skirtingą vertimo, taigi ir kultūrinių reikšmių perteikimo, praktiką. Kiekybiškai dažnesni vertimai leidžia rasti vienos ar kitos kultūros reikšmių vertimo tradicijai, kuri nustato tam tikrą normą. Ši norma nėra kodifikuota, griežtai reguliuojama, ji prilygsta nerašytoms taisyklėms ir kyla iš konkrečios kultūrinės bendruomenės lūkesčių apibrėžtu laikotarpiu, iš supratimo apie tai, kas yra priimtina ir kaip derėtų perteikti nežinomas kultūrinės reikšmes. Versdamas kitos kultūros tekstą, vertėjas ieško būdų, kaip supažindinti vertimo skaitytojus su svetima kultūra, kaip plėsti kultūrinį jų akiratį, kaip įveikti gimtosios kalbos ir kultūrinio žinojimo ribas, kad priartėtų prie naujų kultūrinių reikšmių, priimdami naujus kultūrinius iššūkius.

Nesvarbu, kokiais metodologiniais keliais vaikšto šiuolaikinis vertėjas, kaip puikiai yra įvaldęs profesinį vertimo derybų meną, vis tiek jis priverstas nuolatos klaidžioti, nuo to, kas sava, artėdamas prie to, kas svetima, ir atvirkščiai. Ricœuro žodžiais tariant, tai „*malonumas svetimšalio kalbą priimti pas save – savo namuose*“ (2010: 15). Priimdamas ją, su ja bendraudamas, vertėjas užmezga ir plėtoja kultūrų dialogą, tiesia tiltus tarp skirtingų pasaulių ir kultūriškai juos suartina. Tai, kas skaitytojams atrodė svetima, per vertimus pamažu tampa sava. ■

Literatūra

- J. F. Aixela, 1996: Culture-Specific items in Translation. *Translation, power, subversion*. Clevedon: Multilingual Matters Ltd.
- M. Baker, 1992: *In other words: A Coursebook on Translation*. London & New York: Routledge.
- U. Eco, 2003: *Dire quasi la stessa cosa. Esperienze di traduzione*. Milano: Bompiani.
- H. G. Gadamer, 1999: *Istorija. Menas. Kalba*. Vilnius: Baltos lankos.
- A. J. Greimas, 1990: *Tautos atminties beiškant. Apie dievus ir žmones*. Vilnius: Mokslas.
- W. Koller, 1992 (1979): *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Heidelberg: Quelle und Meyer.
- M. Lederer, 1994: *La traduction aujourd'hui. Le modèle interprétatif*. Paris: Hachette F.L.E.
- I. Melnikova, 2003: *Intertekstualumas: teorija ir praktika*. Studijų knyga. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- G. Mounin, 1963: *Les problèmes théoriques de la traduction*. Paris: Éditions Gallimard.
- P. Newmark, 1982: *Approaches to Translation*. Oxford: Pergamon Institute of English.
- P. Newmark, 1988: *A Textbook of Translation*. New York and London: Prentice Hall.
- E. Nida, 1945: Linguistics and Ethnology in translation problems. *Word*, n°2, p. 194–208.
- J. Ortega y Gasset, 2012: Vertimo skurdas ir spindesys. *Metai*, nr. 10 (spalis), p. 108–121.
- J. Pikčilingis, 1975: *Lietuvių kalbos stilistika*, II dalis. Vilnius: Mokslas.
- P. Ricœur, 2000: *Interpretacijos teorija. Diskursas ir reikšmės perteklius*. Vilnius: Baltos lankos.
- P. Ricœur, 2010: *Apie vertimą*. Vilnius: Aidai.
- H. J. Vermeer, 1986: Übersetzen als kultureller Transfer. M. Snell-Hornby (Ed.). *Übersetzungswissenschaft: Eine Neuorientierung*. Tübingen: UTB, 30–53.

Šaltiniai

- A. Biliūnas, 1970: Pasaka apie knygą, In: *Puntuko akmuo*. Vilnius: Vaga, p. 7–18.
- J. Ivanauskaitė, 2003: Pakalnučių metai. *Pakalnučių metai*. Vilnius: Tyto alba.
- J. Savickis, 1997: Fleita. *Vasaros kaitros*. Vilnius: Baltos lankos, p. 36–44.
- J. Savickis, 2006: Raudoni batukai. *Novelės*. Vilnius: Žaltvykslė, p. 52–62.
- M. de Servantesas Saavedra, 1995: *Išmoningasis bajoras Don Kichotas Lamančietis*. II tomas. Vilnius: Vaga.

APIE MYKOLIUKĄ IR SEVERIUTĘ, arba KAS TEN, VYDIJOJE, GILIAI GLŪDI...

Senos kultūringos tautos turi literatūros kūrinius, tapusius mitu, jų kultūros simboliu, o dažnai ir pagrindiniu impulsu gentims ar liaudžiai tapti tauta. Rusams tai gal Puškinas arba Tolstojaus „Karas ir taika“; vokiečiams Goethe, Schilleris, gal ir Hermannas Hesse; lenkams, be abejo, Sienkiewicziaus „Tvanas“ ir vėlyvasis Adomas Mickevičius (lenkai apskritai yra literatūros sukurta tauta)...

Koks kūrinys mums, lietuviams, atskleidė giliausias tautos paslaptis, kieno talentinga plunksna ją pažadino? Be abejo, tai padarė Maironis. Ne, ne Donelaitis, nepaisant nuoširdžiausios pagarbos jam, ir ne Mykolaitis-Putinas. Lietuvių tautos prisikėlimą iš istorijos kapo išpranašavo Maironis.

Tačiau vaidila Maironis yra tik Lietuvos, kaip formų pasaulio dalyvės, dainius. O kas meno kalba aprašė vydiijos Lietuvą, kam pavyko padaryti, atrodytų, neįmanomą dalyką, – aprašyti esmę ir pasiekti, kad tasai aprašymas netaptų esės mirtimi? Laimei, toks talentas atsirado. Tai Vaižgantas, papasakojęs kuklią, paprastą istoriją apie atokaus kaimo keistuolį Mykoliuką ir jo mylimąją Severiutę.

Ką mes žinome apie šiuos du personažus? Ar apskritai esame skaitę „Dėdes ir dėdienes“, gal tik probėgom, tik vadovėlių ištraukas, kurias jau spėjome pamiršti? Sovietmečiu į juos buvo įdėta ištrauka apie Mykoliuką-Dzidorių, ariantį su jaučiais. Ji pirštu prikišamai rodė, kaip išnaudojami valstiečiai sunkiais baudžiavos laikais, kurie, laimei, nebegišk.

Ir viskas – nė žodžio apie žmogiškąsias dramas, vykusias po šiaudine pastoge. Tik tiek daugelis iš mūsų, vyresniųjų, prisimename apie šį Vaižganto šedevrą, parašytą itin sodria, gyvastinga kalba, kuri vadovėliuose, deja, „sunorminta“, nusunkta. Ne ką geriau ir šiais laikais – XI klasės vadovėlio aštuoniuose puslapiuose pateikiamos tokios užduotys: apibūdinkite Mykoliuko socialinę padėtį; nurodykite, koku žodžiu pradedama grybų tema; miškas – žmogui pavojinga, grėsminga (???) erdvė. Ir tik pačiam gale klausiama: kodėl Severiutė pasirinko ne Mykoliuką, bet Geišę? Analizę „užviršuoja“ išvada – apysakoje gėris visiškai pasyvus.

Matyt, šia „genialia“ išvada vadovavosi ir sovietmečiu šio kūrinio motyvais pastatyto filmo autoriai. Šios kaip reta nevykusios kino juostos koncepciją atspindi pavadinimas „Tas prakeiktas nuolankumas“, o kiekvienam komunizmo statytojui su „liaudies masių nuolankumu“, be abejo, privalu kovoti. Pagrindinis herojus Mykoliukas kenčia nuo priespaudos ir sunkaus darbo, daugiau nepatirdamas nieko.

*

Kas iš tikrųjų yra Mykoliukas? Kaimo keistuolis, į kurį aplinkiniai žiūri su nepikta pašaipa. Liko nevedęs, glaudžiasi prie brolio šeimos, kuri jį išnaudoja – *Mykoliuk šen, Mykoliuk ten...* Turi pasidirbdinęs smuikėlę, atokvėpio valandėlėmis čirpina ją, grodamas vis tą pačią melodiją: *kai noriu, rimtai dirbu, kai nenoriu*

tinginiauju... Tačiau sielos gilumoje jis kitoks, negu mato aplinkiniai – jautrus, suvokiantis gilius dalykus, savotiškai šventas, bet slepiantis visa tai savyje.

Severija – to paties kaimo mergina. Mykoliukas „atmena jos krikštynas. Paskui bėgdavo jos verkiančios pasupti. Paskui nešiojo ją ir žadino. Paskui vedžiojos, piemenuku būdamas, kai visas būrelis sodžiaus mažiu-
kų prie jo prikibdavo. Paskui drauge vakaravo, jai šokti griežė, kas dieną matė...“

Tarp jų užsimezga artimi santykiai, Mykoliukas pamilsta Severiją, ji atsako tuo pačiu, bet apie vestuves nėra nė kalbos, nes brolis ir brolienė neišleis naujos poros į tą pačią gūžtą, tos vestuvės reikštų skurdą brolio šeimai ir vaikams, kuriuos Mykoliukas myli kaip savus, – tokia buvo anų laikų kaimo realybė.

Bet štai į jų skaudžiai idiliškus, melancholija nutviekstus santykius įsiveržia gosli jėga. Tai kaimo tijūnas, senbernis, atstovaujantis šiurkščiam kūniškam vyriškamajam pradui. Jau pati pavardė – Geišė – yra geismo, kūniškos aistros išraiška. Senstantis vyriškis pasirenka Severiutę. Jo pranašumas tas, kad yra pasiturintis, tijūnas, prievaizdas, kurio visi bijo. Aitros-aistros apimtas, jis beatodairiškai siekia Severiutės – paskiria pasimatymą, nieko nelaukdamas ją palaužia, tuoj pat pasiperša, neprašo kraičio. Tik Severiutės motina, intuityviai nujausdama kažką negero, vidujai priešinasi vestuvėms.

Svarbi pasimatymo scena:

„Čia rytų saulė pašvietė tiesiai į lazdynų krūmą, visą jį nudažydama raudonai. Dirstelėjo ten link ir žaliame pasienyje išvydo, jai pasirodė – milžiną, visą liepsnojantį tviskantį. Ir tokia bailė ją perėmė, jog ji sukliko nebe savu balsu [...].“

– Severiut, ar pablūdai? Gi tai aš, daisia, Geišė, ne koks pojuokas... Sever, atsijokėk, susimildama... Pagaliau žinokis, aš einu šalin... – kalbėjo tijūnas Daisia, iš pradžių nuo krūmo, paskui prišokęs prie jos, paglostęs ją abiem rankom, per pečius ir vėl atšokdamas atgal nuo nepakenčiamai skaudaus spiego.

– Oi, kas čia? Tai čia tamsta, dėde? [...] Ėmė pagaliau kalbėti, visa perbalus, visa drebedama, visa uždususi, akyse tebematyt buvo didžiausias išgąstis.

– Daisia, tas pats, tas pats, – pradžiugo Geišė. Vėl prišoko arčiau, priglaudė mergelę į sau, prisispaudė jos galvelę, pabučiavo į kaktą, šiurkščiu savo delnu perbraukė jai per skruostą.

Severija nesipriešino, lyg pajėgos netekusi; net užsi-merkė. Glūdėjo Geišės glėbyje, leidėsi pasodinama po medžiu. Geišė kažin ką jai šnekėjo ilgai, lipšniai, su ašaromis akyse. Turbūt žadėtąją paslaptį. Glostė jos ranką, petį, kaklą. Pasilenkė jos galvelę, ėmė bučiuoti akis, kaklą, plaukus, kol įkniubo į lūpas ir nebenorėjo beatsitraukti.“

Severija neatlaiko šito aitros proveržio. Jos jausmai Mykoliukui dar nesubrendę, kupini pirmapradės skaitės, o čia susidurta su kūniška subrendusio vyro agresija. „Su Mykoliuku buvo tik dvasių susituokimas, su Geišė – ko kito.“ Ji pasiduoda.

„Nei kūnu, nei dvasia tai galybei nepasipriešinsi. Nebuvo galybės, lygios jo galybei [...]. Galingi tėvų namai. Jų globa nenugalima. Tik mirtis ir Geišė – gamta galingesni už ją.“

*

Kaip elgiasi Mykoliukas, supratęs, kad Severija jau nebe jo? Susigūžia, neria į savo glūdumas. Geniali rašytojo nuojauta užkabina esmių esmę – lietuviškąją glūdėjimą, tuo padarydama Mykoliuko paveikslą mitiniu lietuviškumo simboliu, literatūrine jo atitiktimi. „Tik jau toks jo buvo būdas: neprieštarauti, ne gintis, ne pretenzijas kelti, tik vis gilyn į savo kiautą trauktis; juo skaudžiau, juo giliau, ir ten gyventi savo gyvybe.“

Štai teksto, gal giliausio lietuvių literatūroje, ištrauka:

„Tokiam dalykui tinkamas nebent vienu tik lietuvių vidus. Jo viduje širdies sopė, sielos nelaimės apauga kaip gumbas; pasidaro dalis jo sielos, padaro jį kitokį, o pašalietis nė spėti neatspėja, jog to iš pradžių nebūta, su tuo neapsigimta, – tai susidaryta. Ko tu rastumei lietuvių širdyje, išskrodęs jų koki šimtuką, sudarytumei kitiems gerą pragariuką, o lietuviams tai sudaro – tik liūdesį, iš šalies žiūrint. Širdims išskrost ir patirt, ką atskiras lietuvis kenčia, dar nerasta tokių peiliukų. Viena poezija tai težino, ir ta – tik nujautimu.“

*

Kaip toliau klostosi Mykoliuko ir Severiutės santykiai? Mykoliukas, nors sunkiai, bet atsitiesia. Jis vėl – dėdė Mykolas, Dzidorius artojas, toks pats ir nebe toks. Toliau velka gyvenimo našta, artimųjų, net brolvaikių, kuriuos mylėjo ir augino, išnaudojamas. Tačiau viduje jis – dvasios milžinas, perėjęs gal sunkiausią gyvenimo išbandymą – nemeilės pragarą. Štai esminė kūrinio scena, viršūnė, kuri ir turėtų būti vadovėliuose:

„Bažnyčioje dėdė Mykolas – Dzidorius Artojas dvasėjo, nyko jo apatija ir rezignacija, jis darėsi status, kai stovėjo, nužemintai pasilenkęs, kai klūpėjo; akys blizgėjo išmintimi, protu, tokiu vidaus turiniu, kurs kiaurai peršviečia visą kūną – sielos žievę. Jis meldėsi ir mokėjo melstis taip, kaip temoka tikrieji dvasininkai, įpratę vartalioti savo sielą, mintimis gyventi. Akylasis būtų įspėjęs jame didžiulę inteligenciją, tik nebuvo kas įspėja. Tik ir be to bažnyčioj ir einant, ir pareinant į Dzidorių Artoją kaimynai žiūrėjo kitaip ir, lyg ko nebedrįsdami, kalbino jį. Mykolas atsakinėjo jiems iš didžio, trumpai, mandagiai, kaip gražiai atsakinėja mandagiems neūžaugoms, prikibusiems pakeliui.

Parėjęs namo į savo klėtėlę, drauge su šaliku nusimidavo ir į gembę ligi kito karto pakabindavo tą savo antrinę sielą.

Meldėsi dėdė ir namie, tik čia kitaip. Atsiklaups nakties glūdumoje prieš Dievo kančią, pakalbės paprastuosius negudrius savo poterėlius, tars ačiū už praleistą dieną ir ima dėkoti Dievui už tą neapsakomą Jo malonę ir bekraštę gerybę, kurios yra iš Jo prityręs, jaunas būdamas, kada mylėjo ir buvo mylimas. Saldumo pagautas, kniubo ir nebesikėlė; nenorėjo gadinti tos dangiškosios valandos, kada jį mylimoji mergelė glostė ir bučiavo. Jis, kaip gyvas, tebematė ir tebejautė, lyg tai tuojau būtų atsitikę, kiekvieną jos pajudėjimą. Ir buvo tiek laimingas, tiek laimingas, tiek to pilnas, jog ničnieko daugiau ir nebegeidė iš gyvenimo. Žinojo jį nieko geriau nebegalint duoti.“

*

O Severija jaučiasi palaužta gyvenimo. Nors nieko jai tarsi netrūksta – juk dabar ji Rapolienė Geišienė, Saviškių tįjūno žmona, nebe Pukštaičia:

„Ir buvo patenkinta, tai, rodės, ir laiminga, nors šiaip jau tuodu dalyku dažnai eina skyrium. Gali būti labai patenkinamas ir vis dėlto nelaimingas.“

Miršta dukrelė, vienintelis jos džiaugsmas. Geišė nusensta, tampa karštinčium, o tas anų laikų Geišė, supažindinęs ją su kūniška meile, lieka tik atsiminimuose. Severija vis labiau klumpa, apsupta gyvenimo negandų, ieško paguodos ir užsimiršimo karčemoje, nors gyvenimo saulėlydyje randa jėgų atsitiesti:

„Tik dėdienės Severjos nuo to laiko niekas nebe-matė miestelio karčemoje, nė kaimo linksmynėje: ji ūmai ir jau galutinai pavirto tokia pat dėdiene, kaip Mykoliukas dėdė, ūkininko ašvienu, kantriu, nieko sau nereikalaujančiu, vieną Dievą bepažįstančiu, su juo beintimaujančiu.“

Rapolas Geišė smunka giliau – sveikatą praradęs, baigia gyvenimą, nunuodytas giminaičių, kuriems tapo našta.

Tokia būtų kūrinio schema, gerokai supaprastinta, gal pernelyg juodai ir baltai nudažyta. Iš tikrųjų personažų santykiai daug subtilesni – antai Mykoliukas, nors ir išduotas, vidujai susitaiko su Severiute, kuri irgi atsiveria kaip jautri, savo jausmus jau suvokusi būtybė. Rapolas Geišė ne visada toks brutalus kaip aitros scenose ir t. t. Tačiau mums šiuo atveju svarbiau kas kita.

Šis genialus kūrinys, be kitų būdų jį atverti, leidžia pažvelgti į lietuviškumą iš archetipinio, giliausio taško, iš esmių esmės tolių. Trumpai tariant, Mykoliukas yra Lietuvos kaip vydišios šalies su visa jos istorijos ir savimonės tragika, amžinai glūdinčios savęs ir šitaip besiginančios nuo formų pasaulio agresijos, simbolis. Severija – Lietuva istorijoje, formų pasaulio realybėje, gelė tarp likimo ratų, gležna ir vieniša. Kaustyti batai ją sutrypia, bet ji ir vėl prisikelia. Geišė – svetima jėga, savotiška literatūrinė stribo šmėkla, nusibaigianti pati iš savęs.

Tokia tad būtų lietuviškoji triada, per amžius lemianti mūsų tautos likimą. Belieka suvokti – kitaip nebus. Šitas suvokimas bus mūsų stiprybės atrama, leisianti ištverti iki pat laikų pabaigos... ■

VIRPANTI IR VIRPINANTI

Su kompozitoriumi Vidmantu BARTULIU kalbasi Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ

Vidmantui Bartuliui pavyko suderinti sunkiai suderinamus dalykus – jis eina koja kojon su laiku, yra tarp savo kartos lyderių ir kartu rašo *klausomą* muziką, turbūt daugiausia čia lemia širdingumas, jaučiamas joje. Šiam kompozitoriui nereikėjo išduoti savo prigimties, jis nesistengia susireikšminti, nesiblaško tarp kraštutinumų, tuo pat metu išlaikydamas ir blaivų požiūrį, ir intriguojančią žaismę. Nekuria apie save mitų, bet yra įdomus ir skaitantiems, ir rašantiems, mėgstamas atlikėjų. Atrodytų lėtokas, bet sugeba per metus parašyti tris keturis kūrinius, iš kurių bent vienas paprastai būna stambios formos.

Rūta Gaidamavičiūtė. *Pakalbėkime apie konkrečių kūrinių atsiradimo istoriją. Pavyzdžiui, apie „Auk-sinius angelus“ (2012) dvigubai kvarteto sudėčiai.*

Vidmantas Bartulis. Juos parašiau specialiu Kijevo ir Lietuvos kompozitorių sąjungos užsakymu. Įvyko bendras Kijevo ir Kauno styginių kvartetų koncertas, vėliau „virtęs“ kompaktine plokšte. O kodėl pavadinau „Auk-siniai angelai“? Vis dažniau regiu Paskutinio teismo die-nos vizijas... Dieviškos galybės palaima ar bausmė, kuri gali būti (o ir tikrai, manau, bus) „žiauri, bet teisinga“... Be jokių sentimentų... Palaima rūsti, spindinti šaltu auk-su, bauginanti šurpiu grožiu... Rojaus vartai nėra vartai į pionierių stovyklą, jie sudegina viską, kas gali kelti prisi-minimus, sunaikina visus atminties veidus...

Ar jautiesi turįs daug ką degintino, ar tiesiog suvoki, kad šios „kelionės“ įspūdžių išsaugoti vis tiek nepavyks?

Ir viena, ir kita...

„Auk-sinių debesų lietus“ fortepijonui (1984) tokiu rūstumu kaip „Auk-siniai angelai“ nedvelkė. Ar šie kū-riniai turi kokių sąsajų, ar tik bendrą spalvą?

Sąsajų – ir faktūrinių, ir stilistinių – šiek tiek yra, nes buvau „įklimpęs“ dėl pavadinimo. Gal „...lietuje“ viskas truputį švelniau, bet grėsmė ir agresija būdinga abiem.

Parašei Koncertą smuikui. Koks jis?

Parašiau pernai rugpjūtį. Kažkoks keistas išėjo... Čia ir vėl daug praeities reminiscencijų. Kadangi jį grojo Hia-

cetonas Bankas, mano klasės draugas, dabar gyvenantis ir grojantis Kanadoje, tai jam ir paskyriau. O atliko jis todėl, kad pats pasisiūlė pagroti dykai. Mums labai pa-ranku finansinių nepriteklių laikais, be to, dar ir atlikėjas užsienietis... Tačiau už dyką nereikia blogai. Jis labai ge-rai pagrojo. Ir tema jam turėtų būti artima, nes kūrinėlis smuikui ir simfoniniam orkestrui vadinasi „Ne tas peizažas“ (šiuos žodžius reikia tarti pikta ir nusivylusia intona-cija...). Buvo atliktas lapkričio 9 dieną 18 valandą Kaune.

Ar koncertavimo idėją traktuoji tradiciškai, kaip solis-to ir orkestro „dvikovą“, ar įdedi kokią nors kitą prasmę?

Koncertas koncertui nelygu... Visada viskas priklaus-o nuo vidinių intencijų, kurios dažniausiai svyruoja, reaguodamos į saulės blyksnius ir mėnulio fazes.

Ar „Peizažas“ susijęs su tam tikra vieta, ar suteikėi tik perkeltinę prasmę?

Turbūt tik perkeltinę, konkrečių inspiracijų nėra...

Ar „Bolero. Pavane lacrimae“ violončelei su styginių orkestru (2010) rašei, girdėdamas brolio muzikavimą?

Tikrai ne. Baikim vieną kartą visur ieškoti šeimyni-nių ryšių ir privačių interesų... Jei atvirai, kalbėjomės apie tai kadaise su violončelininku Mindaugu Bač-kum. Taip ir išėjo...

Kūrinio pavadinimas („Bolero. Pavane lacrimae“) asocijuojasi iškart su dviem žinomais kūriniais:

Maurice'o Ravelio „Bolero“ ir Fausto Latėno „Samba Lacrimarum“. Ar čia esama kokių gilesnių ryšių, ar jie tik etiketiniai?

Sąsajos gal tik etiketinės, žanrinės, o šiaip dažnai suima baltas pavydas, kai išgirstu gražią muziką, tada galvoju, kodėl ją parašiau ne aš. Panašiai buvo su visom „pavanom“ ir kitom muzikėlėm – Ravelio, Faure, Latėno, Puskunigio, Martinaičio....

Tavo išvardytoje kompanijoje visi melodistai. Ar tai reiškia, kad kuo toliau, tuo labiau vertini melodiją?

Gal ne melodiją tiesiogine prasme (aišku, ir ją), bet kažką tokio virpančio ir virpinančio. Kažkada sakiau, kad muzika tam tikru atžvilgiu yra iliuzijos arba apgaulės menas. Jei tai tiesa, vis dėlto norėčiau, kad apgautas jausčiausi laimingas, kad mane panardintų į tokią iliuziją, kuri stingdo kraują arba skaidrina protą... Sakoma, esą menas (arba apraiškos, panašios į meną) turėtų atnešti (arba nunešti) kokią nors žinią. Jei aš tos žinios negaunu, tai dar nereikia, kad prie mano makaulės nėra pritvirtinta pašto dėžutė. Gal paštas blogai dirba, gal rašantysis nurodė netikslų adresą, gal paštininkas nesupranta hieroglifų, todėl reikės laukti, kol visi kalbės kiniškai... Bet manęs jau nebebus – nebebus dabarties adresato... Gal kai kas jaučia būtinybę kalbėti būtent ateičiai (koks naivus noras! Juk pasisekė, ko gero, vieninteliam Bachui). Drąsu kreiptis į ateities kartas, byloti visatai. Vis prisimenu vienos Lietuvos *mis* žodžius – rinktinė gražuolė prisipažino, kad laisvalaikiu, kurio ji turinti marios, pasikalbanti su visata... Labai įkvepiantis pavyzdys...

„Mano (Manno) kopose“ sužaidei lietuvių ir vokiečių kalbų skambesiu. Tekstą jam rašei pats. O kokia pagrindinė mintis?

Mintis (idėja) būtų tokia: taip jau atsitiko, kad Nidos kopos Manno tapo anksčiau negu mano... Ir kas žino, ką mes visi praradom, pradėję masiškai vaikščioti po tąsias kopas, gerti kavą ir alų kiekviename žvejų namelyje. Norėjau įsivaizduoti to meto kopas, kai jose dar buvo galima klausytis vėjo, paukščių, jūros... Ir „pasisavinti“ jas perpus su Mannu... Gal taip...

„Raudonoji merenga“ 4 fleitoms ir 3 klarnetams dvelkia nostalgia ir baugia paslaptimi...

Pavadinimas turėtų būti verčiamas „Kruvinoji merenga“. Čia kalbu apie tai, kad švelnūs ar iš pirmo žvilgsnio linksmi dalykai netikėtai virsta kruvinomis (viduje?) tragedijomis.

„Niekieno rožė“ pagal Paulio Celano tekstą alsuoja šubertiška ramybe. Apskritai atrodo, kad labai organiškai perteiki ramybės būseną.

Yra kūrinių, iš kurių galima nuolat mokytis ramybės, išminties, suvokimo, kokia rami ir neišvengiama begalybė... *Du bist die Ruh, Spiegel im Spiegel*, Davido Lango muzika... Kai kam ramybės siekiamybė gal net reiškia gyvenimo prasmę.

Ar „Niekieno rožė“ nepriklauso nei Schubertui, nei Bartuliui?

Kaip suprasti, priklauso ar nepriklauso? Tai originalus kūrinėlis, nenusirašytas nei nuo Schuberto, nei nuo Bartulio...

Girdžiu joje abu greta skambančius, taip įdomiai, lyg polidermiškai...

Tai išėjo netyčia, arba su kuo sutapsi...

Kokia „Graudžiosios kantatos“ Jeano-Luco Lagarce'o žodžiais tenorui, bosui, styginių kvartetui ir gitarai intencija?

Kai rašiau teatrui, liko gražios muzikėlės su prasmingais tekstais apie mirtį. Pagalvojau, kad galėtų išeiti kažas tokio... Išėjo „kantatėlė“.

Ar teatras išlaisvino, padėjo būti savimi ir viešumoje, ar nuėjai į teatrą kaip tik todėl, kad jau buvai laisvas?

Tikrai, teatras „išlaisvino“. Nors įvairūs kompleksai neišnaikinami ir išlieka, gal tik kartais pavyksta juos prisijaukinti arba paversti įvairiais „chuliganizmais“.

Apie ką svajoja (ką sapnuoja) Sintija („Cyntyhias Dream“)?

Sintija sapnuoja... Čia reikės ilgai pasakoti... Žodžiu, tai gabi dešimtmetė pianistė, dabar jau net keleto konkur-

sų laureatė, koncertavusi *Carnegi Hall*, žymaus pianisto Lang Lango favoritė. Jos mokytojas paprašė, kad parašytum jai kažką panašaus į koncertą. Ir išėjo toks daikčiukas su akrobatiniais triukais (begrojanč), su videoinstaliacija. Muzika šviesi, lengva. Tarp kitko, kūrinį jai parašė ir Julius Andrejevas. Visa tai buvo atlikta festivalyje „Iš arti“.

Nežinau, kokią prasmę pavadinimui „Metai su Broniumi ir Sigitu“ suteikė Tu, bet man jis asocijuojasi su Broniumi Kutavičiumi ir Sigitu Geda...

Norėjau pasveikinti Bronių su jubiliejum. Prisiminiau bendravimą su juo, ko gero, nuo kokių 1973-ųjų. Vėliau atsirado neišskiriamas Broniaus tandemas su Geda. Prisiminiau Broniaus kvartetą „Metai su žiogu“. Metai su Bronium... metai su Sigitu... Taip ir pavadinau...

Aptarkime kūrinį „Nežinios akivaizdoje nedrąsiai giedame“, turintį net kelis variantus.

Parašiau paprašytas akordeonininko Sviackevičiaus, kuris kelis kartus atliko jį su styginių kvartetu. Bet vėliau vietoj akordeono kažkaip atsirado fortepijonas... Tiek tų variantų.

Jei bandytum apibūdinti Tavo laikyseną, šio kūrinio pavadinimas, manau, galėtų būti viena iš charakteristikų...
Sutinku.

Prisipažinti, kad jautiesi nedrąsiai nežinios akivaizdoje, turbūt nėra lengva?

Nedrąsa prisipažinti dingsta metams bėgant...

Ar ilgainiui gyvenimas atrodo sudėtingesnis, ar paprastesnis?

Man gyvenimas pilnas mistikos gerąja to žodžio prasme. Todėl labai apsidžiaugiu, jei atsiranda PRAS-MINGO laiko, kad galėčiau pasinerti į aplinkos mistiką: praeities kvapus, gilios erdvės pojūtį ir t. t. Tada gyvenimas darosi ne toks sudėtingas...

Ar dar norisi padaryti kokį performansą?

Aplink vyksta toks gyvas ir turiningas performansas, kokio pavydėtų net Mačiūnas! Nesinori kištis, lai

vyksta natūraliai... Dabar stengiuosi iš „performansi-nių“ idėjų virti koncentratą, įmaišydamas jo į kokią nors muzikėlę, pavyzdžiui, „Atvirutę“.

Kam bus išsiųsta „Atvirutė“?

Dariui ir Girėnui. Labai ilgai svarsčiau, ką nebana-liai ir vengdamas beprasmiško patoso galėčiau pasa-kyti skrydžio per Atlantą jubiliejui. Pagalvojau, kad reiktų pradėti aktyvų patriotinį auklėjimą... Suradau seną eilėrašį, kuris, maniau, yra Vytės Nemunėlio, o, pasirodo, Anzelmo Matučio, išspausdintas 1928 m. („Kas esi tu? Lietuvis! Ženklas tavo? Baltas vytis!...) „Susodinau“ chorą į smėlio dėžę, kurioje ir „vaizduo-jamas“ tas legendinis skrydis. Prisiminiau senovines smetoniškas atvirutes. Taip ir atsirado.

Ką akcijos, performansai davė tau kaip kompozito-riui, ko išmokai, ką įveikėi?

Dabar atrodo, kad tai leido išsiveržti iš savo paties susikurto supratimo, kokia gali būti „muzika“. Kartais ir dabar užaina tokie norai...

Ar dar pasitaiko rasti tokio meno, kuris atvertų nau-jus horizontus?

Kadangi menu, o ypač muzika, mažai domiuosi, tai kiekvienas naujas susidūrimas su šiais reiškinais įžiebia aibę naujų pojūčių... O jeigu tai dar ir TIKRAS MENAS, tada laimingas ir savim nusivylęs būnu labai ilgai.

Tavo naujoji dienotvarkė keltis trečią valandą nak-ties ir kurti muziką labiau tikrą kokiame žemdirbiui ar vienuoliui negu bohemiškos profesijos atstovui...

Ta dienotvarkė taikoma tik esant „darbų degyklai“. Šiomet taip atsitiko, kad viskas supuolė į vieną vietą. O šiaip gana smagu – visi miega, vienas kitas šuo sulo-ja. Kai švyst pradeda, kaimynai krenkščia prabudę...

Ar Tau artimesnis mąstymas antitezėmis, daugiau įžvelgi visokių priešpriešų ar vienio aspektų?

Keisčiausia, kad ir kaip mąstytum – tezėmis ar antitezėmis, – viskas gyvuoja „vienyje“. Todėl ir koks nors „darkymas“ tampa juokingu žaidimu,

kurį visi žaidžiame – kas rimtai, o kas visą laiką suvokdamas „vienį“...

Ar yra kokių siužetų, kurie vis sukasi galvoje, reikia laudami, kad būtų įkūnyti, tarkim, didelėje operoje?

Nuo seno vis sukasi mintys apie operą (turiu omenyje didelę). Jau seniai esu užpainiojęs ir apgavęs kelis rašytojus, kurie vis parašo libretą, bet man vis nepasiseka jo „įkūnyti“. Tokių yra keletas, bet senstu ir visi jie man jau nebeatrodo tokie įdomūs. O visoms kamerinėms savo operėlėms libretus parašiau pats (tenužsigauna rašytojai).

Ko pasigendi rašytojų libretuose? Gal tiesiog pagal kito žodį Tau sunku natūraliai sekti garsu?

Su savim tiesiog lengviau rasti kompromisą...

Jeigu kas nors kalbintų imtis baletą, koks jis galėtų būti?

Su baletu žanru dar nedraugauju. Bet įsivaizduoju, kad koks nors baletmeisteris, kuriam būtų prie širdies kokia nors mano muzika, galėtų sugalvoti kokią idėją, kurią mudu kartu sudėtume į kokią nors dramaturgiją...

Ar didelę Tavo kūrybos dalį sudaro religinė (sakralių intencijų turinti) muzika plačiaja prasme?

Jei plačiaja prasme, tai nematau reikalo skirstyti: čia tokia muzika, čia kitokia. Aš tą suprantu kaip visuotinę vyksmą, kurio ištakas labai sunku atsekti, o ir paskirtis man visiškai neaiški. Čia viską ir vėl siečiau su mistiniais dalykais, kad ir kaip kas nors bandytų juos moksliskai pagrįsti.

Kiek idėjos gali keistis, pavyzdžiui, jei buvai sumanęs vienokį kūrinių, o užsakymą gavai kitokiam?

Idėjos nuolatos sukasi, bruzda, visos nori būti įgyvendintos, bet lemta tik vienai, na, kartais kelioms pasiseka vienu metu.

Kaip vertini festivalius – „Gaidą“, „Iš arti“ ir kt. Ar jie turėtų labiau orientuotis į kūrėjų bendruomenę, ar į platesnius klausytojų sluoksnius?

Jau kokius trisdešimt metų nunykusi koncertinė Filharmonijos tradicija įtraukti į savo repertuarus nacionalinę šiuolaikinę muziką. Sykiu nunyko ir muzikologija kaip kritikos rūšis, o gaila. Ne todėl, kad kažkam trūktų dėmesio, bendrakultūrinio atžvilgiu daug ko netekome... Nors, aišku, kaip pažiūrėsi. Gal dabar vyksta kažkoks apsivalymas, išsigryninimas?

O festivaliai visame pasaulyje dabar yra vienintelis forumas, kuriame įmanoma „išgirsti“ naują muziką. Teisingai suriktuotas, jis galėtų ir pas mus tapti reikšmingu tautinės kultūros reiškiniu. Galėtų, jei nebūtų užpuolusi papelijusių „naujienu“ importo liga, kuri pateikiama kaip neva naujas virusas, bet, giliau pasižiūrėjus, tai ta pati, tik įsisenėjusi podagra... Čia, aišku, ne apie visus festivalius. Tuo naudojasi daugiausia vadinamieji „reprezentaciniai“ (-is?)...

Per keletą dešimtmečių net moksle pasikeitė beveik visos sampratos, jau nekalbant apie meną. Ar Tu spėji keistis? Ar turi tam motyvacijų?

Būtų gana juokinga, jei norėtum ir spėtum keistis pagal mobiliųjų telefonų ar kompiuterių modelius ir galimybes... Kuo toliau, tuo labiau nenoriu niekur spėti ir į nieką keistis, nes visur viskas pradeda regėtis kaip tuštybės mugė... Išlieka keletas artimų žmonių, svarbių knygų – tai nesikeičia ir jau nesikeis niekada... Tas suvokimas dvelkia ramybe ir aukštu dangum, kuriame daug deguonies ir erdvės...

Tavo kūryboje daugėja arkų, siejančių vieną darbą su kitu...

Tų vadinamųjų arkų, arba paprasčiausių „atsikartojimų“, vis daugiau, o artimų žmonių, kurie, kaip paaiškėja vėliau, buvo neatsitiktiniai, – vis mažiau. Tai susiję su senėjimu, vis labiau apimančiu tingumu... Kita vertus, prasideda aplinkos (ir muzikinės, ir kasdieninės) „gryninimo“ procesai, leidžiantys nekreipti dėmesio į smulkmenas, kurios anksčiau atrodydavo svarbios, pavyzdžiui, staiga pamiršti kieno nors pavardę, bet gal nė nereikėjo jos atsiminti?..

Dėkoju už pokalbį.

■

KLASTINGAS VIRTUALYBĖS SPINDESYS

Šiandienos pasauliui vis labiau panyrant į technologinio kvaitulio jūrą, neišvengiamai reikia ieškoti inkaro, kuris neleistų joje nuskęsti ar negrižtamai išnykti už horizonto, taip ir nepasiekus sausumos. Naujųjų medijų įtaka mūsų gyvenimui tokia didelė, kad būtina įvardyti ne tik pozityvius aspektus, bet ir aptarti su jomis susijusias abejones. Šįkart į naujųjų medijų problematiką pažvelkime, analizuodami keletą lenkų grafiko Paweło Kuczyńskio karikatūrų.

Kiekviena satyrinė šio dailininko iliustracija – tai mažas, kondensuotas, tačiau talpus pasaulis, kuriam tyrinėti reikia pagavaus žvilgsnio, atidos, gebėjimo „perskaityti“ ženklus, simbolius, išmanyti platesnį kontekstą. Gretindamas paradoksaliai asociatyvius vaizdinius, autorius savitai žvelgia į šiandienos politines, socialines realijas, egzistencines ir kasdieniškas (buitines) problemas. Pasirinkau keturias karikatūras, atskleidžiančias naujųjų medijų santykį su jų vartotojais: „Povandeninis laivas“, „Periskopas“, „Veidai“, „Dvikova“.

Kaip karikatūrų vaizdinija perteikia naujųjų medijų vis agresyviau metamus iššūkius, kokį poveikį tai daro žiūrovams? Kad viena ir kita galėtume išsiaiškinti, svarbu suvokti tiek karikatūros, tiek naujųjų medijų „veikimo“ logiką.

Karikatūra dažniausiai supaprastina, redukuoja, „išsimbolina“ vaizduojamus objektus, situacijas, siekdama komiško efekto, netikėtumo išpūdžio. Joje, palyginti su nuotrauka, vizualinės informacijos pateikiama labai mažai, vien todėl karikatūra yra „mažos apibrėžties“ ir laikytina, pasak garsiojo medijų teoretiko

Marshallo McLuhano, vėsia medija.¹ O šaltos (vėsios) medijos, priešingai negu karštos, skatina publiką aktyviai dalyvauti ir jas užbaigti.² Meno istorikas Ernstas Hansas Gombrichas teigė, kad groteskiški, supaprastinti piešiniai todėl ir yra taip gerai priimami, kad „*jų neužbaigtumas garantuoja prieštarinių gairių nebuvimą*“.³ Komiksų išradėjas ir platintojas Rodolphe'o Töpferio nuomone, „*dailininkas, naudodamas tokį „santrumų“ stilių, visuomet gali pasikliauti žiūrėtoju, kuris papildys atvaizdą tuo, kas praleista*“.⁴ Taigi karikatūra reikalauja, kad publika įsitrauktų ir piešinį „užbaigtų“. Galima išvelgti tokią šių groteskiškų vaizdų įprasminimo logiką: įsitraukimas – atpažinimas/apmąstymas/kontempliacija – pratęsimas – užbaigimas.

Šitaip „įtraukti“ žiūrovai verčiami reflektuoti karikatūros turinį – vaizduojamąjį objektą. Kuczyńskis juo paverė socialinį tinklą *Facebook*, tiksliau tariant, jo „vartojimo“ pobūdį ir vartotojų santykį su šia viena iš naujųjų medijų. Konkretus socialinis tinklas atpažįstamas iš aiškos simbolikos – tai žydra *f* raidė. Įdomu, kad šis ženklas karikatūrose vaizduojamas ir tiesiogiai kaip kūno dalis, ir kaip *makliueniškas* kūno „tęsinys“. Žiūrovus įtraukianti karikatūra kalba apie naujosios medijos ir žmogaus sąveiką, apie jos nulemtą naują tikrovės suvokimo būdą.

Pirmiausia pabrėžiamas naujosios medijos santykis su regėjimu. Dvi karikatūros („Periskopas“, „Povandeninis laivas“) parodo, kaip naujoji medija „pratęsia“, o tiksliau – apibrėžia ir formuoja žmogaus regėjimo lauką. Abiejuose piešiniuose vaizduojamas perisko-

pas, pagal paskirtį naudojamas kaip optinis prietaisas, skirtas stebėti aplinkai iš slėptuvės, šiuo atveju – iš povandeninio laivo. Pasaulis regimas per mažą akutę. Pasitelkęs periskopo įvaizdį, dailininkas parodo naujosios medijos galią įtraukti ir „užvaldyti“, stengiantis tai, kas nebūtina, primesti kaip neišvengiamybę. Naujųjų medijų tyrėjas Levas Manovichius teigia, kad ekranas, leidžiantis vartotojui patirti bendravimo su „kitu“ pasauliu iliuziją, užuot buvęs neutrali medija, perteikianti informaciją, darosi agresyvus.⁵

Viena vertus, socialinis tinklas plečia žiūros lauką ir leidžia pamatyti daugiau, antra vertus, žmogus ima stebėti pasaulį tik tokiu būdu, t. y. atitrūkęs nuo realybės. Taip kuriamas konfliktas tarp to, kas virtualu ir kas realu, – virtualybė ima pretenduoti į tikrumą, žmogus pradeda „fokusuoti“ pasaulį per medijos prizmę, kartu nusistatydamas ir savo santykį su tikrove. Karikatūroje „Povandeninis laivas“ *Facebook'o* periskopas „plaukia“ lyg stebinti akis, yra iškilęs viršum visų – įsitraukęs į antrinę virtualią realybę, stebėtojas praranda fizinį, betarpišką santykį su aplinka. Jam lyg ir pasisekė – apžvelgia pasaulį pro *Facebook'o* „akį“, „iškilęs“ virš kitų (lyg iš jūros gelmių), todėl gali matyti kažką daugiau, kažką išskirtinio, tai, ko paprastas minios žmogus galbūt niekada nesužinos ir nepamats. Tačiau lazda turi du galus – virtuali erdvė taip įtraukia stebėtoją, kad „įkalina“ ekrane, ir jis nebemato, net nenori matyti durų, plačiai atvertų į pasaulį, po kurių galima žvalgytis pačiam savo akimis (tai puikiai pavaizduota karikatūroje „Periskopas“).

„Periskopinis“ žvilgsnis – tai tik „nekalta“ pradžia, ilgainiui technologijos įkalins visą žmogaus kūną, turėsime į tinklainę implantuojamas ir bevieliu ryšiu prie interneto prijungtas mikroschemas: „*Tai reikštų, kad nuo šiol kalėjimus nešiosimės kartu su savimi – ne tam, kad palaimingai painiotume reprezentacijas su pojūčiais (kaip kad darome kine), bet tam, kad visuomet „palaikytume ryšį“, kad nuolat būtume prisijungę, būtume „tinkle“. Tinklainė ir ekranas susilies į vieną.*“⁶ Nors tai tik prognozė, panaši į antiutopiniuose romanuose vaizduojamos visuomenės gyvenimą, tačiau Kuczyński karikatūros, atmieštos *makliueniško* regos

„pratęsimo“ logika, puikiai atskleidžia tokią kūno suliejimo su technologijomis galimybę.

Facebook'o simbolika pasitelkiama ir karikatūroje „Veidai“, vaizduojančioje šunis, pakėlusius uodegą. Piešinys metaforiškas, tad išvelgti tiesioginį simbolio „suliejimą“ su kūnu gal ir nederėtų, tačiau akivaizdu, kad skirtis tarp virtualybės ir tikrovės vis labiau nyksta. Kalbama ne tik apie stebėjimą ar žiūros kampą, bet ir apie fizinio veiksmo, paties gyvenimo perkėlimą. Įprasta, kad šunys apsiuostydami užmezga „santykį“, bendrauja. Tačiau nesunku numanyti, kad čia tokiu „apsiuostymu“ simbolizuojama, kaip žmonės mezga ryšius socialiniuose tinkluose. Individai jau ima „atsirinkti“ vienas kitą pagal virtualias tapatybes, sunertas iš įvairiausių, dažnai tik simuliacinių, nuorodų ir ženklų. Manovichius, sekdamas Roland'u Barthes'u, sako: „*Veiksmas, kuriuo tikrovė yra kadruojama į ženklą ir nebūtį, kartu sudvejina stebintįjį subjektą, kuris ima egzistuoti dviejose erdvėse: mums jau pažįstamoje fizinėje, jo/jos tikro kūno erdvėje, ir virtualioje, ekrane matomo vaizdo erdvėje.*“⁷ Kibernetinę individo tapatybę galima klastoti, o tai „*leidžia labiau kontroliuoti tai, kuo norime būti ir kaip save pateikiame*“⁸ t. y. kokį vaidmenį trokštame atlikti virtualiame Ervingo Goffmano fasade (šis sociologas ypač gilinosi, kaip save pateikiame kasdienybėje, kaip kuriame socialinį savo įvaizdį).

Toks dvilypumas, virtualus savęs projektavimas gali smarkiai sujaukti asmens tapatybę, nes darosi sunku nusistatyti santykį tiek su kitais, tiek ir su savimi. Karikatūra parodo ne tik virtualaus bendravimo paviršutiniškumą, emocinių ryšių tarp žmonių nykimą, bet ir kitus pavojus, kurių kyla, kai prarandamas gebėjimas identifikuoti „tikrovę“, net ir save pačius...

Karikatūra „Dvikova“ kalba apie naujųjų medijų galios krūvį. Čia socialinio tinklo *ikona* – tai ginklas, dar vienas *makliueniškas* žmogaus „tęsinsys“. Šautuvas, kaip anksčiau aptartas periskopas, irgi susijęs su regos lauku, perspektyvos apskaičiavimu, nors jo funkcija visai kitokia – intervencinė ir naikinanti. Tačiau ginklo, kuris dažniausiai suvokiamas kaip mechaninis prietaisas, galia ribota, o naujosios, ypač technologinės, medijos atveria neribotas perspektyvas. Pasak McLuhano, „*ra-*

šalas ir nuotrauka keičia kareivius ir tankus; su kiekviena diena plunksna tampa galingesnė už kardą.⁹ Elektroninė „plunksna“ gali veikti itin plačiu mastu, kaskart turėdama vis stipresnę ideologinę užtaisą. Elektroninės informacijos amžiui būdinga siekti vis didesnio galin-gumo su vis mažesne įranga.¹⁰

Naujoji socialinio tinklo medija „Dvikovoje“ vaizduojama kaip žodis, vaizdas, bet kokia informacija, tapusi ginklu. Elektroninė technologija išplečia („pratęsia“) centrinę nervų sistemą,¹¹ todėl ir technologinės medijos kaip ginklas veikia pirmiausia ne fiziškai, jų intervencija yra mentalinė ir emocinė. Šio proceso globalumą puikiai parodo galinga pasaulinė naujienų korporacija, per pagrindinius informacinius kanalus sistemingai formuojanti ir propaguojanti tiek socialinę, tiek politinę dienotvarkę. Iš esmės, pasak analitikės Marisol Sandoval, naujienų korporacija medijos galią naudoja destruktivoms ir antihumaniškoms ideologijoms skleisti.¹² Taigi naujieji ginklai veikia tyliau, tačiau turi didesnę galią ir įtaką.

Paanalizavę Kuczyńskio satyrinių piešinių vaizdiniją, grįžkime prie karikatūros žanro. Jau pieštinių istorijų (t. y. komiksų) ir karikatūrų tyrinėjimo pradžioje suvokta, kokią didelę įtaką šie piešiniai daro masėms. Komiksų pradininkas Töpfferis teigia, kad pieštos istorijos tapo patrauklesnės net už pačią literatūrą, nes „be to, kad yra daugiau žiūrinių nei mokačinių skaityti žmonių, jos pritraukia vaikus ir liaudies mases, t. y. sluoksnius, kuriuos ypač lengva išvesti iš kelio ir kuriuos ypač vertėtų pakelti“.¹³ Jau pats Töpfferis gailėjosi į komiksus „neįdėjęs“ kokios nors dorovingesnės ar naudingesnės minties. Kuczyńskio idėjos visada glaudžiai susijusios su moraliniais aspektais, aktualia problematika, jo karikatūros skirtos ne tik pramogai (nors jų pagrindas visada yra komiškas palyginimas ir joms pirmiausia rūpi išbandyti fizionomines raiškos galimybes). Piešiniai nufotografuojami ir skleidžiami internete, taigi šios satyrinės dabarties iliustracijos atlieka ir taikomąją funkciją – skatina, kad kiekvienas konkretus žmogus permąstytų savo santykį su naujosiomis medijomis.

Kalbėdama apie privačių medijų ir komunikacijos kompanijų (tokių kaip *Google*, *Apple*, *Microsoft* ir t. t.)

gaminamų prekių ir teikiamų paslaugų naudingumą, reikalingumą visuomenei, Sandoval iškelia paradoksalių aspektą: visuomeninis „gėris“ yra kuriamas „asocialiais“ būdais, vadovaujantis tik naudos (pelno) logika.¹⁴ Suvokiant, kad naujųjų socialinių medijų prigimtis ne tokia jau ir sociali, Kuczyńskio karikatūras galima traktuoti ir kaip „solidesnę“ kritiką – nerimą kelia ne tik naujųjų medijų poveikis, bet ir jų „gaminimo“ bei organizavimo būdas.

„Šiame elektros amžiuje mes patys vis labiau virstame informacijos forma ir judame technologinio sąmonės išplėtimo link. Būtent tai reiškia pasakymas, kad mes kasdien vis daugiau sužinome apie žmogų. Turima galvoje, kad mes perkeliame vis daugiau savęs į kitas raiškos formas, kurios yra už mūsų ribų“¹⁵ – teigia McLuhanas.

Technologijos ištis neišvengiamai veikia mūsų gyvenseną ir mąstyseną. Tačiau privalome suvokti, kad tam, ką sukūrė žmogus, neturėtų būti leidžiama po truputį naikinti jį patį

¹ McLuhanas mediją laikė pranešimu, nes būtent medija modeliuoja ir valdo žmonių bendravimo formas, veiklos mastą. Taigi ir ta informacija, kurią perteikia karikatūros, daro poveikį jos „vartotojams“.

² Marshall McLuhan, *Kaip suprasti medijas: žmogaus tęsiniai*, Vilnius: *Baltos lankos*, 2003, p. 40.

³ Ernst Hans Gombrich, *Dailė ir iliuzija*, Vilnius: *Alma littera*, 2000, p. 284.

⁴ Ten pat, p. 286.

⁵ Lev Manovich, *Naujųjų medijų kalba*, Vilnius: *Mene*, 2009, p. 176.

⁶ Ten pat, p. 195.

⁷ Ten pat, p. 184.

⁸ Matthew Fraser, Soumitra Dutta, *Mano virtualieji aš: kaip socialiniai tinklai keičia gyvenimą, darbą ir pasaulį*, Vilnius: *Eugrimas*, 2010, p. 73.

⁹ McLuhan, p. 325.

¹⁰ Ten pat, p. 329.

¹¹ Ten pat, p. 331.

¹² Marisol Sandoval, *Social Media? The Unsocial Character of Capitalist Media, Critique, Social Media and the Information Society*, Christian Fuchs ir Marisol Sandoval (sud.), New York, London: *Routledge*, 2014, 150.

¹³ Gombrich, p. 286.

¹⁴ Sandoval, p. 144–165.

¹⁵ McLuhan, p. 73.

Paweł KUCZYŃSKI. Povandeninis laivas

Paweł KUCZYŃSKI. Periskopas

Paweł KUCZYŃSKI. Veidai

Paweł KUCZYŃSKI. Dvikova

Eimantas LUDAVIČIUS. LDK žemėlapis. Reklaminė plaketė. 2006

Eimantas LUDAVIČIUS. Kavinės Užupio g. eksterjero detalė. 2003-2010

Eimantas LUDAVIČIUS. Segės

DANGIŠKASIS KALVIS

Eimantas Ludavičius yra vienas paslaptingiausių Vilniaus menininkų, bet kartu paradoksaliai viešas, tiksliau tariant, dauguma jo kūrinių prieinami visiems visame mieste bet kuriuo paros metu.

Viešą Ludavičiaus kūrinių gyvenimą aptarsiu kiek vėliau, nes atsirado proga apžvelgti beveik dvidešimt jo kūrybos metų – VDA galerija „Argentum“ šiemet surengė personalinę dailininko parodą „Erdvė“. Nedidelė, bet labai iškalbinga kolekcija suteikė galimybę pamatyti išsibarsčiusius, tik retkarčiais grupinėse parodose, galerijų vitrinose pasirodydavusius darbus. Kai kurie akse-suarai puošia rafinuotų, formos estetikai ypač išrangių žmonių kostiumus, kiti atkeliavę tiesiai iš dirbtuvės.

Ludavičiui itin svarbus pats kūrybos procesas, minties, kūrinių programos ar filosofinės šerdies paieška, kai minkydamas metalą bando meditatyviai prisijaukinti medžiagą ir formą. Tai tarsi ištikimybės romantizmo epochos menininkų idealams patvirtinimas, kai kūryba laikoma viso gyvenimo prasme, teikiančia didžiausią džiaugsmą, katarsį. Minties grožis, pagautas ir „užrakintas“ kaltinio metalo spąstuose, ilgas darbo procesas, viliantis materializuoti net efemeriškiausias idėjas, poetines „pajautas“, – pagrindinis kūrybinis Eimanto stimulus. „Erdvėje“ eksponuotos kaltinės segės, pavadintos kosminiais, kosmogoniniais ar mitologiniais vardais, gintaras su metalo inkliuzais, gintare išgraviruoti trimačiai, tūriniai archajinių bažnyčių planai-maketai ir dideli skulptūriniai objektai tarsi mįslės, kurias dailininkas, klajodamas painiais pasąmonės labirintais, užmena tiek sau, tiek žiūrovams.

Ludavičiaus kuriamas seges galėtume vadinti miniatiūrinės kalvystės ekvilibristiniais pavyzdžiais, nes dauguma jų yra iškaltos iš vieno metalo luistelio (sidabras, geležis, kartais su aukso intarpais). Kiekvienoje sukoncentruotas keisčiausių asociacijų, metafizinių minklių spiečius. Kaltinio metalo tūryje, fasade ar profilyje regime kosminius kūnus, žvaigždynus, galaktikas, skriejančias begalinėje erdvėje, mitinių herojų, simbolių „personifikacijas“.

Segių konstrukcija sietina su archajiškais baltų, skandinavų, slavų analogais, bet kiekviena iš jų, nors turi aiškius pradinius lankinės segės požymius, nesto-koja ir kur kas mistiškesnių, net mistiškesnių prasmių. Tai tarsi žvaigždynų, galaktikų, žvaigždžių morfologijos atspindys žemiškoje mūsų sąmonėje.

Kadangi beveik visi graikų mitų herojai jau seniai yra persikėlę į žvaigždynus, nenuostabu, kad dailininkas tarsi Dangaus kalvis bando suteikti jiems naujus, poetizuotus pavidalus.

Dauguma eksponuojamų segių stebina ne tik miniatiūrinės kalvystės meistriškumu, bet ir sinkretizuotomis, tauriai ir elegantiškai minimalizuotomis formomis, siluetais.

„Lyra“ asocijuojasi su archajiniu gal Hermio, gal Orfėjo instrumentu, bet galima įžvelgti ir Šiaurės pusrutulio ryškiausią žvaigždyną. „Antaris“ – segė su gana aiškiais toteminio raguočio kontūrais – primena Skorpiono žvaigždyno viziją.

Kas nežino, o gal ir nežino, kad Paukščių Takas turi seserį dvynę – Andromedos ūką. Tai didžiulė spirali-

nė galaktika, kurios centre veriasi supermasyvi Juodoji skylė. Kurdamas segę-objektą „Andromeda“, dailininkas bandė galaktiką „uždaryti“ metalo tūryje – masivus segmentas čia įsilieja į grakštų ir trapų, primenantį gėlės kotelį. Gražus mitas apie Etiopijos karaliaus Kefėjo ir Kasiopėjos dukterį Andromedą, dėl kurios Persėjas kovėsi su jūros pabaisa.

„Hidroje“ Ludavičius į geležį įkala, lyg darydamas inkrustaciją, aukso gijas, sluoksnius. Segėje „Mikėnai“ interpretuoja *lotoso* motyvą, kurio ikonografiją galima aptikti ir Mikėnų civilizacijos artefaktuose.

Objektas-papuošalas „Medūza“ intriguoja kaltinio metalo ir plono audeklo kontrastais, kietumo ir švelnumo derinys viename yra tarsi dvilypė asociacija su Medūza Gorgone ir jūros gyviu.

„Veneroje“, „Veneros šauksme“ dailininkas subtiliai materializuoja jaunos, mergiškos krūties kontūrą, o geometrizuotoje kaltinio sidabro, sudėtingos struktūros segėje „Gervė“ sugeba „įkalti“ dvi miniatiūrines gintarines vinis, versdamas ir vėl nusistebėti amato meistryste...

Objekte „Orionas“ (2002 m.) kaltinis biomorfinis, toteminis segmentas derinamas su skaidriu graviruotu, raudonomis linijomis, kitais grafiniais elementais dekoruotu plastikumu. Čia tarsi užšifruota žinia, ataidinti iš civilizacijų proistorės.

Didieji metalo objektai – „Branto kyšulys“, „Balis“, „Poezija“, „Saulutė“ primena nežinomų pasaulių, galaktikų modelius, atskleidžia savitą, sakyčiau, metafizinių erdvės, formos, tūrio suvokimą.

Ypatingą *sacrum* nuotaiką skleidžia gintaro grynuoliuose menininko išgraviruoti bažnyčių planai, kontūrai, tarsi gintare išlikę inkluzai būtų ne augalai ar vabzdžiai, bet sunykusių, civilizacijos nuniokotų, smėliu užpustytų šventovių liekanos.

Vaikstant Vilniaus gatvėmis, galima nors ir kasdien gėrėtis Eimanto Ludavičiaus sukurtais objektais, stogeliais, žibintais, emalio plaketėmis... Tie darbai tarsi bando atgaivinti karų ir režimų sunaikintą puošnų eksterjero dekorą, miesto veidui sugrąžinti individualumą, kompensuoti nunykusias senovinio miesto puošybos detales, kokių gausu ki-

tuose Europos miestuose. Jei surengtume edukacinę ekskursiją po Vilniaus senamiestį, pamatytume daugumą Eimanto kūrinių.

Pilies gatvėje sienas puošia spalvingi arbatinukai, yra daug puikių stogelių virš paradinių durų. Aušros Vartų gatvėje akis traukia ne tik viešbučio dekoras, bet ir puikios metalinės avelės. Literatų gatvėje – du stogeliai virš durų, buvo ir kaltinė, originalios formos pašto dėžutė, deja, jau pavogta. Visi turistai fotografuoja virš Modernaus meno centro durų kabančią emalinę bene tiksliausio ir didžiausio LDK žemėlapiu nuo „jūros iki jūros“ kopiją. Graveriui Gericui Heseliui išgraviruoti LDK žemėlapi XVII a. užsakė Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis, originalas dabar saugomas Amsterdamo universitete (Nyderlandų Karalystė).

Stogelis su emalio plaketėmis papuošė ir Grafikos centrą Latako gatvėje (improvizuotai ant stogo atsistojo legendinis švedų lenktynininkas Stigas). Užupyje, prie Angelo, ant erkerio sienos ryškėja Jurgio Mačiūno portretas, o už lango esančios kavinės siena dekoruota menininko sukurtais emaliniais portretais.

Senamiesčio fasadus puošia nemažai iškabų, primenančių senovines, akinių parduotuvę „saugo“ akiniuotas bronzinis šuo, – improvizuotai ekskursijai įspūdžių tikrai nepritrūktų.

Projektas, į kurį dailininkas įdėjo nemažai darbo – pirmosios barokinės italų operos „Elenos pagrobinimas“, pastatytos Žemutinėje pilyje 1639 m., scenografijos su visa mašinerija maketas. Jis ne tik suteikė galimybę pamatyti, kokias sudėtingas ir įspūdingas konstrukcijas naudojo barokinis teatras, bet ir atskleidė autorių, kūrusių šį maketą, kruopštumą, nuovokumą, patriotiškumą. Maketas eksponuotas Arsenale, rodytas Maskvoje, bet kažkodėl nėra rodomas Valdovų rūmų ekspozicijoje.

Eimantas Ludavičius – universalus dailininkas, nesiengiau aprėpti visų jo kūrybos sričių (be metalo objektų, eksterjero ir interjero detalių, yra surengęs ne vieną piešinių, emalio plakečių, instaliacijų parodą), tiesiog bandžiau suvokti ir kitiems parodyti išskirtinę meninės jo filosofijos programą, unikalių metalo objektų grožį, poetinį jų skambesį. ■

KINTANČIŲ PRASMIŲ SPIEČIUS

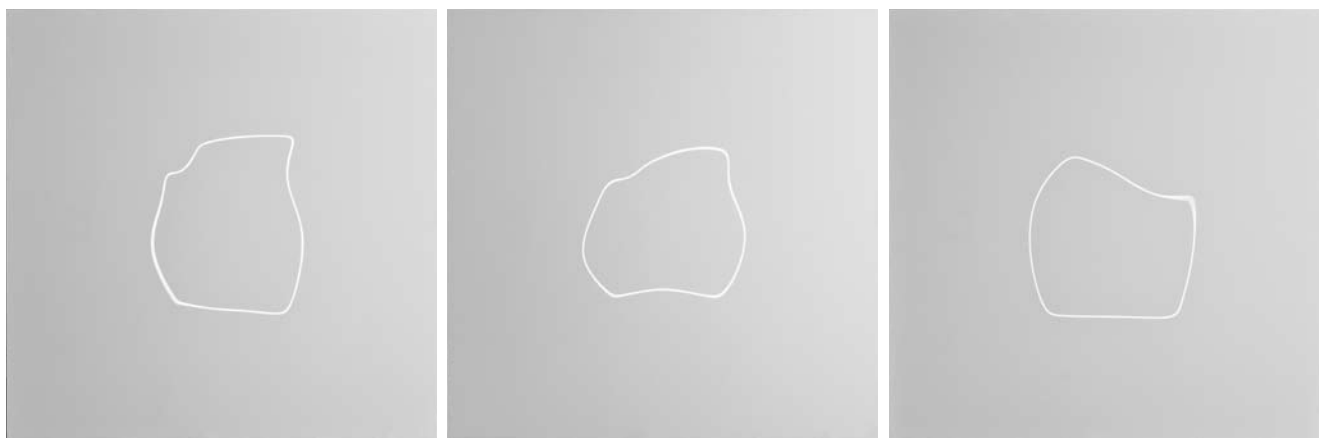
Arūno Gudaičio projektas „Dalys ir gabalai“ Vilniaus ŠMC

Dalys ir gabalai Arūno Gudaičio projekte, kuris irgi vadinasi taip pat, yra tiek apčiuopiami, tiek įsivaizduojami. Galime mintyse dėlioti juos kaip skulptūras, fotografijas, videoprojekcijas arba tik numanamus objektus. Kaip čia nepacitavus (laisvai, iš atminties) Ričardo Povilo Vaitiekūno sentencijos: *Kai nukerta pirštus, nukerta ir tarpupirščius.*

Atrodo, Gudaičiui rūpi tai, ką pristatomi objektai byloja apie nuslėptus, pašalintus, nematomus kontekstus, ką jie nutyli. Galima sakyti, net patys objektai linkę efemerizuotis. Todėl jie ir yra tik fragmentai to, kas lieka kažkur „už kadro“ ir ką turime susikurti vaizduotėje, bandydami įžvelgti tam tikrą prasmę.

Antra, Gudaitis nesistengia priversti žiūrovų, kad šie mintyse austų vientisą vaizdą, siužetą ar „moralą“, tačiau pina vizualių tekstūrinių, kontekstinių asociacijų pynę – prasmių spiečius ja lekia tarsi elektra laidais.

Šiuo atžvilgiu Gudaičiui svarbus medžiagiškumas ir apčiuopiamumas, tiksliau tariant, jų efemerizacija. Skulptorius medžiagą „tirpdo“, paversdamas takiu prasminiu ir asociatyviniu „kanalu“, dematerializuoja, kad ji taptų užuomina į kokį nors kitą kūrinį, erdvės ir laiko sluoksnį. Objektas gali būti tik nuoroda į potencialų veiksmą visai kitur kitu laiku. Pavyzdžiui, „Kintantis dydis“ (2014) – antkapinių plokščių siluetai „sudedami“ į krūvą ir paverčiami spindinčia,

Arūnas GUDAITIS. *Kintantis dydis*. 2014. Kompiuterinė grafika, perversa į HD Video 6'

Arūnas GUDAITIS. Šikšnosparnis. 2014. Nespalvota fotografija; 82 x 102

nuolat kintančia ir pulsuojančia linija, tarsi tą apskritimą minkytų nematoma jėga. Kai sužinai potekstę, gali įžiūrėti (veikia mintimis atkurti) ir įvairiausius antkapinių plokščių pavidalus. Nekropolio motyvas šiame kūrinyje, ko gero, irgi svarbus, tačiau ne tiesiogiai, o kaip papildomas prasminis, sociokultūrinis kontekstas, egzistencinis fonas.

Gudaičio projekte svarbi „rekonstrukcijos“ kaip „šešėlio“ sąvoka, nes vieni objektai tampa kitų rekonstrukcijomis arba siūlo tam tikrus „išmestus“, praleis-

Arūnas GUDAITIS. Laikrodis. 2014. Nespalvota fotografija; 138 x 170

tus pasakojimo elementus rekonstruoti mintyse. Vis dėlto čia ne mechaninė rekonstrukcija, o tam tikros idėjos pa(si)kartojimas, jos metamas šešėlis. Asociatyvi skulptoriaus sistema paremta „negatyvo“ principu – tai, ko nėra, kas nerodoma, čia ir yra tikrasis „apčiuopiamas objektas“, o tai, ką galima pačiuopinėti ar bent pamatyti, stengiamasi dematerializuoti.

Iš kūrinio (ar jo dalies) į kūrinių (jo dalį) keliauja akmens ir marmuro motyvas – kalnai nuotraukose, marmuro kasyklos, saulės laikrodis, akmeninė *Ferrari* automobilio kopija, fotografijoje primenanti tiek pirmąjį žmogaus dirbinį, tiek duonos kepalą...

Beveik visi kūriniai vienaip ar kitaip procesualūs – arba patys patyrę tam tikras transformacijas laike ir erdvėje, arba bylojantys apie procesualumą kaip tąsą, perkėlimą. Apčiuopiamiausia „materija“ tampa nuolatinė kaita, įsikūnijimas, persikūnijimas, prasmų ir formų takumas.

Gudaitis yra vienas intelektualiausių šiuolaikinio lietuvių meno atstovų, tačiau būtent su šiuo aspektu susijusi viena smulkmena. Sakyčiau, jo kūryba autentiškiausiai suskamba, kai išgaunama savita ironijos, humoro tonacija, kai autorius tarsi nerūpestingai žaisdamas, paradoksaliai kokią nors objektą, kontekstą, kartu apversdamas aukštyn kojomis visą diskursą („Sokrato biustas, kuriam skulptorius nuskuto barzdą“). Projekte „Balta serija“ jis subtiliai destabilizuoja, sujaukia prasmes, tačiau jų logikos negriauna, tik siūlo naujai kūrybiškai interpretuoti. Tam tikras reiškinys, kontekstas ne tiek vulgarizuojamas, iš jo tyčiojantis, ne tiek dekonstruojamas, jį analizuojant, kiek pakylėjamas į alternatyvų intelektualinį interpretacinį lygmenį.

Šiame projekte humoras, žinoma, juntamas, pavyzdžiui, „Šikšnosparnyje“, tačiau atrodo gerokai prigesintas. Kai autorius atsisako pagrindinio savo ginklo, „filosofavimas“, kurį ankstesniuose kūriniuose užmaskuodavo ironiškas, netikėtas plastinis ar idėjinis sprendimas, darosi tiesmukas, deklaratyvokas, o projektas – pretenzingas.

Tačiau tai tik „trupiniai“, mikroskopiniai „įtrūkimai“, kurie Gudaičio kūrybos vertinimui, manyčiau, nepadarys didelės įtakos. ■

„PUBLIKOS“ TEATRAS RYTŲ EUROPOJE*

Rytų Europa iki šiol taiko kultūros politikos modelį, paveldėtą iš socialistinės praeities, kai kultūros, tarp jų ir teatro, institucijos buvo nacionalizuotos. Iki 1990 m. teatrus, t. y. pastatus su trupėmis, etatais ir repertuaru, finansavo valstybė. Po 1990-ųjų sociopolitinių pokyčių įsibėgėjant demokratiniam procesams, siekta, kad atsirastų (ar bent tikėtasi, kad kultūros politika sukurs) daugiau erdvės ir kitokiam – projektais paremtam, nepriklausomam, privačiam teatrui. Valsybė galėjo ar būtų galėjusi pakeisti, restruktūruoti ir iš naujo apibrėžti, koks yra *viešųjų* institucijų vaidmuo. Daugelis šalių, tarp jų Rusija, Rumunija, Vengrija, šandien dėl to smarkiai kenčia, nes pastatų su trupėmis ir repertuarais modelis yra išskiriamas, o nepriklausomų, privačių iniciatyvų, projektais paremtų teatrų labai trūksta. Neaiškus *komercinio* teatro apibrėžimas pakliūva į vadinamąją „trečiąją zoną“, t. y. blaškosi tarp rinkos ir valdžios. Nepriklausomas, privatus, projektais paremtas teatras, nors labai dažnai jis konkuruoja su valstybiniais teatrais, tapti nuolatine struktūriniu kultūrinio peizažo dalimi niekaip negalėtų.

Aptarsiu, kaip per pastaruosius du dešimtmečius keitėsi supratimas, kas yra *viešasis* teatras, skirtas žiūrovams, t. y. mokesčius mokantiems piliečiams, verti-

nant pridėtinę jo vertę [autorė čia ir toliau vartoja anglų kalbos žodį *public*, kurį lietuviškai verčiu *viešasis*, nes Lietuvoje vartojama sąvoka *viešasis* teatras. Tačiau tas žodis turi ir kitą reikšmę – *publikos* teatras arba teatras *publikai*, – *vert. past.*]. Remdamasi Dragano Klaico įžvalgomis iš jo knygos „Perkeliant sceną: viešasis teatras tarp rinkos ir demokratijos“, išleistos jau po autoriaus mirties, bandysiu parodyti, kad tikroji pridėtinė teatro vertė labai priklauso nuo to, kokia yra kultūros politika ir teatro sandara.

Viešojo teatro idėja kilo XIX a., kai nacionaliniai sąjūdžiai sužadino tautinės kultūros raišką. Viešojo teatro modelis buvo perimtas iš nedidelių prancūziškų XIX a. teatrų, tokių kaip André Antoine'o Laisvasis teatras.

Sąvokos *viešoji kultūra* ar *viešasis teatras* Rytų Europoje nebuvo vartojamos iki pat 1990-ųjų. Daugelyje man suprantamų šio regiono kalbų sąvoka *viešasis teatras* nevartojama nei kasdieniniame gyvenime, nei kultūros politikoje, nei profesiniame žodyne. Viešąjį teatrą labiau priimta vadinti valstybiniu arba repertuariniu. Tačiau šios dvi sąvokos įvardija skirtingus dalykus: *valstybinis* nurodo teatro savininką (kas?), *repertuarinis* (vartojamas dažniausiai) nurodo funkcionavimo modelį (kaip?). Rytų Europos teatrai vis dar grumiasi su funkcionavimo modeliu arba su savo šeimininku – valstybe. Tai, kad nevartojama sąvoka *viešasis*, simptomiškai liudija supratimo, kas turėtų būti tikrasis šios kultūros institucijos šeimininkas, stoką. Ne

* Parengta pagal pranešimą, skaitytą tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „Šiuolaikinio teatro pridėtinė vertė“ (2013 m. spalio 1–2 d. Lietuvos muzikos ir teatro akademijoje)

valstybė, bet pati publika – visa bendruomenė, mokesčius mokantys piliečiai, šalies visuomenė.

Žodis *viešasis* apibrėžtų:

- teatro savininką (bendruomenė/visuomenė),
- teatro vaidmenį (tarnystė bendruomenei),
- tam tikrą teatro turinį (bendruomenei svarbių vertybių sklaidą).

ES kultūros politika šiomis vertybėmis laiko meno laisvę, pliuralizmą, meno kokybę, kūrybiškumą, tapatumą, internacionalumą, paramą menininkams, dalyvavimą ir visuomeniškumą, švietimą, kultūros paveldą. Akivaizdu, kad *komerciniam* teatrui pirmiausia rūpi anaip tol ne šios vertybės.

Kita vertus, sąvoka *viešasis* galėtų sukelti ir nemalonių prisiminimų apie praeitį – juk socializmo laikais turinys to, kas pasiekdavo publiką, buvo ideologinis. Laisvėjimo aušroje naujas žodžio *viešasis* apibrėžimas būtų padėjęs įtvirtinti demokratines vertybes: bendrą naudą, įvairovę, lygybę, laisvę reikšti mintis ir kurti.

Viešojo teatro sąvoka nurodytą kitą aspektą, daug svarbesnį negu nuosavybės tipas, – kokia teatro paskirtis apskritai, kokias vertybes jis perteikia. Apibrėžti, koks teatro vaidmuo visame postsocialistinių šalių bloke, būtų svarbi užduotis kultūros politikams. Pavadinimą, įvardijantį savininką ar funkcionavimo modelį, pakeitę *vaidmens visuomenėje* ir *turinio* apibūdinimu, skatintume permąstyti visuomeninį kultūros institucijos vaidmenį.

Kodėl neieškota sąvokos *viešasis* naujų apibrėžčių?

Puikiai žinome, kad daugelyje Rytų Europos šalių po svarbaus sociopolitinio pokyčio kultūros, švietimo, sveikatos priežiūros sistema taip ir liko nereformuota. Kultūros lauke įvyko ypač menki pasikeitimai.

Repertuarinė sistema – už ir prieš

Daugelis Rytų Europos šalių abejoja repertuarine (arba viešųjų teatrų) sistema, nors vakariečiai laiko ją didele vertybe. Valstybinis finansavimas lėmė, kad teatras tapo prieinamas įvairiems visuomenės sluoksniams, o dar svarbiau tai, kad garantavo stabilumą ir klimata, palankų meninei veiklai. Tai, kad viešasis teatras yra visiems prieinamas, pasak Stanislavskio, *obščedostupnyj*, labai

svarbus aspektas. Tačiau repertuarinė sistema – viešųjų teatrų pančiai – kaip ir bet kuri kita sistema, neįsivaikinti konkurencijos, labai dažnai skandina į rutiną, tapusi itin patogiu egzistavimo modeliu.

Specifinę viešųjų teatrų pasiūlą Draganas Klaikas apibendrina taip: „*Klasikinės dramos supratimas. Naujos dramaturgijos skatinimas. Postdraminis teatras. Opera ir muzikinis teatras (elitarizmo atsvara). Šokio įvairovė. Teatras vaikams ir jaunimui. Kitos teatro formos.*“

Meno vadovai, daugelyje Rytų Europos šalių turintys reikšmingą lobizmo galią, ne tik apgynė repertuarinę sistemą, bet ir atmetė reformas, kurios būtų galėjusios solidžiam trikampui *pastatas-trupė-subsidijos* suteikti naują kokybę. Šios sistemos kritika sklido daugiausia iš išorės, iš nepriklausomos sferos, kuri nėra įstaigos dalis ir kurios lobistinė įtaka gerokai mažesnė.

Klaico manymu, *viešasis* teatras turėtų būti *komercinio* antonimas. Tačiau daugelyje Rytų Europos šalių sąvoka *viešasis* teatras beveik nevartojama, todėl nėra apibrėžtas ir *komercinio* teatro turinys. Iki 1990-ųjų privati ar valstybinė kultūros institucija, besiorientuojanti į pelną, nebūtų galėjusi egzistuoti (socialistinė kultūros politika pelną laikė Vakarų kultūros nuodėme, o populiariąją kultūrą vadino buržuazine, taigi nepriimtina). Vis dėlto 9-ajame dešimtmetyje kai kurių šalių, pavyzdžiui, Vengrijos teatrai ėmė kurti pastatymus, pagal vakarietišką apibrėžimą laikytinus tipiškai komerciniais. Pirmiausia tai miuziklai. Budapešte amerikietiško miuziklo „Katės“ premjera įvyko 1983 m. – tai buvo atsivėrimo Vakarams ženklas, rodantis socialistinio režimo „atšilimą“, todėl ir teatras tapo iš dalies pažangesnis. Kai kurie teatrai tylomis keitė savo funkcionavimo modelius: iš repertuarinio teatro, turinčio tik keletą pastatymų, jie virto finansiškai produktyvesniais, spektaklius ėmė rodyti nuosekliau. Kai kurie pakeitė profilį ir tapo komedijos teatrais, pristatančiais populiarius „lengvuosius“ žanrus, pavyzdžiui, kabaretą. Taigi jau iki 1990 m. atsirado tipiški komerciniai teatrai, kurie nuo vakarietiško skyrėsi tik tuo, kad buvo finansuojami valstybės.

Permainų laikais Rytų Europos šalyse iš esmės jau egzistavo valstybinių teatrų įvairovė. Tiek aukštojo meno, tiek komerciniai, tiek regioniniai teatrai buvo sudėti į vieną

pintinę – priklausė tai pačiai struktūrai, gaudavo valstybės paramą. (Valstybiniai regioniniai teatrai ir dabar siekia tokios turinio įvairovės, nes jiems reikia atliepti visus savo publikos lūkesčius, derinant įvairias teatro funkcijas.)

Siekdama pertvarkyti scenos meno sistemą, valstybė turėtų iš naujo suformuluoti kultūrinius prioritetus ir aiškiai apibrėžti, ką reiškia *viešasis*, o ką *komercinis* teatras. Bent jau Vengrija, Rusija, Rumunija niekada oficialiai nepripažino, kad esama *komercinių* teatrų, remiamų valstybės, tarsi tokie teatrai apskritai neegzistuoja. Visi laikomi valstybiniais, neskirstant jų nei pagal turinį, nei pagal subsidijas. Komercinį teatrą Klaikas apibūdina taip: „*Garsūs aktorių vardai siejami su puikiai žinomais pavaadinimais, populiariais žanrais, o pasiūla lengvai pasiekiamą.*“ Keista, bet valstybė apie teatrus, kuriuos pati išlaiko, oficialiai „žino“ mažiau negu publika, kuri, suprantama, yra labai skirtinga. Valstybė nesirūpina teatrų turiniu: kas dedasi ant scenos ir kokia to vertė, jai visiškai nesvarbu.

Komercinis scenos menas

Pripažinti faktą, kad *komerciniai* teatrai egzistuoja ir yra valstybės finansuojami, greičiausiai reikėtų, kad kai kurie teatrai turės (iš karto ar palaipsniui) pereiti į rinką, gyventi „iš kasos“, – tada ir teatro *struktūroje* jie užimtų komercijos nišą. Vadinasi, valstybė finansuotų mažiau teatrų – pastatų ir trupių. Kodėl toks procesas apskritai nebuvo pradėtas arba atliktas tik iš dalies, lėmė keletas priežasčių.

Argumentuota taip:

- publikai reikia *komercinio* teatro, jis labai populiarus (kodėl valstybė turėtų finansuoti „meną, skirtą tik keliems žmonėms“, bet neremti meno, priimtino masėms?)

- daug teatrų rodo spektaklius, kurie galėtų būti laikomi komerciniais, tad kas gi imsis atsakomybės nubrėžti aiškią ribą tarp meno ir komercijos, tarp viešojo ir komercinio teatro?

- Rytų Europos rinka pernelyg silpna, ekonomika nestabili, žiūrovų perkamoji galia menka, todėl išsilaikyti patys negalėtų net komerciniai teatrai.

Dalį argumentų, kuriuos komerciniai teatrai pateikė, siekdami užsitikrinti valstybinį finansavimą, reikėtų priimti rimtai. Todėl kultūros politikams pirmiausia

derėtų apibrėžti, koks yra žodžio *kultūra* turinys: ar tai publikos vertybių demokratizavimas, ar masių dalyvavimas kultūros renginiuose? Socialistinė kultūros politika pirmenybę teikė antrajam, o pirmąjį toleravo.

Asmeninius interesus ginantys teatrų vadovai, teigdami, kad išlaikyti teatro pastatą ir trupę galės tik gaudami nuolatinę paramą, šiais argumentais lengvai, bent jau Vengrijoje, įtikino valdžią (juk valdžiai geriau apskritai nesiimti reformų). Kitų teatrų direktoriai pradėjo vidaus pertvarką, neliesdami sistemos. Taigi meno laukas į *viešąjį* ir *komercinį* nebuvo padalytas. Užuoat virtę teatrais, funkcionuojančiais pagal komercinį modelį (kai teatras neša pelną), jie liko komerciniai tik turinio atžvilgiu – išgalėjo populiariaji žanrai, pramogos, lengvai suprantamas turinys, garsūs artistai.

Argumentus, kad rinka pernelyg silpna, o visuomenė nėra pasirengusi „iš kasos“ išlaikyti teatro pastatymų, paneigia kai kurių teatrų praktika. Baigiantis antram dešimtmečiui po sociopolitinių permainų, kai kuriems verslininkams pavyko išlaikyti komercinius teatrus be jokios viešųjų fondų paramos (pavyzdžiui, *Orlai Production* teatras Vengrijoje rodo daugiausia komercinį scenos meną, repertuare turi apie 15–20 spektaklių, tačiau investuoja ir į eksperimentinius kūrinys). Vadinasi, *komerciniai* teatrai, trupių meno vadovai tiesiog gynė savo įprotį ramiai gyventi ir to pasiekti jiems pasisekė.

Be jokių viešų diskusijų, pasikliaujant siauros profesionalų grupės ekspertizėmis, nuspręsta sistemos neliesti.

Daugelis Rytų Europos šalių tai, kad repertuarinė sistema išliko, vadina didžiule sėkme. Atidėti reformas ir meno lauko pertvarkymą daug kur skatino baimė (jos šmėkla ėmė klaidžioti 1990-aisiais), esą valstybė *uždarys* teatrus. Kai kurie iš jų tikrai buvo uždaryti, bent jau Vengrijoje, tačiau tai ne pertvarkos pasekmė, tiesiog pakito kultūros politika, atliepdama valstybės norą atsikratyti brangių institucijų.

Daugelyje Rytų Europos šalių sąvoka *komercinis* teatras nusako ne funkcionavimo modelį, kai teatro spektakliai išsilaiko „iš kasos“, bet apibūdina estetinę kategoriją.

Nors tiek žiūrovai, tiek profesionalai puikiai suprantą, kurie teatrai yra *viešieji*, o kurie – *komerciniai*, kultūros politikams nesinori prisiimti atsakomybės,

kad oficialiai apibrėžtų šį skirtumą, nes tai lemtų ir skiriamas subsidijas. Nors Rytų Europoje, kaip ir vi-
same pasaulyje, populiariausi žanrai yra komedijos
ir miuziklai, laikomi *komercinio* teatro atributais, čia
juos pristato valstybės finansuojamos trupės valstybės
išlaikomuose pastatuose.

Argumentų, kaip atremti komercinių teatrų spau-
dimą, valstybė neturi ne tik todėl, kad kultūros refor-
moms apskritai labai priešinamasi, bet ir todėl, kad ji
neįstengia kultūros lauke iš naujo apibrėžti sąvokos
viešasis. Galima pridurti, kad tokia pati ir nekomerci-
nės žiniasklaidos situacija. Nekomercinei žiniasklaidai,
ypač televizijai ir radijui (bent jau Vengrijoje), tenka
konkuruoti su komercine, nes neapibrėžtas specifinis
jos vaidmuo ir tikslas, kuris, žinoma, neturėtų būti nei
pramogų kūrimas, nei kuo didesnis pelnas.

Tai, kad viešasis teatras neatskirtas nuo komercinio,
nuodija ir repertuarinę sistemą – kalbu apie jos finan-
savimą. Valstybės parama garantuoja, kad teatras būtų
prieinamas visiems. Tačiau valstybiniai teatrai gali bi-
lietus pardavinėti komercinėmis kainomis. Rusijoje
(Maskvoje) paprastai neįsigysi bilietų pigiau kaip už
80, 100, 150 eurų – Vakaruose tokios yra *komercinių*
teatrų kainos. Atsakydami į klausimą, kodėl taiko to-
kią praktiką, teatrų vadybininkai atšauna: „Jei žmonės
perka tokius brangius bilietus, tai kodėl tu nepasinau-
doti?“ Tačiau didžiąjai daliai žiūrovų spektakliai tapo
nebeprieinami. Viešieji teatrai Vakaruose (Vokietijoje,
Didžiojoje Britanijoje) stengiasi išlaikyti nedideles bi-
lietų kainas, kad spektaklius galėtų pamatyti įvairi pu-
blika, ne tik turtingi žmonės.

Vis dėlto mažais žingsneliais, atnešančiais šokią tokią
sėkmę, juda į priekį ir Rytų Europa. Atsirado mišrūs tea-
trai – valstybei priklausantys ir kartu privatūs. Kai kurios
šalys, pavyzdžiui, Vengrija, priėmė teatro įstatymus, ku-
rie apibrėžė tam tikras teatro rūšis. Apibūdinant scenos
meno institucijų turinį, teatrai skirstomi į: 1) naciona-
linius, 2) prioritetinius, 3) kitus. Teatrams, kurie prik-
lauso pirmoms dviem kategorijoms, valstybė garantuoja
nuolatinę paramą, „kiti“ irgi gali gauti valstybės lėšų, bet
jiems ta parama nėra garantuojama. Svarbiausias klau-
simas: ar toks modelis iš tikrųjų skatina kurti projektus,

rastis naujoms trupėms, pasireikšti nepriklausomiems
menininkams? (Vengrijoje atsakymas yra: *Ne*). Teatrų pa-
vertimas viešosiomis įstaigomis, nesiekiančiomis pelno,
irgi pristabdytų komercialėjimą (struktūriniu požiūriu).

Taigi teatrai tampa priklausomi nuo savo meno va-
dovų ir jų kuriamos programos. Tačiau akivaizdu, kad
meno vadovai dažnai priklausomi nuo politikų (tai
ypač būdinga šiandieninei Vengrijai).

Nepriklausomas teatras

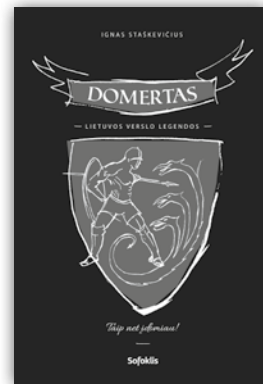
Dar prieš sociopolitines permainas kai kuriose šaly-
se (pavyzdžiui, Vengrijoje) konkurencinę savo jėgą
viešiesiems teatrams pademonstravo alternatyvus
neprofesionalų sąjūdis. Įtampa nepriklausomo te-
atro srityje („nepriklausomas“, vadinasi, neturintis
nuolatinio finansavimo, bet galintis gauti valstybinę
paramą) augo kartu su vengimu reformuoti repertu-
arinį/valstybinį/viešuosius teatrus. *Viešojo* teatro
vaidmuo po 1990-ųjų netapo aiškesnis, tad nepriklau-
somi scenos menininkai tebetvirtina irgi atliekantys
viešojo teatro funkciją, reikalaudami, kad į valstybi-
nio finansavimo gavėjų sąrašą įtrauktų ir juos. Dabar
Vengrijoje tokias programas kaip „Teatras ir eduka-
cija“, atskleidžiančias *viešosios* institucijos vaidmens
svarbą, dažniausiai vykdo nepriklausomi teatrai, o
repertuariniai to imasi ypač retai. Šiuolaikinę šokį
(Vengrijoje, Rusijoje, Rumunijoje) puoselėja irgi tik
nepriklausomi scenos menininkai.

Siekiant pertvarkyti teatro sistemą, vienas iš svar-
biausių žingsnių – atskirti pastatą nuo paslaugų,
kurios jame siūlomos. Tai reikėtų, kad išardomas
stiprusis trikampis *pastatas-trupė-repertuaras*, reika-
laujantis nuolatinio finansavimo, ir sukuriama lanks-
tesnė, labiau niuansuota, diferencijuota institucijų,
programų ir projektų sistema, nustatant finansavimo
tvarką, pagrįstą ištistos rankos principu. Tačiau Dra-
gano Klaico lūkesčiai, susiję su *viešuoju* teatru, kol kas
vis dar yra tikslas, kurio reikia siekti. ■

Iš anglų kalbos vertė Monika MEILUTYTĖ

DIALOGAS APIE DOMERTĄ, arba PSICHINĖS GEROVĖS PAMATAI

*Su Ignu STAŠKEVIČIUM kalbasi
Mindaugas KUBILIUS*

Mindaugas Kubilius. *Prisipažinsiu, Ignai, tavo knyga „Domertas: Lietuvos verslo legendos“ mane gerokai pradžiugino ir suglumino. Pradžiugino, nes verslo pasaulis jau ima brandinti žodyje įkūnytą dvasios vaisių. Suglumino, nes sugriovė mano paties lūkesčius, susijusius su tavo kaldinama Lietuvos verslo legenda. Kartu ir pamokė. Mat lūkesčiai labiau tarpsta vartotojų terpėje, ir tik kvailys prievartauja kūrėjo sielą vartotojišku savo ribotumu. Kūryba – tai Kūrėjo kūrėjui dovanojama begalybė: prasmės, grožio, tiesos ir viso kito neįmanomo gėrio įžvalga. Todėl prisipažįstu – tiesiog susikvailinau...*

Ir vis dėlto leisk man dėl savo kvailybės bent kiek pasiteisinti. Pamenu, mūsų dialogai prasidėjo sulig tavo knygos „Maratono laukas“ įžvalgiu paskutiniu sakiniu: „Maratono laukas – ne tik istorinio mūsų vieta, bet ir vidinė erdvė. Joje nuolat kaunasi dorybės ir silpnybės. Ten kiekvieną sekundę sprendžiamas Visatos likimas.“ Kai į rankas paėmiau tavo knygą, kurios viršelyje vaizduojamas trigalvį drakoną galbijantis riteris, o antraštė skelbia Jo legendą, nuoširdžiai nuščiuvau, apimtas lūkesčio, kad Lietuvos verslo dorybės netrukus švęs pergalę. Tegul ir šmaikščia. Tada smalsiai atsiverčiau ir pasiskaičiau, kaip „Psichogrovės“ vadas ir Baltijos verslo simbolis Domertas Didžkepuris susidūrė su Džonu Malkovičiumi, pasaulio ekranuose paprastai vaidinančiu psichus. Tai pakėlė lietuvių karžygio nuotaiką. Taigi Baltijos psichų grovės simbolis palaimingai susiliejo su simboliu pasaulinio masto psichu...

Ar kvailybės pripažinimas bent kiek mane pateisina?

Ignas Staškevičius. Kvailybė mus, verslininkus, lydi kiekviename žingsnyje. Štai tūlas biznierių triūsia, kau-

pia gerį tarytum sau, kol ateina inspekcija ir paaiškina, kad yra kitaip. Arba statosi tautietis namus, svajodamas, kaip juose anūkus augins, bet paaiškėja, kad reikėjo juos ne Šiauliy, o Londono pakrašty rėsti. Tačiau tai – smulkios bėdelės. Stambūs rykliai dar smarkiau išsiduria. Vienas herojus skundėsi: „Niekuo nebegali pasitikėti. Štai nusiperki gatvę Vilniuje, o joje, pasirodo, žmonės gyvena!“ Atsiima verslo švyturys valstybės apdovanojimą, nusiramina, kad jo Vikipedijos straipsnis tapo tobulas, o į duris jau barbena kaukėti vyrai su arešto orderiu.

Protingų pasitaiko filosofų, dvasininkų ir menininkų. Kiti tik dedasi išmintingais. Tačiau gyventi juk linksmiau ir įdomiau kvailybės negu rimties apsuptyje.

Gal todėl verslo legenda ir prisistato skaitytojams gana netikėtu psichiniu pavidalu. Paklausu tiesiai šviesiai: ar Domertas yra tik literatūrinis žaisliukas, skirtas praskaidrinti verslininko Igno nuobodulį, ar šis personažas realiai (ne literatūriškai) įkūnija Lietuvos verslo legendų psichinės grovės paieškas? Suprantu, kad mano siekis sužinoti Domerto legendos esmę gali būti valiūkiška pastanga. Bet vis dėlto. Klausiu apie tikrovę ir klausiu žmogaus, kuris šią tikrovę savitai atliepia šmaikščiu tekstu. Jei nežinočiau, kad už teksto tikrai slypi išprasminimo siekis kažkurioje iš realybės pusių, tai ir neklausčiau. O kadangi manausi žinąs, tai ir siekiu išsiaiškinti tekste glūdinčias tikrovės prasmes.

Kur kam prasideda realybė, ginčytis beprasmiška. Atsakysiu, papasakodamas epizodą iš savo tikrovės.

Kai rugsėjį Palangoje per konferenciją „Lūžio taškas“ pristačiau „Domertą“ mūsų verslo elitui, Tautvydas Barš-

tys pakvietė su būreliu dalyvių apsukti ratą nuosavu malūnsparniu. Pakilęs iš Vanagupės, pasijutau lyg „Domerto“ filme: pirmąsyk gyvenime skrisdamas virš Lietuvos pajūrio, apžiūrėjau „Brežnevo vilą“, paskui nusileidome Antano Boso ūkyje. Šeimnininko nebuvo, bet paslaugus prižiūrėtojas aprodė sandėlį, pilną Afrikos žvėrių iškamšų. Negalėjau atitraukti akių nuo milžiniško dramblio, o „muziejaus“ gidas paaiškino, kad spoksau į tikrą etiškos medžioklės pavyzdį: drambliai laisvėje gyvena apie 60 metų, tačiau šitas ištampė net 80, kol jį paklojo taiklus atvykėlio šūvis.

Išvada: jei manote, kad smarkiai persūdžiau „Domerto“ realybę, prastai pažįstate Lietuvos verslo pasaulį.

Smagu girdėti, kad jis yra visai neprastas! Smagu, kad patvirtini, ką ir pats „Domerto“ psichogeroveryje supratau: tavo pasakojimas yra lyg šio išskirtinio pasaulio atspindys. Matyt, todėl ir vadini Domertą Didžkepuriu – Lietuvos verslo legenda. Iš verslo klasės malūnsparnio aukštumų nužvelgta ir atrasta posovietinė, o čia pat – šiuolaikinių Lietuvos „verslingųjų“ realybė neabejotinai verta legendos vardo. Juk argi paprasti žmoneliai negodoja Žmonių su blizgiais viršeliais, sekančių pasakas, nuskaitytas iš legendinių didžiūnų gyvenimo? Šiapusybės varguoliams Žmonės ir yra išganinga Anapusybė, motyvuojanti juos gyventi, veikti, siekti. Ta nepaprasta Žmonių įkvepiama užribinė begalybės nuojauta ... Juk galima štai taip gyventi! Atrodo, Domertas irgi yra anapusinis žmogus, kuris Šiapusybėje nuolat neriasi iš kailio, neria į gelmes (Neries), kad išgriebtų dar vieną išskirtinį Anapusybės trofėjų, kurį ten nugramzdino legendinis (mūsų kraštuose) mamutas, iš Ten transliuojantis prasmes. Ir ką čia, žmogau, tų tikrovių režiuose besusigaudysi...

Sutinku. Kūriau protagonistą, kad tas nuveiktų ką nors įspūdingesnio. Domertas nardo tarp dviejų Lietuvos realybių, kurias vieni filosofai vadina elito ir runkelių, kiti – valdžiažmonių ir nevisžmonių sferomis. Jis dūsta tarp išaukštintųjų, bet nesijaučia savas ir tarp tavo minimos šiapusybės šviesuolių. Tokia šio herojaus dalis ir drama.

Prisimenu Domerto prisistatymą visuomenei. Mielų žmonių nedidelė grupelė, pasiklydusi dideliame naujame

„Akropolio“ knygyne, neatrodė itin įspūdingai, jei matuotume self-made elito mastais. Tačiau teisingai: į knygos pristatymą susirinkusi publika (tarp kitų ir aš) nebuvo susipratusi, kokioje realybėje atsidūrė ir kurioje iš jų dabar nardo aptariamoji Lietuvos verslo legenda. Glumimo ir neįprasta patirtis: kad verslo legenda taip veržtųsi į prasmų telkinius?! „Tarp verslininkų prasmės tveriančiųjų negali būti ir nebus!“ – nuosprendį tiesiai į pasąmonę trenkia plebėjų pasisavinta ponis Kultūra.

Ilgą laiką, anot Kominterno folkloro, visi buvome iš nieko (ex nihilo) tapę viskuo. Tarsi patys tikriausi dievai. Kai baigėsi sovietinės „pilnatvės“ laikai ir išaušo Nepriklausomybė, pasijutome esą niekas akistatoje su visagaliu Aukso veršiu. Tada ir išsiskyrė dvi tavo minimos realybės: naujai iš nieko viskuo tapęs, aukso grandinės užsikalęs „elitas“ staiga pamatė, kad priešais jį plyti ir smirdi „runkelių“ laukas. O prasmų sargyboje ištikimai stovintis kultūrininkų ir filosofėlių plebsas (pagal nutylėjimą – „nevisžmogiai“) pasmerkė iškvepintą „valdžiažmonių“ lauką. Ir tie, ir anie gviesėsi galios Anapusybę įgyvendinti Šiapusybėje. Aišku, nelygu, kas garbstoma Anapusybės vardu: Aukso veršis ar Kultūra. Tačiau kurioje – patricijų ar plebėjų – pusėje įsitaisęs Domertas? Iš kokių kanapių išdygo šis prasmų apsirūkęs pilietis?

Glumina ir šio veikėjo ekscentriškas (Lietuvos mastais) elgesys, ypač noras padėti pasiligojusiam žmogui, iš kurio atėmė tapatybę jo artimasis (tikras brolis), siekiantis užvaldyti turtus. Juk „tų, kurie buvo niekuo ir tapo kažkuo“, egzistenciją reguliuoja džunglių dėsnis – suėsti kiekvieną, kuris trukdo tau įsigalėti kaip visagaliui. Argi ne tai yra liūdnoji posovietinės Lietuvos giesmė, kurią ypač mėgsta giedoti jos žiniasklaida?!

Bet štai Domertas pasipriešino ir stojo ginti pasiligojusio žmogaus teisės būti bent jau savimi. Tai ne parodomas iliuzinės psichogerosės veiksmas, bet iš tikrųjų „pagal Dievo paveikslą ir panašumą sukurtą“ žmogaus pareigos aktas. Tai įkvepia pamatyti ir patikėti, kad galbūt Domertas yra daigas, rodantis visuomenės dvasinę brandą. O gal toks tikėjimas tėra eilinė elitiškai neįsigalinusio plebėjaus saviapgaulė? Juk aptariamojo herojaus dalis ir drama vyksta toliau, argi ne?

Domertą aiškiai priskyrus Lietuvos „geriems vyrams“ arba liaudies grynuoliams, išblėstų jo drama. Man regis, net įdomiau taip, kaip yra dabar: herojus kartais iššoka, kanapių apsirūkęs ar musmirių apsiėdęs, o gal šiaip sociopatiškas, bet užtat autentiškas. Tokia asmenybė atsparumą smegenų plovimui geba derinti su gėrėjimusi savimi, silpnėsniųjų atjautą – su kategoriškais principais ir pan.

Tiesa, Domerto donkichotiškumas, matyt, neatsiejamas nuo donžuaniskumo, nes į pagalbą dailiajai lyčiai šis veikėjas atskubės greičiau negu stipriajai. Tačiau jis iš tikrųjų kartais sugeba aukotis dėl kitų, net ir nuolatos puoselėdamas šaunuolio įvaizdį, neapleisdamas verslo. Gerumo mistifikacijų ir meilės imitacijų rojuje, ko gero, net menkas tikrumo daigelis jau rodo šiokią tokią brandą.

Naudojusi autoriaus teisę, stebiu paleistą į pasaulį ir vis nerimstantį Domertą. Sklinda gandai, kad legendinis biotechnologijų magnatas užsibrėžė iššifruoti savo genomą, kad pagyventų dar įdomiau. Žmonės kalba, pastebėję jį pernykštėje San Fermino fiestoje, bėgantį paskui jaučius. Šią žiemą apsukruolis nepraleido euro sutiktuvų Rygoje. Nugirdau apie naują jo romaną, tik neišsiaiškinau, kas ta naujoji fėja – politikė ar žurnalistė. Ar verslo didžiūnas dar sykį panorės išsipasakoti? Abejoju.

Nepažini žmogaus sielos gelmė! Neaiškūs ir keisti sielos blaškymosi takai! Bet kiek ten slypi įdomybių!

Kilniai su vėjo malūnais kovojantis ir įkvepiančias kalbas režiantis Don Kichotas; veidu į buliaus mėšlą krintantis aistringas technologijų genijus, ponias ir paneles į lovą be atodairos tempiantis Don Žuanas, Vilniaus hostelyje tarp azijiečių besiblaškantis stambus Kalifornijos milijonierius, – tai vis pastangos išsivaduoti iš nuobodulio ir pažinti save. Visiems svarbu pirmiau nugalėti, o jau tada – gyventi! Štai ir šios knygos herojus – savaip su Šiapusybės nuoboduliu kovojantis vietinės reikšmės cezaris – trokšta kažkaip autentiškai įdomiai būti.

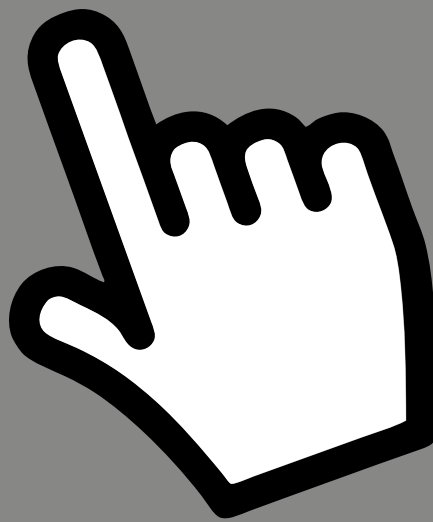
„Gerumo mistifikacijų ir meilės imitacijų rojuje“ ir susigalvok tu man – gyventi!

Rojuje ar ne, bet, giliau susimąstę apie gyvenimą, vis randame, už ką padėkoti. Ačiū ir tau, šįsyk – už malonų pokalbį. ■

Paremkite
Kultūros barus

2%

savo pajamų mokesčio

VšĮ „Kultūros barų“ leidykla,
įmonės kodas 302514590

Odeta ŽUKAUSKIENĖ

KAIP IR KODĖL VIZUALUMAS TAPO PANDOROS SKRYNIA

Sociopolitiniai romano „SNUFF: utopija“ pjūviai

Londone gyvenančio rusų rašytojo Viktoro Pelevino populiarieji aktualijų romanai atspindi šiuolaikinės visuomenės grimasas, kultūros perversijas, juose apstu provokuojančių išvalgų, nerimą keliančių nuojautų. Postmoderni grotesko ir paradokso poetika atskleidžia tiek posovietinę tikrovę, tiek globalios kapitalistinės sistemos ydas. XX–XXI a. sandūroje jis vienas pirmųjų griežtai sukritikavo Kremliaus retoriką, tačiau kandžiai išjuokė ir „laisvosios“ rinkos ideologiją.

Pelevinas preparuoja ir šiuolaikinę vaizdų kultūrą. Socialinį, ekonominį, politinį gyvenimą užvaldęs vizualumas – kinas, televizija, reklama, vaizdinių pritvinkęs internetas ir žiniasklaida – vienas iš vyraujančių leitmotyvų jo bestseleriuose *Generation «P»*, *Homo Zapiens*. Neseniai lietuvių kalba išleistoje knygoje „SNUFF: utopija“ Pelevinas, Jeano Baudrillard'o pavyzdžiu, atskleidžia simuliakrinės arba virtualios būties seklumą – ji pagrįsta vaizdais,

vartotojų ideologija ir pinigų kultu. Šiuolaikinis žmogus per tikrovės durų slenkstį vis dažniau žengia virtualybės link, o ten viešpatauja galios struktūrų režisuojamas vizualumas, kuris aktyviai manipuliuoja tikrove, pagal poreikį ją keičia, daugina, hiperbolizuoja.¹ Virtualybė ima diktuoti tikrovės sąlygas, technologinė ideologija, naikindama realybę, mašinizuoja visuomenę, kontroliuoja žmonių sąmonę, prižiūri ir seka jų elgesį. Riba tarp tikrovės ir virtualybės sparčiai nyksta, įsigali transhumanizmas. Knygoje „SNUFF: utopija“ šiuolaikinę žmoniją rašytojas vadina orkų civilizacija.

Nors autorius piešia tolimą ateitį, tačiau atskleidžia ir daugybę jau ryškėjančių globalinės civilizacijos užuomazgų, vis glaudesnį vizualinės kultūros ryšį su geopolitika. Pasak Pelevino, technologinio progreso jungtuvės su sociopolitine pažanga, siekiant sukurti tobulą visuomenę, – tai dar viena žmonijai pražūtinga utopija. Besikurianti hipertikrovė iš tikrųjų gali įgy-

vendinti humanizmo mirties scenarijų. Akis badantys technologinio totalitarizmo bruožai kelia esminius klausimus: kaip susikurti individualią ir kolektyvinę tapatybę, atsidūrus socialumo vakuume, kai nyksta kultūrų savastis, kai viskas susilieja virtualybės okeane, neturinčiame apibrėžtų ribų. *„Kokia po šimts, tautybė. Pavardžių, net ir tų orkai seniausiais neturi. Turi tik individualų nenutrinamą numerį, kuris įspaudžiamas jiems ant dešinės rankos – jis atstoja pavardę ir visa kita. [...] Dabar sunku pasakyti, ar mes išvis esame kokių nors tautybių. Senąja prasme – tai jau tikrai ne. Veikiau esama kai kurių profesinių cechinių bendrijų, kurias jungia iš senovės atėjęs bendras ritualas.“*²

Autorius mano, kad ateities visuomenė išlaikys tik taikomuosius nacionalumo bruožus: „vokiečiai“ konstruos ir gamins „geriausius šūdaigius motorenvagenus“, „japonai“ kurs vizualinius efektus, „žydai“ sudarys „pasaulio smegenų“ branduolį, „prancūzai“ atliks intelektualinius manevrus, veidmainystę išradę „anglai“ palaikys pasaulyje politinį korektiškumą, o „amerikiečiai“ filmuos naujienų klipus ir spausdins naują valiutą *Manitu*. Knygoje *Manitu* reiškia ne tik pinigus (*money*), bet ir informacinio terminalo ekraną (*monitor*), ir dieviškąją dvasią. *„Viskas yra Manitu – ir Dievas, ir ciesaorius, ir tai, kas priklauso jam ir jums. O jeigu Manitu visame, tegu trys svarbiausi dalykai bus vadinami jo vardu. Žemiškasis Didžiosios Dvasios atvaizdas, asmeninės informacijos plokštė ir universalus vertės matas...“* (p. 176).

Vaizduojamojo pasaulio populiacija pasidalijusi į „ofšorinį“ Bizantiumą ir orkų apgyvendintą Urkainą (gal geriau būtų Orkaina?). Bizantiumas, sutrumpintai Big Bizas (žodžių sąskambis primena Big Beną arba Big Biznį), – tai virš žemės plytinti hemisfera, kurioje reziduoja tik pasaulio išrinktieji – turtuoliai ir intelektualai, kitaip sakant, žmonijos elitas. Patogus haiteko stiliaus gyvenimas Big Bize įkūnija visus utopijos pažadus. Urkaina yra Big Bizo priešingybė – čia jungą velka primityvūs ir neturtingi orkai, tenkinamiesi minimaliu komfortu. Jų kasdienybę drebinia nuolatiniai karai, sumaniai organizuojami Big Bizo intelektualų (t. y. Bizantiumo oligarchų).

Paminėtina, kad knygos pavadinimas atkartoja amerikiečių žurnalisto ir rašytojo Chucko Palahniuko populiaraus kūrinio *Snuff* (2008) antraštę. Ten pasakojama apie porno „žvaigždės“ troškimą pasiekti pasaulio rekordą priešais vaizdo kameros objektyvą. Nors tiesioginių sąsajų tarp šių romanų nėra, tačiau Pelevino aliuzija į amerikietišką popkultūrą, kino industriją, pornografiją ir šou verslą labai svarbi, norint geriau suvokti pirminius rusų rašytojo kūrybos impulsus. Pasisavintas pavadinimas rodo, kad romanas giluminiais ryšiais susijęs su Palahniuko fikcijoje atskleista subversyvia subkultūra ir užmojais demitologizuoti, dekonstruoti vartotojų visuomenę, pamišusią dėl visko, kas racionali, progresyvu, apimtą besaikio godumo vaizdams, o sykiu absurdišką sinematinių (kino) efektų sklaidą į visas sociokultūrinio gyvenimo sritis.

Akronimą *SNUFF*³ (liet. Specialioji naujienų laida / universalusis meninis filmas) Pelevinas pasitelkia nusakyti kino industrijos invazijai į žiniasklaidą, išradusią naują filmo žanrą („snafą“), arba vadina muosius naujienų klipus. „Vaizdo menininkams“ tuos naujienų klipus užsako korporacija *CINEWS INC*, nepavaldi valstybinei struktūrai, bet valdoma pasaulinio elito. Knygos herojus – *live news* operatorius – atlieka korporacijos užduotis, naujausia hipeoptine ir programine įranga filmuodamas ir konstruodamas „paveikslėlius“, kurie galėtų nurungti konkurentų „naujienas“. Knygos herojus sako: *„Filmuodami naujienas negalime padirbinėti įvykių vaizdo. Tačiau Manitu, teologų požiūriu, nepriekaištaus, jeigu mes mažumėlę padėsime tiems įvykiams įvykti. [...] Realybės mes nefalsifikuojame. Bet galime – patogioje vietoje ir tinkamu laiku – padaryti jai tarsi kokią Cezario pjūvį ir apnuoginti tai, ką ji brandina.“*⁴

Tokius realybės kūrėjus Pelevinas ne veltui vadina karo lakūnais, kurie turi savo aviacines programas ir vykdo karines užduotis, rengia informacines atakas, organizuoja karus. Vizualinės kultūros laikais karas persikelia į ekranus, naujienos susijungia su kinu ir ši sąjunga visiškai atstoja tikrovę, panardindama žiūrovus į savotišką sapno būseną. Visi žinome: „*Nau-*

*jienos rodo tai, kas yra iš tikrųjų. Kinas rodo, ko iš tikrųjų nėra.*⁵ Tačiau kas nutinka, kai naujienos ir kinas supinami arba net sukeičiami vietomis – kinas rodomas kaip naujienos, o naujienos iškišamos vietoj kino? Atsiveria neribotos galimybės propagandos tikslais manipuluoti žmonėmis ir žaisti jų protais. Postinformacinėje eroje išigalinčios „kinaujienos“ tikrovę supina su fantazija, informaciją su menu⁶ (*CINEWS* aktualijas filmuojantis „pilotas“ sumontuoja išpūdingus karus – sykiu kariauja ne tik orkai, bet ir žinomi holivudinio kino herojai, pavyzdžiui, Betmenas ir vėžliukai nindžės). Kiekviena klika, kontroliuojanti šią telekameromis „užkariautą“ tikrovę, gali sukurti savą jos versiją su realių įvykių vaizdais, o priešininkų „žinias“ paskelbti blogio sėkla. Taip prasideda masių dezinformavimo istorija:

„– Kodėl prasidėdavo karai? – paklausė Grymas.

– Jie prasidėdavo tada, kai vieno kurio klando mažai kito klando tikrovę paskelbdavo blogiu. Jie patys sau rodydavo kiną, tada apsimesdavo, kad tai buvo naujienos, įsiaudrindavo ir pradėdavo tuos kitus bombarduoti.

– O naujienomis tikėjo?

– Tikėjimas čia niekuo dėtas. Magų kuriamas vaizdas tapdavo tikrove ne todėl, kad ja tikėjo, o todėl, kad galvoti kitaip būdavo pavojinga. Informacijoje žmonės ieškojo ne tiesos, o stogo virš galvos. Patikimiausia buvo pritapti prie stipriausios genties ir išmokyti matyti tą patį, ką mato jos burtininkai. Taip buvo ramiau. Net jeigu žmogus nominaliai gyveno kito klando valdžioje.⁷

Ši autoriaus įžvalga kreipia akis į dabarties įvykius, padėtį, susiklosčiusią Ukrainoje, ir visuotinį nerimą dėl šalies, plėšomos į gabalus, o gal ir dėl pasaulio ateities. Juo labiau kad knygoje esama pranašišku nuojautų apie galimus Rusijos veiksmus Ukrainoje, taiklių įžvalgų, kaip stiprėja Kremliaus ambicijos ir imperiniai siekiai. Ukraina, šioje knygoje transformuota į Urkainą, virsta posovietinių šalių metafora, nes čia kaktomuša susiduria dvi „kinaujienų“ versijos – Rusijos ir Vakarų informacinė propaganda.

Tačiau Pelevinas neslepia, kad šį romaną parašė, įdėmiai sekdamas 2011 m. įvykius Libijoje, žinias-

klaidos pranešimus apie nuverstą lyderį Muammarą Gaddafi. Pasaulis nėra tik juodas ir baltas, geras ir blogas. Viskas pernelyg susipynę. Urkainos metafora kilo, žvelgiant į globalistų scenarijus Artimuosiuose Rytuose – karo veiksmus Sirijoje ir Libijoje, kurias JAV pavertė valdomo geopolitinio chaoso centrais. Rašytojas domėjosi arabų revoliucijomis, stiprėjančiu JAV ir Rusijos konfliktu, analizavo vizualinius šios geopolitikos aspektus, stebėdamas ir socialinių tinklų plėtrą, pagrįstai vadinamą „videorevoliucija“.⁸

Vakariečių požiūris į tai, kas vyksta Artimuosiuose Rytuose, pagrįstas *CNN*, *BBC*, *Euronews*, *Bloomberg* ir kitų kanalų informacija, o jie pabrėžtinai negatyviai nušviečia autoritarinius režimus ir palaiko sukilėlius. Žiniasklaidos transliuoti vaizdo įrašai, tendencingai pasakoję apie Sirijos pilietinį karą, apie protesto demonstracijas Libijoje, davę pagrindą kariniam Vakarų įsikišimui. Tiesa, kontrvaizdai, pasklidę internete, ne mažiau aktyviai įsitraukia į informacinius ir dezinformacinius karus. Makabriški vaizdo įrašai, paskelbti socialiniuose tinkluose, neretai tampa ideologinės kovos dalimi arba priemone, padedančia demaskuoti vyraujančią vizualinę pasakojimą.

Derėtų prisiminti, kad Jungtinės Tautos ir Vakarų šalys, pradėjusios karinius veiksmus Libijoje, ne tik pažeidė tarptautinę teisę, pagrįstą 1945 m. priimta Jungtinių Tautų Chartija, bet ir klastojo informaciją, pateikdamos jų veiksmus pateisinančias „kinaujienas“. Jau 2011 m. įžvalgesni politikos analitikai sakė, kad ši situacija gali atsigręžti prieš Europos Sąjungą, nes Rusija, pasinaudojusi tokia gera proga, ims stiprinti savo įtaką posovietinėje erdvėje, nusitaikys į Ukrainą ir kitas „artimojo užsienio“ šalis.

Todėl Ukrainos dramos scenarijus nėra visiškai netikėtas. Pelevinas tarsi atskleidžia šiuolaikinių geopolitinių konfliktų anatomiją, kurią slepia vizualumo šydas ir žiniasklaidos informaciniai apkasai. Jau 2008 m. Rusijos išprovokuotas karas Gruzijoje parodė, kad fikcija ir gerai surežisuotas spektaklis gali virsti tikrove; reikšmingą vaidmenį čia atlieka informaciniai siužetai su tikrais ir tariamais vaizdais. Jau vien tai, kad Vladimiras Putinas žurnalistus, nušvie-

tusius karą Gruzijoje, apdovanojo kaip ir „anšliuse“ dalyvavusius karius, rodo, koku galingu įrankiu tapo vaizdinė agitacija, galinti įtikinamai pagrįsti bet kokią istoriją. Stiprindama politinę valdžios galią, ji tarnauja imperialistiniams tikslams. O „vaizdo menininkas“, sujungiantis naujienas (tikrovę) ir siužetą (fikciją), įgauna ypatingą svarbą, net karo pergalė ateina tada, kai jo „kamera nusprendžia, kad tai tikamiausias momentas“.

Seniau buvo kuriami filmai apie karą, o dabar, pasak Pelevino, karas filmuojamas „gyvai“: atrodo, tik tam jis ir egzistuoja, kad būtų nufilmuotas. Todėl žurnalistai tapo ne karo stebėtojais, o tikraisiais dalyviais, suteikiančiais tikrovei kino formą. Romane išplėtotas vizualinio karo leitmotyvas demaskuoja ir kitą vizualumo kultūros aspektą: visą žmoniją ekranas padalija į aukas ir žiūrovus. „Snafluose“ – naujienų vaizdo klipuose – rodomi sukrečiantys įvykiai, sužaloti kovotojai, žmonės, atsidūrę ant mirties slenksčio, pasyviai tą stebintiems žiūrovams yra tik didžiulio tiražo vaizdai televizoriaus ekrane. Postmoderni technokratiška visuomenė tampa vizualumo įkaite. Amorfiška vartotojų masė leidžia, kad vizualinė propaganda nuodytų jos mąstyseną.

Knygos autorius klausia: kam reikalingas toks vaizdumas, kuris net herojišką kovą, žūtį, tragišką žmogaus ar tautos likimą įspraudžia į kompiuterinio žaidimo ar veiksmo filmo scenarijų? Ir atsako: to reikalauja žiniasklaidos dievas *Manitu*, prasmės iliuziją kurianti ekrano dvasia, įsismelkusi į kiekvieną iš mūsų. Ši dievybė, stebėtojiškas nūdienos režimas, nenumaldomos vujarizmo pagundos reikalauja aukų. Kitaip sakant, vaizdų vartotojams reikia vis stipresnių efektų, vis labiau sukrečiančių ir vis patrauklesnių reginių. Gintautas Mažeikis rašo: „*Reginių visuomenei kas metai reikia naujo kraujo, tikro, ne hollywoodinio, tokio, kurį rodytų ne per pasilinksminimo laidas ir ne per meninius filmus, o per „tiesą“ pasakojančias žinias su garantija, kad pralietas kraujas yra tikras. Tikras kraujas žadina gailestį dėl vaikų, lyties, žvėrių mylėtojų segregacijos ir kuria reginių visuomenės pilietiškumo, didingumo, estetiškumo, moralumo iliuziją.*“⁹

Vizualumo terpę maksimaliai išnaudojanti žiniasklaida siužetus vis labiau supaprastina ir vulgarizuoja. Vizualinio efekto siekiančios informacinės laidos stokoja analitinio turinio. Rašto kultūra jį puoselėjo, remdamasi abstrakčiomis sąvokomis ir idėjomis, bet dabar jos nebeatitinka vizualinių klišių ir netelpa į „formato“ rėmus. Nėra laiko galvoti, neverta gilintis – patogi dings-tis pateisinti vis gilėjantį civilizacijos paviršutiniškumą, kad ir kaip graudžiai skambėtų šis oksimoronas...

Grįžtant prie šiandienos realijų, derėtų pridurti, kad Lietuva yra atsidūrusi tarp informacinio karo girnų ir kaskart vis stipriau bus veikiamą Kremliaus dezinformacijos, kuri turi gilią „kultūrines“ šaknis.¹⁰ Kaip teigia viešosios komunikacijos analitikas François-Bernard'as Huyghe'as, dar caro laikais propaganda Rusijoje tapo galingu instrumentu. Šią tradiciją tęsė Stalinas, o dabar perėmė Putinas, militaristinę savo politiką grindžiantis informacinio karo arsenalu. Stiprėjant Putino režimui, vis agresyviau diegiama Eurazijos idėja, padėsianti užmaskuoti imperinius siekius. Nacionalbolševizmo propagandistas, Rusijos valstybinės televizijos vadovas Dmitrijus Kiseliovas siūlo tuo tikslu taikyti „tinkamą politinę technologiją“ ir pasinaudoti tiek televizija, tiek internetu kaip efektinga priemone ar „paddinamuoju stiklu“.¹¹ Dabarties propaganda remiasi vizualybe ir tam tikra estetika, kuri tikrovę paverčia *spektakliu*, darančiu stiprų poveikį tiek bendruomenių, tiek individo suvokimui. Reginių visuomenei pasinėrus į „medijos realybę“, vizualiosios retorikos įvaizdžiai tampa galinga propagandos mašinerija.¹²

Taigi pakliūvame į vaizdų ir propagandos pinkles. Fizinės tikrovės kontūrai išnyksta sukurtose fikcijoje, kurias demaskuoti galimybių lieka vis mažiau. Aptariamajame romane žaisdamas žodžių sąskambiais, jungtimis, asociacijomis ir kurdamas naują kalbą (beje, būdingą žiniasklaidai, ypač naujosios jos medijoms), Pelevinas parodo, kad ne tik vaizdas, bet ir žodis jau tampa keistų manipuliacijų auka. Pelevino, įsigilinusio į Baudrillard'o filosofiją, kūryba prisodrinta intertekstualumo, intelektualinių dialogų, atskleidžiančių, koks pavojingas yra šiuolaikinis technologizuotas pasaulis.

Panašiai svarsto ir šiuolaikinės vizualinės kultūros tyrinėtojai (Nicholasas Mirzoeffas, Williamas Johnas Thomasas Mitchellas ir kiti), atkreipiantys dėmesį į politinę vaizdų dimensiją. Vizualinė kultūra nėra tik pramogos ir įspūdingi reginiai, gili jos analizė ir daugialypė interpretacija galėtų apnuoginti šiuolaikinio pasaulio sąrangą, atskleisti galios struktūras, glūdinčias pačioje vizualumo šerdyje. Pasak Mirzoeffo, iki šiol vyrauja panoptinis vizualumas ir hegeemoninė vizualumo strategija, nors socialiniai tinklai leidžia kurti alternatyvų vizualumą, reikalaujanti tiesos ir „teisių į tikrovę“.¹³ Atsiranda naujos galimybės, kurios leistų taip transformuoti visą vizualinę dabarties kultūrą, kad ji nefalsifikuotų tikrovės, veldamasi į vis naujus vizualizuotus informacinius karus, kuriais grindžiamas „nekropolitinis“ skirties ir nuotolinio valdymo režimas. Tačiau didėja ir inercija. Nuo vadinamojo vizualinio posūkio 1989 m. vis stiprėjanti vizualumo įtaka, vis įmantresnės neovizualumo strategijos steigia *kontrolės visuomenę*. Todėl pagrįstai kyla klausimas, kas pasipriešins autoritariniam vizualumo režimui ir militarizuotos informacijos tvanui? Vienas iš galimų kelių – stengtis susigrąžinti kasdienybės erdves, reikliai analizuojant įvairias vaizdų demonstravimo praktikas, demaskuojant socialiai pavojingus slaptos (ir atviros) indoktrinacijos kėslus.

Neatsitiktinai vizualinės kultūros analitikas Mitchellas klausia, kas suteikia vaizdams tokią išskirtinę galią, kodėl vizualumas tapo nepaprastai reikšmingas konceptas, išskiriantis regą iš kitų juslių?¹⁴ Kad ir koks atrodytų banalus, atsakymas yra toks: vaizdams galią suteikia patys žmonės, o vizualumą išskiria ir sureikšmina galios struktūros, kuriančios kontrolės mechanizmus. Jei žiūrovai visada yra riboto matymo zonoje, o tai, ką jie mato, yra objektyvizuojama, apdorojama, valdoma, tai reikia susimąstyti apie patį žiūrėjimo aktą ir, žinoma, apie patį vaizdą – artefaktą, kuris visiškai prarado savo daugiaprasmiskumą ir subjektyvų turinį. Derėtų pagaliau suvokti, kad vizualumas nėra nekaltas pasaulio spektaklis, vizijų, reginių žaismas, juo remiasi geo-

politika, jis lemia galios žaidimus, individo ir visuomenės santykius, iškreipia pamatines žmogiškumo dimensijas. ■

¹ Marie-Laetitia Garric, Anti-utopie et “virtualisation” du réel dans *Homo Zapiens* de Viktor Pelevine, in: www.revue-analyses.org, Vol. 4, Nr. 2, 2009, p. 26–57. Prieiga internetu: <https://uottawa.scholarsportal.info/ojs/index.php/revue-analyses/article/viewFile/630/532>.

Žiūrėta 2014-03-31.

² Viktor Pelevin, *SNUFF*: utopija. Iš rusų kalbos vertė D. Saukaitytė. Kaunas: *Kitos knygos*, 2013, p. 160.

³ Romano santrumpą *SNUFF* autorius šifruoja taip: *Special Newsreel / Universak Feature Film*.

⁴ Viktor Pelevin, ten pat, p. 25.

⁵ Ten pat, p. 178.

⁶ Masha Boston, Church-American in Viktor Pelevin's *SNUFF*, In: *Transcultural Studies*, Nr. 6–7, 2010–2011, p. 141–155.

⁷ Viktor Pelevin, ten pat, p. 179.

⁸ Andrei Arkhangelski, Viktor Pelevine, meurtres en direct, In: *Courrier international. Le Monde.fr*. Prieiga internetu: <http://www.courrierinternational.com/article/2012/02/09/viktor-pelevine-meurtres-en-direct>. Žiūrėta 2014-04-01.

⁹ Gintautas Mažeikis. Žiniasklaidos dievas *Manitu* ir pavergtosios revoliucijos (Viktoro Pelevino „SNUFF“, 2013). Prieiga internetu: <http://www.tekstai.lt/tekstu-naujienos/7256-gintautas-mazeikis-viktoro-pelevino-snuff>. Žiūrėta 2014-03-31.

¹⁰ Ukraine: vues de Russie, les images de la crise racontent une toute autre histoire, *Atlantico.fr*. Prieiga internetu: <http://www.atlantico.fr/decryptage/ukraine-vues-russie-images-crise-racontent-toute-autre-histoire-998899.html#aq1w67gOfko7ho2E.99>. Žiūrėta 2014-04-01.

¹¹ Timothy Snyder, La Russie contre Maïdan, *Le Monde.fr*. Prieiga internetu: http://www.lemonde.fr/idees/article/2014/02/21/la-russie-tente-d-assimiler-les-opposants-ukrainiens-a-des-nazis_4371374_3232.html. Žiūrėta 2014-03-31.

¹² Arūnas Skrudupas, Estetinė propagandos dimensija: specifika ir potencialas, In: *Politikos mokslų almanachas*, Nr. 9, 2011, p. 73–95.

¹³ Nicholas Mirzoeff, *The Right to Look: A Counterhistory of Visuality*. Duke University Press, 2011.

¹⁴ William John Thomas Mitchell, Showing Seeing: A Critique of Visual Culture, In: *Journal of Visual Culture*, Vol. 1, Nr. 2, 2002, p. 165–181.

Vytautas JOKUBAUSKAS

KARAS, KURIO NEBUS?

Lietuvos karinis saugumas

Po Antrojo pasaulinio karo Europa dėjo ir deda milžiniškas pastangas, kad tokio masto katastrofa daugiau nebepasikartotų. Tačiau lokali karai vis dar realybė: Kaukazas, Čėčėnija, Balkanai, Gruzija, Ukraina – tai pastarųjų dviejų dešimtmečių konfliktai vien Europoje, o žvilgtelėjus į Afriką, į Artimuosius Rytus net minties negali būti, kad konvencinis karas – tai praeities atgyvena. 2014 m. pradžioje Lietuvos visuomenė, matydama Rusijos agresiją Ukrainoje, girdėdama pranešimus apie galimą tolesnę karinę jos ekspansiją (Edwardo Lucaso teigimu, Baltijos šalys „beveik neabejotinai“ yra vienas iš Maskvos taikinių) labai sunerimo dėl savo valstybės karinio saugumo – ar šalis apsigintų agresijos atveju? Iškart po 2008 m. Rusijos ir Gruzijos karo, ypač prasidėjus rusų invazijai į Ukrainą, po Krymo aneksijos ir skaldymo politikos, bandant perskelti šalį pusiau, konvencinio karo galimybė Europoje labai išaugo. Jau prieš keletą metų Vokietijos kanclerė Angela Merkel pareiškė: „Niekas neturėtų manyti, kad Europai garantuota dar 50 taikos ir klestėjimo metų.“¹

Rusų politologė, rašytoja, publicistė Julija Latynina, 2012 m. lankydamosi Lietuvoje, pasakė: „Jeigu jūs iki 2004 m. nebūtumėte įstoję į ES ir NATO, manau, apie 2006 m. būtumėte turėję ant savo galvos tokių pat nemalonių, kokių sulaukė Gruzija 2008 m. Sustiprėjęs Putinas būtų ką nors pas jus sukėlęs.“² Ir bando sukelti – antai Krašto apsaugos ministerijos duomenimis, Rusijos kariuomenės generalinis štabas nesiliauja kaltingės Lietuvą, esą ji kartu su Vokietija turi teritorinių pretenzijų į Kaliningrado sritį.³

Vertinant Baltijos šalių karinės gynybos perspektyvas, tenka konstatuoti, kad jos problemiškos. Pasak Švedijos ekspertų, analizavusių Baltijos šalių gynybą, jeigu visa Baltijos šalių teritorija bus okupuota, egzistuoja rizika, kad Rusija panaudos branduolinį ginklą, esą gindama „teisėtą“ Rusijos saugumo zoną.⁴ 2014 m. kovo pabai-

goje NATO pajėgų Europoje vadas generolas Philipas M. Breedlove'as pareiškė: „Mes negalime apginti, jei mūsų ten nėra. Taigi, manau, kad turime galvoti apie mūsų pajėgų perdislokavimą ir jų pasirengimą, kad galėtume apginti sąjungininkes, ypač Baltijos ir kitas šalis, jei to prireiktų.“⁵ Todėl Baltijos valstybių gynybos planai, NATO parengti ir patvirtinti 2010 m., labai svarbus pasiekimas, leidžiantis planuoti gynybai reikalingus pajėgumus.⁶

2011 m. Lietuvoje buvo patvirtinta Valstybės ginkluotos gynybos koncepcija ir operaciniai planai.⁷ 2014 m. pradžioje Baltijos šalyse sustiprinta NATO oro policijos misija, neatmetama galimybė, kad jose arba kitose šio regiono valstybėse gali būti dislokuota amerikiečių brigada (apie 4,5 tūkst. karių) iš Fort Hudo bazės Teksase (JAV).⁸ Taigi NATO rimtai vertina Rusijos keliamą grėsmę ir atitinkamai reaguoja, kad galėtų užtikrinti kolektyvinį saugumą. „Nereikia net abejojti, kad būdama NATO sudėtyje Lietuva su sąjungininkų parama bus apginta. Tačiau turime įsisąmoninti, kad niekas mūsų negins, jeigu patys neinvestuosime į savo šalies apsaugą, nes tai yra ir svarbiausias indėlis į kolektyvinės gynybos sąjungą.“⁹

Ar galimas karas tarp NATO ir Rusijos?

Dvišalis Lietuvos ir Rusijos karas artimiausioje kelerių ar keliolikos metų perspektyvoje sunkiai įsivaizduojamas. Ginkluotas konfliktas regione neišvengiamai įtrauktų visas Baltijos šalis, Lenkiją, kitas NATO sąjungininkes, galbūt net neutralias Švediją, Suomiją. Rusijos pusėn greičiausiai stotų Baltarusija.

Tačiau netikėti Rusijos veiksmai galimi tuo atveju, jeigu JAV ir kitos didžiosios NATO šalys visą savo dėmesį sutelktų į vienokio ar kitokio pobūdžio problemas kituose regionuose, pavyzdžiui, Artimuosiuose Rytuose, Šiaurės Korėjo-

je, Kinijoje ar kitur. Prisiminkime Dūmos vicepirmininko Vladimiro Žirinovskio grasinimus 2013 m. – JAV atakavus Siriją, Rusija okupuos Baltijos šalis.¹⁰ Priedanga Maskvai veikti galėtų būti ir didžiulio masto gamtiniai kataklizmai, paralyžiuojantys JAV gyvenimą. Tokiu atveju Rusijos pajėgos siektų operatyviai perimti teritorijos ir svarbiausių strateginių centrų – miestų kontrolę, kad NATO sąjungininkus pastatytų prieš įvykusį faktą. Todėl gebėjimas atsilaikyti, kad priešas neužimtų visos teritorijos, – labai svarbus uždavinys Baltijos šalių kariuomenėms.

Žinoma, prieš pradėdama karinę invaziją, Rusija ieškos „priežasties“, kuri, labiausiai tikėtina, bus susijusi su rusakalbių ar net tėvynainių „gynyba“ Baltijos šalyse. Užtenka prisiminti 2012 m. referendumą, vykusį Latvijoje dėl rusų kalbos valstybinio statuso, kad puikiai matytųsi paralelės su 2014 m. įvykiais Ukrainoje – rusų kalba paversta kertiniu okupacijos pateisinimo akmeniu. Nors Latvijoje 74,8 proc. referendumo dalyvių (812 722 rinkėjai, arba 53,19 proc. visų balsavimo teisę turinčių šalies piliečių) pasiūlymą dėl antrosios valstybinės kalbos atmetė, tačiau Latgaloje referendumas iš dalies laimėjo, 78 736 rinkėjai, arba 55,57 proc. balsavusiųjų pasisakė

už rusų kalbą kaip antrą valstybinę, 62 369 – 44,02 proc. buvo prieš. Nors už rusų kaip valstybinę kalbą pasisakė tik 33,37 proc. visų Latgalos piliečių,¹¹ tačiau tai svarbus rodiklis, kuris gali būti panaudotas, ateityje bandant destabilizuoti padėtį Baltijos regione. Juk atplėšti Krymą jėga Rusijai pakako formalaus preteksto.¹²

Baltijos šalyse radus rusakalbių ar tėvynainių, kuriuos reikia „ginti“, Kremliaus propagandos mašina vidinei rinkai nedelsdama pateiktų ir istorinį pagrindimą, esą Baltijos šalys Rusijai priklauso nuo dar seniau negu Krymas (1783 m.) – Estija ir Latvijos Vidžemė nuo 1721 m., tiesa, kitą Latvijos dalį ir Lietuvą galutinai į imperijos sudėtį Rusija inkorporavo po trečiojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo (1795 m.). Taigi Ukraina ir Baltijos šalys – tai „vakarinis“ ir „pietinis“ Rusijos langai į pasaulį, atveriantys jūrų kelius, todėl labai tikėtina, kad dar kartą užkariavusi Ukrainą ar bent jau jai priklausančias Juodosios jūros pakrantes, Rusija žvilgsnį nukreips į Baltijos regioną. Todėl išvengti konfrontacijos su Kremliumi mums bus labai sunku.

Karyboje plačiai žinoma, kad tikrasis laimėjimas – tai ne priešų sutriuškinimas mūšio lauke, bet gebėjimas įveikti jį be mūšio. Jokia karinė vadovybė nesiveržia į mūšį, jei gali pergalę pasiekti be jo, ir vengia susirėmimo, jei pergalė mažai tikėtina. Todėl paprastai puolama prevenciškai, baiminantis, kad priešas, sutelkęs jėgas, neišvengiamai puls, arba tais atvejais, kai jis akivaizdžiai silpnas. Rusija, ruošdamasi vėl okupuoti Lietuvą, Latviją, Estiją, atidžiai stebės visuomenės nuotaikas tose šalyse, pasiryžimą gintis. Galima sakyti, kad reakcija į Krymo 2014 m. okupaciją yra bandomasis egzaminas ir Baltijos šalims, stengiantis nustatyti, kokia visuomenės dalis toleruotų valstybės politinio statuso pakeitimą, kokia būtų civilų reakcija į Rusijos armijos įvedimą. Maskvos specialiosios tarnybos jau seniai stengiasi sumažinti lietuvių, latvių, estų pasitikėjimą savimi, žiniasklaida nuolat informuoja, kaip „blogai“ žmonės gyvena Baltijos šalyse, turėdama aiškią užmačią skatinti emigraciją, kad mažėtų gyvosios jėgos skaičius ir, žinoma, menkindama pasididžiavimo gimtąja šalimi taigi ir patriotizmo jausmą. Išsivažinėjusi, susenusi, savimi nepasitikinti, savo valstybę menkinanti visuomenė kritiniu momentu neiš-

Rytis DAUKANTAS. Kremliaus karas su Gruzija. 2008.
(Nuosavybės teisių turėtojas DELFI)

vengiamai iškels esminį klausimą, ar gimtoji šalis verta, kad ją gintume ir galbūt už ją žūtume? Kai stinga valios ir motyvacijos, ginkluotė ir karinės koncepcijos taip pat nuvertėja. Finalas fatališkas – daugumai gyventojų abejingai stebint, penktoji kolona su gėlėmis pasitinka okupantų tankus. Nereikia priminti, kad jau esame tą patyrę...

Kilus ginkluotam konfliktui tarp Rusijos ir NATO, negalima tikėtis ir tokių triuškinančių pergalių kaip per du ankstesnius pasaulinius karus. Jeigu NATO sąjungininkai įsiveržtų į Rusijos teritoriją, Putinas neabejotinai panaudotų branduolinį ginklą. Tik įsivaizduokime, ko būtų griebęsis Adolfas Hitleris, 1945 m. pavasarį sovietams šturmuojant Berlyną, jei būtų turėjęs tokį masinio naikinimo ginklą kaip atominė bomba (užuominos, kad Rusija – vienintelė valstybė, galinti paversti JAV „radioaktyviais pelenais“, toli gražu nėra atsitiktinės). Todėl artimiausioje perspektyvoje NATO ir Rusijos karas veikiausiai būtų panašus į XVIII a. Vakarų Europos monarchų kabinetinius karus, kai profesionalų (dažniausiai rekrutų) armijos kaudavosi savo valdovų vardu, užimdavo tam tikras pasienio teritorijas ar kolonijas, bet nesikėsindavo nei į sostines, nei į monarchų valdžią. Taigi sąjungininkų sausumos pajėgos neišvengiamai turėtų sustoti ant Nemuno ir Narvos krantų, apsiriboti Karsavos ir Zilupės užėmimu. Į karą su Baltijos šalimis ir NATO įsitrauks, tikėtina, ir Baltarusija, nors tai reikštų dabartinio politinio režimo pabaigos pradžią – atvykus sąjungininkų pajėgoms, Minsko pralaimėjimas neišvengiamas, o puolimo šios šalies teritorijoje nevaržo tiesioginė branduolinio ginklo panaudojimo grėsmė.

Kilus karui

Kaip minėta, Baltijos regione ar Lenkijoje esant kitų NATO šalių, o ypač JAV, pajėgoms, Rusija gal ir nesiryš pradėti karo. Tačiau sąlygos, kurioms susiklosčius konfliktas galėtų kilti, irgi nėra neįmanomos. Karyba nuolat analizuoja grėsmes, ruošdamasi blogiausiam, bet tikėdamasi geriausio varianto. Kad sąjungininkai suteiktų pagalbą, Lietuva pirmiausia turės gintis pati. Netikėtai kilus ginkluotam konfliktui, pirmas valandas, dienas, savaitę ar dvi Lietuvos, Latvijos ir Estijos pajėgoms savo

teritorijoje tektų atsilaukyti vienoms, ypač sausumoje. Lietuvos kariuomenės situacija komplikuojasi, antai 2012 m. Kaliningrado srityje buvo apie 20 tūkst. Rusijos karių, – „kariniu požiūriu proporcijos nelabai kokios“.¹³ Kiekybiškai gerokai gausėses pajėgas turi ir kita mūsų kaimynė – Baltarusija. Esminis klausimas, kokia bus Minsko laikysena. Gardino priegose ir Kaliningrado srityje pernai vykę manevrai *Zapad-2013*,¹⁴ Rusijos karo lėktuvų dislokavimas Baltarusijos teritorijoje¹⁵ verčia abejoti, ar tikrai ji liktų neutrali, Kremlui užsimojus vėl okupuoti Baltijos šalis. Todėl yra du scenarijai: „puola R“ (Rusija) ir „puola R+B“ (Rusija + Baltarusija). Nustačius galimas grėsmes, derėtų išanalizuoti ir savo galimybes. Jei „puola R+B“, Lietuvos kariuomenei tektų veikti mažiausiai 4 operatyvinėmis kryptimis, kurių tikrai neturėtume laikyti poziciniam karui būdingais tarpusavyje besijungiančiais frontaliųjų susirėmimų epicentrais. Iš Kaliningrado srities tai būtų Žemaitija ir Suvalkija, iš Baltarusijos – Dzūkija ir Aukštaitija. Pirmųjų tikslas – užimti Klaipėdą ir Šiaulius, antrųjų – Kauną ir Druskininkus. Baltarusijos pajėgos, puolančios Dzūkijos kryptimi, siektų susijungti su Kaliningrado pajėgomis, kad atkirstų susisiekimą su Lenkija sausumos keliu. Aukštaitijos kryptimi puolantis priešas užimtų Vilnių ir veržtųsi į krašto gilumą, neleisdamas iš pietvakarių ginti Kauno su Nemuno vidurupiu. Nėra jokios paslapties, kad Lietuvos kariuomenė rengiasi teritorinei partizaninei kovai užimtoje teritorijoje ir miestų gynybai. Taigi tikras pragaras užvirtų priemiesčiuose ir miestuose, pirmiausia Tauragėje, Šilutėje, Jurbarko, kurie lyg ir laiduoja transporto centrų kontrolę, būtina, kad priešas negalėtų judėti Šiaurės ir strategiškai svarbaus oro uosto link. Kita kryptimi mūsų epicentrais taptų Kaunas, Prienai ir Alytus.

Regis, Žemaitijos operatyvinė kryptis yra ypač komplikauta, nes priešai, sutikę įnirtingą pasipriešinimą, galėtų tuos miestus apeiti. Todėl ginti tektų ir kelius tarp jų. Atsitraukimas į krašto gilumą reikštų, kad skaičius kryptių ir kelių, kuriais gali judėti priešas, didėja. O XXI a., kai kariuomenės motorizuotos ir juda greitai, plėsti karo veiksmus, susidūrus su gausesniu priešu, būtų pavojinga. Suvalkijos operatyvinė kryptis, jei priešas nepuola ir iš pietryčių, kiek geresnė – Lietuvos pajėgoms nepavykus išlaikyti Ša-

kių, Vilkaviškio ir Marijampolės bei atsitraukus Nemuno link, prieš sausumos pajėgos sustotų, nes turėtų statyti pontoninius tiltus. Kad tam sutrukdytume, reikėtų įsivelti į kautynes Kauno, Prienų ir Alytaus prieigose. Kariuomenė turėtų arba ginti, arba naikinti tiltus per upes, priešintis užpuolikams ties svarbių kelių sankryžomis ir viadukais.

Galima spėti, kad Žemaitijoje reikalingi 3–4 pėstininkų (motorizuoti ar mechanizuoti) batalionai, po vieną Šilutės, Tauragės, Jurbarko ruožams, vieną pajūriui ir Klaipėdai ginti. Tiek pat reikia Suvalkijos operatyvinei kryptčiai: dviejų Vilkijos–Kauno, po vieną – Prienų ir Alytaus ruožuose. Norint išsaugoti susisiekimą sausuma su NATO sąjungininke Lenkija, būtina apginti Kalvarijos–Marijampolės–Kazlų Rūdos pozicijas.

Tačiau akivaizdus motorizuotų ar mechanizuotų pėstininkų batalionų stygius. Jų be rezervo tuo atveju, jeigu „puola R“, reikėtų bent 8, o yra 7, nors jėgerių batalioną derėtų palikti specialioms diversinėms operacijos, tad lieka tik 6 batalionai. Jei „puola R+B“, reikėtų dar 3–4 batalionų, po vieną Druskininkų, Šalčininkų, Pabradės ir Ignalinos ruožuose. Galima būtų diskutuoti, ar vietoj motorizuotų/mechanizuotų batalionų negalėtų veikti savanorių rinktinės. Tačiau ar savanoriai įstengtų sulaukyti priešą maždaug 60–70 km Ignalinos ruože? Be to, paanalizavus KAM teikiamą informaciją, aiškėja keistas dalykas – Šalčininkų kryptimi nėra nė vienos savanorių pėstininkų kuopos. Nors būtų logiška, kad kelią iš Lydos į Vilnių gintų ne galimai iš sostinės atvyksiantys, bet vietoje esantys padaliniai. Gal tokių Šalčininkuose neįmanoma suformuoti?

Miestų gynybą apsunkintų tai, kad juose gyvena daug žmonių, taigi karo veiksmai reikėtų ne tik didžiulius sugriovimus, bet ir milžiniškas civilių aukas. Be to, miestus prieš pajėgos gali apeiti, nes užimti juos nėra prioritetas okupantų tikslas. Todėl pragmatiškiau būtų stengtis, kad mūšiai vyktų ne tankiai apgyventose teritorijose, o urbanizuotuose (pramoniniuose), beveik negyvenamuose rajonuose arba kaimiškose ir miškingose vietovėse. Stabdomosios ir sutinkamosios kautynės, atakos iš pasalų, partizaninė taktika, bet ne chaotiškas partizaninis judėjimas, galėtų būti Lietuvos kariuomenės gynybos taktikos pagrindas, kol sulauktume sąjungininkų paramos.

Kariuomenė neišvengiamai susidurtų su dilema, kokie gynybos prioritetai. Šiaip jau karyboje galioja taisyklė – kas gina viską, neapgina nieko. Būtina koncentruoti jėgas, nes nereikia laimėti visur, pakanka suduoti vieną lemiamą smūgį, kuris užtikrintų pergalę. Tačiau Lietuvos kariuomenės situacija visai kitokia, ji turi atsilaukyti ir stengtis išsaugoti du geografiškai nutolusius strateginius objektus: Zoknių oro bazę ir sausumos susisiekimą su Lenkija. Norint pasiekti abiejų tikslų, ginti tektų visą šalies teritoriją. Karybos kontekste tai blogas sprendimas, karas „dviem frontais“ reikėtų katastrofą. Tokio masto operacijų Lietuvos kariuomenė nepajėgtų atlikti. Suvalkiją, Dzūkiją ir Vilnių derėtų apieisti. Atsitraukusios pajėgos turėtų stengtis apginti tik Šiaurės ir Vakarų Lietuvą su Šiauliais ir Klaipėda. Kitur savanoriams tektų taikyti partizaninę taktiką, vykdant diversinius išpuolius prieš užnugaryje. Žinoma, toks scenarijus galimas tuo atveju, jeigu karas prasideda netikėtai, pavyzdžiui, Rusija viena ar kartu su Baltarusija staiga įsiveržia, prisidengdama manevrais.

Keletą pastarųjų metų plačiai diskutuojama apie Lenkijos pajėgų vaidmenį Baltijos šalių gynybos kontekste, tačiau, neturint patikimų duomenų, sunku kategoriškai apibendrinti. Žemėlapių analizė vis dėlto sufleruoja, kad Lenkijos ginkluotųjų pajėgų parama tikrai pasireikštų ne bandymais prasiveržti iki Kauno, „apsisukti“ ir kautis su Rusijos kariuomene. Lenkai darys tai savo žemėje – Varmijos-Mozūrų ir Palenkės vaivadijose, dalį Rusijos pajėgų atitraukdami nuo Lietuvos ir sumažindami spaudimą jos pajėgoms. Pagal 2009–2010 m. NATO parengtą planą *Erelis sergėtojas* iš viešai prieinamos informacijos galima spręsti, kad Lenkijos gynybai numatyta skirti 9 divizijas (4 Lenkijos, taip pat Vokietijos, JAV ir Didžiosios Britanijos), o Baltijos šalys buvo prijungtos prie Lenkijos gynybos plano, jį išplečiant.¹⁶ Be to, Šiaurės Lenkijos ir Vokietijos uosiuose numatyta dislokuoti JAV ir Jungtinės Karalystės karo laivus.¹⁷ Taigi karo atveju regione be Baltijos šalių pajėgų turėtų veikti 9 NATO divizijos. Atvyktų ir papildomos karinės oro pajėgos.¹⁸ Galima spėti, kad Rusijai netikėtai užpuolus Baltijos šalis, kai jose nėra NATO sausumos pajėgų ir netenkama galimybės permesti pajėgumus oru, Baltijos pajūryje išsilaipintų jūros desan-

tas. 2012 m. birželio 11 d. per pratybas, kuriose panaudoti Lietuvos, Latvijos Estijos, Lenkijos, Nyderlandų, Vokietijos ir JAV karo laivai, dalyvavo daugiau kaip 600 karių iš 12 šalių, sąjungininkai pirmą kartą išsilaipino Lietuvos pajūryje.¹⁹ Kilus karui, Lietuvos „*kariuomenė turi gintis ir išsilaikyti iki kelių savačių (ar dar ilgiau), kad pademonstruotų valią gintis, bandydama išlaikyti svarbius infrastruktūros objektus; laimėtų laiko NATO 5-ojo straipsnio aktyvavimui; būtų išlaikyta politinė šalies vadovybė*“.²⁰

Vidurio ir Rytų Europos ekonomikos ir politikos eksperto Edwardo Lucaso teigimu, reikalavimas „*šalies gynybai skirti 2 % BVP yra pagrįstas ne siekiu pajėgti apsiginti savarankiškai. Tam neužtektų nei 100 % BVP. Šių išlaidų tikslas – parodyti sąjungininkams, kad Lietuva savo saugumą vertina rimtai, tiek prisidedama prie tarptautinių misijų užsienyje, tiek būdama rimta ir apginama sąjungininkė. [...] Kartą vienas JAV pareigūnas man [E. Lucasui – V. J.] pasakė: „Mūsų prašoma dėl šių žmonių rizikuoti trečiuoju pasauliniu karu. Verčiau jie pasistengtų parodyti, kad yra verti būti ginami“. Galbūt skamba radikaliai, tačiau tai tiesa. [...] Būtų sunku suprasti, kodėl NATO narės, dėl saugumo neišleidžiančios net ir to minimumo, kurį pažadėjo Aljansui, turėtų neribotai piktnaudžiauti kitų šalių pasiryžimu jas ginti, kilus karui*“.²¹

Tęsinys kitame numeryje

¹ Karas Europoje: realybė ar skambus lozungas? [2011-10-29]. <http://www.balsas.lt/m/naujiena/562861>.

² R. Bagdonas, J. Latynina. Jei nebūtumėt skubėję į ES, Lietuvą būtų ištikęs Gruzijos likimas [2012-06-28]. <http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/jlatynina-jei-nebutumet-skubeje-i-es-lietuva-butu-istikes-gruzijos-likimas.d?id=59013137>.

³ Antrasis operatyvinių tarnybų departamentas prie KAM. Grėsmių nacionaliniam saugumui vertinimas. Vilnius, 2013, p. 4–5.

⁴ Ekspertai pateikė tris scenarijus, kaip Rusija gali pulti Baltijos šalis [2011-12-06]. <http://www.delfi.lt/news/daily/world/ekspertai-pateike-tris-scenarijus-kaip-rusija-gali-pulti-baltijos-salis.d?id=52582405>.

⁵ Baltijos šalyse gali atsirasti nuolatinė NATO bazė? [2014-03-24]. <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/baltijos-salyse-gali-atsirasti-nuolatine-nato-baze.d?id=64356662>.

⁶ Dim. gen. mjr. Jonas Kronkaitis: pavyko pakeisti Lietuvos kariuomenės strateginę kryptį. *Krašto apsauga*, 2011, Nr. 22 (221), p. 16.

⁷ Lietuvos kariuomenė: 2011-aisiais didžiausias dėmesys – pasirengti ginti savo kraštą. *Krašto apsauga*, 2011, Nr. 22 (221), p. 17.

⁸ NATO kuria gynybos nuo Rusijos planą: sustiprinta aviacija, daugiau laivų, tūkstančiai JAV karių Rytų Europoje [2014-04-03]. <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/pasaulis/nato-kuria-gynybos-nuo-rusijos-plana-sustiprinta-aviacija-daugiau-laivu-tukstanciai-jav-kariu-rytu-europoje-57-417080?cf=df>.

⁹ J. Kronkaitis: pavyko pakeisti Lietuvos kariuomenės strateginę kryptį [2011-11-22]. <http://www.delfi.lt/news/ringas/politics/jkronkaitis-pavyko-pakeisti-lietuvas-kariuomenes-strategine-krypti.d?id=52031437>.

¹⁰ V. Žirinovskis žada – Baltijos šalys bus okupuotos arba sunaikintos [2013-09-04]. <http://www.lrytas.lt/pasaulis/rytai-vakarai/v-zirinovskis-zada-baltijos-salys-bus-okupuotos-arba-sunaikintos.htm>.

¹¹ 2012. gada 18. februara tautas nobalsošana par likumprojekta „Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē“ pieņemšanu Rezultāti. <http://www.tn2012.cvk.lv/>.

¹² Rusijos Dūmos deputatas pareiškė, kad Rusija į Baltijos šalis veršis nebent tada, jei čia bus surengti referendumai [2014-04-05]. <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/pasaulis/rusijos-dumos-deputatas-pareiske-kad-rusija-i-baltijos-salis-versis-nebent-tada-jei-cia-bus-surengti-referendumai-57-417578?cf=df>.

¹³ Kariuomenės vadas sako, kad Lietuvos ir Kaliningrado kariuomenių proporcijos – „nekokios“ [2012-04-01]. <http://www.lrytas.lt/-13332833861331542380-kariuomen%C4%97s-vadas-sako-kad-lietuvas-ir-kaliningrado-kariuomeni%C5%B3-proporcijos-nekokios.htm>.

¹⁴ A. Kazlauskas, *Zapad 2013* – Lietuvos okupacijos repeticija? [2013-10-15]. <http://www.politologas.lt/2013/10/15/zapad-2013-lietuvas-okupacijos-repeticija>.

¹⁵ Baltarusijoje nusileido šeši Rusijos naikintuvai [2014-03-13]. <http://www.delfi.lt/news/daily/world/baltarusijoje-nusileido-sesi-rusijos-naikintuvai.d?id=64265334>.

¹⁶ K. Zielke, Rusijos karinių pratybų scenarijų analizė [2013-04-13]. <http://www.geopolitika.lt/?artc=5950>.

¹⁷ „WikiLeaks“ atskleidė slaptą Baltijos šalių gynybos planą [2010-12-08]. <http://www.technologijos.lt/n/technologijos/karyba/S-16306/straipsnis/WikiLeaks-atskleide-slapta-Baltijos-saliu-gynybos-plana?l=2&p=1>.

¹⁸ D. Pancerovas, Įkylus žyžimas iš Vilniaus laiku pasiekė gynybos strategų ausis [2014-03-31]. <http://www.lrytas.lt/lietuvas-diena/aktualijos/ikylus-zyzimas-is-vilniaus-laiku-pasieke-gynybos-strategu-ausis.htm>.

¹⁹ Sąjungininkų pajėgos pirmą kartą išsilaipino Lietuvos teritorijos Baltijos jūros pakrantėje. *Krašto apsauga*, 2012, Nr. 10 (233), p. 1, 3.

²⁰ G. Štrimas, Ar maža valstybė gali pati apsiginti? *Kardas*, 2011, Nr. 3, p. 6.

²¹ Prasmingas žodis nuoboduliui. *Krašto apsauga*, 2010, Nr. 8 (183), p. 7.

ABSURDAS IR ABSTRAKCIJA

Užrašai parašėse 4

Kad XX a. meno istorija neišivaizduojama be absurdo ir abstrakcijos, daugelis priima kaip faktą, nesigilindami, kokios to ištakos ir kokios pasekmės, tarsi būtume visiškai tikri, kad tai liečia tik nedaugelį pašvęstųjų. Bet gal verta tokiu įsitikinimu suabejoti? Pagrindinė žodžio *absurdas* reikšmė susijusi su klausos negalia arba kurtumu, o žodis *abstrakcija* pirmiausia reiškia *atimties* veiksmą... Kaip atimties veiksmas pasireiškia mene?

Ką gi, eikime tiesiai prie reikalo.

Žinomiausias abstraktus kūrinys yra Kazimiro Malevičiaus „Juodasis kvadratas“, sakoma, kad jame telpa visa XX a. meno istorija, kad jis nepranokstamas, nepakartojamas. Tačiau tai nevisiškai tiesa – pakartoti juodąjį kvadratą gali kiekvienas, reikia tik drobės, tepuko ir indelio juodų dažų... Kadaise, filmuodami TV laidą „Laiko ženklai“, nusprendėme tai pademonstruoti. Lyg tyčia pasitaikė giedra pavasario diena, žaluma buvo dar šviežia, dangus mėlynas, upė spindinti. Nesvarbu, kur statytum molbertą – aplink tikra puota akims (kamerai taip pat). Ir štai tame fone potėpis paskui potėpį plėtėsi juodasis kvadratas... Kontrastas su tuo, kas dėjosi aplink, atrodė svaiginantis.

Jau vėliau laidos režisierius Petras Savickis, kuris yra dar ir tikras melomanas, prisiminė, kaip po koncerto, kuriame buvo atliekamas vienas iš Karlneizo Stockhauseno kūrinių, visi kasdieniniai garsai staiga ėmė skambėti tarsi muzika...

Galėtume, aišku, ir juodąjį kvadratą interpretuoti kaip savotišką juodą lauką, kuris kontrasto principu padeda pamatyti, kokie turtingi aplinkinio pasaulio vaizdai, tačiau vertėtų prisiminti ir istorines aplinkybes, kuriomis atsirado garsusis Malevičiaus kūrinys.

„Kas buvo nieks, tas bus viskuo“, – šitas šūkis ir „Juodasis kvadratas“ yra to paties istorinio virsmo ženklai, o tas virsmas savo kelyje neaplenkė nė vieno, tik vietoj žadėto šviesaus rytojaus paliko milijonus aukų ir sulaužytų likimų. Ilgą laiką idėja sugriauti senąjį pasaulį ir ant jo griuvėsių pastatyti naują buvo melagingai priiskiriama išnaudojamiems darbininkams, tačiau jiems reikėjo tik padoraus uždarbio ir pakenčiamų darbo sąlygų. Kad naujuosiuose miestuose varpų skambesį turėtų pakeisti fabrių sirenos, irgi nešovė į galvą jokiam proletarui, net negalėjo šauti, juk sirenos jam pirmiausia įkyriai priminė vergišką darbą, o varpai skelbė šventadienį ar bent jau laisvadienį. Nutildyti varpus ragino būtent „Juodojo kvadrato“ autorius.

Nesiimčiau vienareikšmiškai tvirtinti, kad menas viso labo *atspindi* vertybinę sumaištį. XX a. meno istorijoje apstu pavyzdžių, kad menininkas gali pats atlikti vertybių apvertimo veiksmą. Vis dėlto tokio apvertimo ištakų reikėtų ieškoti, grįžtant bent kelis šimtmečius atgal – į brandaus Renesanso epochą.

Lietuvoje apie tai ne kartą yra kalbėjęs Justinas Mikutis – jo mintis šiuo klausimu tikriausiai viena ar kita forma yra girdėję daugelis menininkų, vyresniosios ir

vidurinėsios kartos atstovų, kurie turėjo laimės su juo bendrauti. Vakarų meno „nušventinimas“ arba desakralizavimas prasidėjęs su manierizmu. Jei nebūtume pusę amžiaus gyvenę politinės ir kultūrinės cenzūros sąlygomis, toks vertinimas, ko gero, nieko nestebintų.

Štai Seržas Lifaria prisiminimuose pasakoja apie vieną pasivaikščiojimą su Sergejumi Diagilevu po Milaną, regis, dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą. Muziejuje jiedu sustoję priešais Mantegnos drobę „Miręs Kristus“:

„Kas gi čia, Sergejau Pavlovičiau? Juk tai tikras šiuolaikinis realizmas. Čia visiškai negyvas Kristus, kuris niekuomet neprisikels. Nejaugi Mantegna buvo ateistas?“ – sušuko Lifaria.

Tuo pat metu, kai avangardinio baleto kūrėjas su savo bičiuliu vaikštinėjo po Milano muziejų, ten pat Milane ar kur nors Florencijoje tikriausiai darbavosi žymus renesanso tapybos tyrinėtojas Bernardas Berensonas, beje, kilęs iš Lietuvos. XX a. meną jis stebėjo tarsi iš šalies, bet savo knygoje „Italų renesanso tapytojai“ pabrėžė, kad formalus klasikinio aiškumo ir santūrumo mėgdžiojimas gali blogai baigtis:

„Klaidingai supratęs klasikinio meno tikslą, koks nors gudrus jaunuolis gali sumanyti pavaizduoti veidą kaip gryną ovalą, be jokio modeliavimo. Bet ir čia jis nesustos, toliau atsisakys judesio, kalbančio apie veiksmą, ir figūras vaizduos tik kaip siluetus, kol galiausiai jos taps panašios į piktografinius rašmenis. Jo pasekėjas, jau kitos kartos atstovas, tas simbolines linijas pabandys supinti į piešinį, kuris jau nieko bendra neturės nei su judesiu, nei su forma, – jam bus svarbu tik ekspresija ir efektas. Tuomet, dar nesuvokdamas, kur link jį traukia šita akla jėga, lydimas minios aplo-dismentų, dailininkas išmes per bortą ir formą, ir judesį. Kitaip tariant, išmes pro duris ir patį meną, tik, skirtingai nei gamta, menas pro langą nebesugrįš.“

Berensonas tiksliai nusakė meno slinktį modernizmo link, jokių žinomų naujojo meno krypčių pavadinimų nevartodamas tikriausiai todėl, kad dėmesys nenukryptų nuo svarbesnių dalykų, kurie vyksta manifestų priedangoje. Veikiausiai dabar, iš laiko atstumo, būtų galima tai vadinti nenumaldomu slydimu į nevaržomą ir neatsakingą saviraišką.

Prieš Pirmąjį pasaulinį karą į Paryžių buvo atvežta Vrubelio paveikslų paroda. Pasakojama, kad tuomet dar jaunas Picasso ilgai žvelgė į Vrubelio demoną, lyg būtų atpažinęs kažką artimą. Būtent simbolistai, atvirai žavėjęsi demoniškuumu, tikėjo galintys nebaudžiamai žaisti simboliais, nesirūpindami, kad simboliai funkcionuoja ne tik mene, bet ir socialiniame gyvenime kaip ženklai, sutelkiantys žmones. Ir čia kilo tikra sumaištis...

Gal būtent tada kitiems menininkams gryna, švairi forma ir ėmė atrodyti patikimesnė? Ar ne todėl abstrakcionizmo pradininkas Vasilijus Kandinskis praeities meistrų paveiksluose domėjosi išimtinai spalvos plotų išdėstymu, ypač gilinosi į šaltas, nepriekaištinga architektonika pagrįstas Pietro dela Francescos drobes? Tarsi siektų atsiriboti nuo potyrių, susijusių su paveikslo turiniu, o gal ir nuo sukrėtimų, kuriuos nešė revoliucijos gaivalas...

Kitas kraštutinis – siekis išreikšti išgyvenimą, nesisikaitant su meistrų ištobulintomis formomis, grįžtant prie beveik laukinio būvio. Toks noras kyla iš nusivylimo civilizacija, saviraišką varžančiomis jos taisyklėmis, pernelyg sudėtinga technika ir ritualais... Sakysite, nieko čia nauja – juk romantikai irgi maištavo... Bet gal modernistai maištavo vis dėlto kitaip?

Tą kitoniškumą bene ir bus užčiuopęs Justinas Vienožinskis, kai 1920 m. apsilankė vokiečių ekspresionistų parodoje, kuri padarė jam slogų įspūdį. Laiške žmonai rašė, kad kai kurie ten eksponuotų kūrinių autoriai, jo manymu, „net ne menininkai“. Drįsčiau suabejoti įprastais teiginiais, esą tarpukariu Paryžiuje studijavusiems lietuvių tapytojams modernios meno kryptys buvo nežinomos ar nesuprantamos. Veikiausiai jie sąmoningai ar intuityviai liko ištikimi „giedrios impresionizmo gadynės“ meistriškumui, vengdami destruktivaus ir maištingo avangardistinio prado, dažnai stokojančio universalios prasmės.

Avangardo kūriniai dažniausiai yra nepatrauklūs, netgi tyčia prieštarausiantys skoniui ir saikui – nieko nuostabaus, kad Vienožinskiui kėlė pasibjaurėjimą vokiečių ekspresionistų darbai, kuriuos matė keliaudamas po Europą 1920-aisiais, dar likus daugiau nei

dešimtmečiui iki fašistų pergalės per demokratiškus rinkimus. Lewisas Mumfordas sakė: jei visuomenė sveika, menininkai prisideda prie jos sveikatos, o jeigu serga – jie dar labiau pagilina negalavimą. Kyla didelis klausimas, ar tarpukario ekspresionistai tikrai nėra nė kiek atsakingi už katastrofą, kurios link ritosi Vokietija. Jau po Antrojo pasaulinio karo vienas kitas iš jų vis dėlto pripažino, kad raiškos laisvė be atsakomybės neišvengiamai provokuoja jėgos kultą...

Vertas dėmesio ir Michailo Lifšico, iškilaus rusų meno filosofo, knygos „Kodėl aš ne modernistas“ autoriaus, požiūris: jeigu ne Hitleris ir jo propagandistų suorganizuota garsioji „degeneratyvaus“ meno paroda, daugelio į ją surinktų kūrinių autoriai per kokius porą dešimtmečių būtų tiesiog nugrimzdę užmarštin... Paradoksalu ir tai, kad žymūs rusų avangardistai pravardžiudavo Lifšicą marksistine iškasena, tarsi marksizmas ir avangardas būtų priešybės. Tik šiandien, kai stambaus masto marksistiniai socialiniai eksperimentai jau tampa istorija, pradedama suvokti, kad daugelio avangardinių meno krypčių prigimtis tokia pati kaip ir marksizmo – *kas buvo nieks, tas bus viskuo...*

„Ir tikrai – kaip puikiai Hitlerio imperija, persekiojusi avangardą, pasitarnavo tarptautiniam modernizmui! Daugybė menininkų reputaciją susikūrė tik dėl to triukšmo, iš esmės niekaip su menu nesusijusio, nes nėra tokio dėsno, pagal kurį viskas, ką Hitleris dėl vienokių ar kitokių politinių priežasčių atmetė (pavyzdžiui, homoseksualizmą), jau savaime yra gėris. Buvo dedamos didžiulės pastangos, kad žmonių sąmonėje įsitvirtintų melaginga išvada, esą tarp modernistų naujovių ir totalitarinės fašistų valstybės žiojėja praraja.

Menininko saviraiškos laisvė negali paneigti jo atsakomybės prieš visuomenę. Antraip rizikuojame išbaltinti bet kokį nusižengimą, net ir baudžiamą įstatymo. Yra tokia riba, kurios pažeidimas sulygina maniaką nusikaltėlį ir maniaką menininką – skirtumas tik tas, kad nusikaltėlio aukų skaičius palyginti nedidelis, o menininkas savo drobėmis, literatūros kūriniais ar iš kino ekrano gali vėjais paleisti ištisas kartas, – rašė Lifšicas.

Atrodo, Hitleriui buvo parankus scenarijus, pagal kurį tie „pairusios dvasios“ menininkai paliktų Vo-

kietiją ir imtų ardyti moralines nuostatas tose šalyse, kurias fiureris laikė būsimu savo grobiu.

Panašiai ir Stalinas buvo nieko prieš, kad revoliucinis rusų meno avangardas taptų bacila eksportui, vidaus naudojimui pasilaikydamas klasikinių epochų formas.

Žmonijos istorija turbūt dar niekada negirdėjo tiek *-izmų* kaip XX a. pradžioje. Menotyros studentai iki šiol vargsta, kaldami jų ypatybes ir skirtumus, deklaruotus manifestuose. Po simbolizmo žlugimo ypač daug jų radosi revoliucinės karštligės krečiamejo Rusijoje. Iš esmės tai buvo tos pačios pastangos nušluoti senąjį pasaulį ir ant jo griuvėsių pastatyti naują. Rusiškasis modernizmas buvo tikras revoliucinės ideologijos palydovas, tos ideologijos esmę ypač gerai nusakė Michailas Bulgakovas savo romano „Šuns širdis“ herojaus Šarikovo lūpomis: „*Atimti ir padalinti...*“

O gal vis dėlto Malevičius ir „Juodasis kvadratas“ su tuo nesusiję, gal jis turi kokią nors kitą, savarankišką prasmę? Mačiusieji „Juodąjį kvadratą“ savo akimis pripažįsta – poveikį jis daro... Bet ką tas paveikslas reiškia? Esama įvairiausių aiškinimų, pavyzdžiui, paveikslui suteikiamas pranašystės statusas ir tai skamba kaip juodas humoras: esą paveikslas paaiškina, kodėl žlugo Sovietų Sąjunga – blogis joje nugalėjo visose srityse, nebeliko nė vienos, kur nebūtų nugalėjęs...

„Maskvą verčiau sulyginti su žeme ir pastatyti iš naujo...“ arba *„Jeigu sugriūtų Vasilijaus Palaimintojo cerkvė, būtų mažiau bėdos, negu varžtui nušokus nuo sriegio“*, – vardyti tokius Malevičiaus pasisakymus galima be galo, bet jau ir šitų gana, kad įsivaizduotume chaoso jėgą, sukilusią prieš senąjį pasaulį.

Šiuolaikinei avangardo mitologijai toks pozicijų apnuoginimas nepatogus, todėl dažniausiai nutylimas, prisidengiant sudėtingais išvedžiojimais, arba pateisinamas kaip ironija. Dar sakoma, kad reikia žiūrėti į darbus, o ne gilintis į žodžius. Bet ką iš tikrųjų Malevičius darė ir ką galvojo? Ką apie tai manė jo kolegos?

Teo van Duisburgas, vienas pirmųjų abstrakcionistų Vakaruose, yra sakęs, kad jiems „Juodasis kvadratas“ reiškia tą patį, ką kryžius pirmiesiems krikščionims. Šiandien gal jau ir nusistebėtume tokiu atviru stabmeldystės išpažinimu, tačiau tai – neišgalvota meno istorijos dalis.

Kitas Malevičiaus amžininkas – Aleksandras Benua, 1915 m. apsilankęs futuristų parodoje „0 10“ (nulis – dešimt), kur eksponuotas ir „Juodasis kvadratas“, patyrė šoką:

„Šitas jo kūrinys yra vienas iš aktų, įtvirtinančių gaivalą, kurio vardas tuštybių tuštybė ir kuris baigsis tuo, kad dėl puikybės ir nepamatuotų ambicijų, paminant viską, kas trapu ir verta meilės, atneš mums visiems pražūtį.“

Pirmasis pasaulinis karas dar buvo tik prasidėjęs, bet bloga nuojauta, anuomet tvyrojusi ore, išsipildė su kau-pu. Praėjus dar beveik šimtmečiui, jau mūsų dienų au-torius Sergejus Ivanovas apie „Juodąjį kvadratą“ rašo:

„Iš tiesų Kvadratas buvo ne šiaip sau paveikslas. Per jį į pasaulį žvelgė nauja kultūra, atmetanti visus anks-tesnius idealus ir pasirengusi be skrupulų įgyvendinti savus „grožio“ kriterijus. Kvadratą kartais lygina su pradiniu būties tašku ir tai teisinga tuo atžvilgiu, kad Malevičius su savo kūriniu tarsi išsiveržė už erdvės, užgriozdintos daiktais, ribų ir sukūrė suprematizmą – bedaiktį meną. Tas menas turėjo suskaidyti pasaulį į fragmentus ir, nusikratęs visko, kas nebūtina, kas ne-taisyklinga, tuos fragmentus mintimi ir valia – tik jau ne Dievo, o dailininko – vėl sujungti į naują, tikrą tobu-lybę... Toks požiūris turėjo daug bendra su neoplatoni-kų-gnostikų mitu apie pasikartojančią totalinę kosminę katastrofą, kuri kaskart grąžina pasaulį į pirmąją bū-klę, ir buvo gana atvirai satanistiškas.“

Pats Malevičius nuolatos ir daug rašė – yra likę tūkstančiai straipsnių, studijų, atsiliepimų puslapių... Dau-gelis jo minčių gerokai komplikotos, kartais net kyla įtarimas, kad autorius vedžioja skaitytojus už nosies. Ar deklaruotą ambiciją, kad atsikračius daiktų ir žmonių vaizdavimo bus suteikta daugiau erdvės dvasiai, pats Malevičius jautėsi realizavęs, sunku pasakyti. Tačiau suprematizmą jis apibūdino visiškai nedviprasmiškai – tai „skeptiцизм be jokios vilties“.

1927 m. Vokietijoje buvo paskelbta jo studija „Pa-saulis be daiktų“. Joje, be kita ko, išdėstyta sudėtinga menininkų charakterių tipologija, užšifruota raidėmis ir skaitmenimis. Jos esmė maždaug tokia – esama me-nininkų, kurie iki galo ištikimi pasirinktai kryptiai, pa-vyzdžiui, nuoseklių abstrakcionistų, esama tokių, kurie

pasirengę daryti viską, ko užsakovas pageidaus, ir to-kių, kurie pasilieka galimybę naudotis visomis raiškos priemonėmis ir metodais:

„Jeigu A1 tipo menininko sukaupta energija išsenka, toks individas lieka ištuštėjęs, t. y. „neužtaisytas“, todėl gali vėl priimti bet kurią praeities ar ateities kultūrą ir ją gyventi. Jeigu, pavyzdžiui, menininkas kubistas, jis gali grįžti prie Cézanne'o, nuo Cézanne'o – prie Monet, Re-noiro, netgi Corot.“

Pats Malevičius gyvenimo pabaigoje vėl ėmėsi figūrų vaizdavimo. Jo beveidės ikonos buvo tragiška pastan-ga grįžti atgal, prie tos ribos, nuo kurios nebegrįžtama. Tačiau daugybė jo pasekėjų, peržengusių tą ribą, jautėsi puikiai. Anot Ostapo Benderio, daugiau cinizmo – pu-blikai tai patinka... Atsirado tikinčių, kad moderni for-ma leidžia apsieiti ir be meistriškumo, ir be talento.

Griežtas skirstymas į praeities, senojo pasaulio ir modernųjų, šiuolaikinį meną įsigalėjo visame pasau-lyje. Ištisus dešimtmečius, ypač po Antrojo pasaulinio karo, buvo taikomi tarsi dveji standartai – vienokie klasikiniam menui, esą apribotam tarnystės šven-tovėms arba rūmams; visai kitokie – modernizmui, pradedant suprematizmu, futurizmu, abstrakcioniz-mu, kitais amžiaus pradžios ir tarpukario -izmais, baigiant -izmais, išsiskleidusiais po Antrojo pasau-linio karo: abstrakčiuoju ekspresionizmu, minima-lizmu, konceptualizmu, pastarąjį iš inercijos vis dar priskiriant meno sferai, nepaisant pačių kūrėjų pa-reiškimų, kad jie meno nekuria...

Bet kaip šiuolaikinis menas atskiriamas nuo senojo? Pagal kokius požymius?

Yra liaudiškų apibrėžimų, tikrai esate girdėję sakant: nevaikštau į šiuolaikinės muzikos koncertus, nes gai-la ausų; apie naują spektaklį klausama: ar verta eiti, ar ten bus „tikras“ teatras; aptariant paveikslus ironizuoja-ma: jeigu dažytojas taip nudažytų duris, jo šeima mirtų badu... Tai ne specialistų nuomonė, todėl į ją galima ir nereaguoti. O ką sako specialistai?

Kai kurie teigia, esą senojo meno kalba vienaip ar kitaip susijusi ne su faktais, bet su lūkesčiais, panašiais į tikrovę, daugiau ar mažiau suprantamais kiekvienam, o šiuolaikiniame mene, kai kurių meno filosofų nuomo-

ne, išplaunama riba tarp tikro ir netikro, tarp vaikiško ir brandaus, tarp normos ir beprotybės. Kiti tvirtina, esą šiuolaikinis menas per abstrakciją artėja prie ribos, kai iš jo lieka vien konceptuali teorija. Theodoras Adorno savo estetikos teorijoje sako, kad šiuolaikinis menas „signalizuoja apie save pats save paneigdamas, jis kalba nutildamas, jis nekomunikuoja.“

Jeigu toks tvirtinimas teisingas, tada turėtume klausyti, kodėl. Ar menininkai nebeturi ką pasakyti, ar menas išvis nebėra komunikacijos forma, kaip buvo seniau? Tada tarsi ir nebėra dėl ko savo kūrinių nešti į parodų sales, tačiau tose salėse vis dar kažkas rodoma... Jeigu menas vis dėlto yra komunikacijos forma, vadinasi, abstrakcija, pasireiškusį įvairiausių meno krypčių pavidalu, iš esmės ne siekia kontakto, o priešingai – jį nutraukia, tarsi autorius sakytų: ne jums tai suprasti.

Atsiribojimas nuo daugeliui suprantamos kalbos regimas ir absurdo dramaturgijoje, ir avangardiniame kine, kur klasikinę struktūrą ir siužetą bandoma pakeisti laisvomis asociacijomis ir nemotyvuotų, dažnai agresyvių emocijų pliūpsniais. Iš kur vis dėlto kyla toks kūrėjų pasirinkimas? Juk jeigu jie nenori perduoti savo žinios suprantamu būdu, tai ko tada siekia?

Verta įsiklausyti, ką šiuo klausimu sako Slavojus Žižekas, jau vien todėl, kad šis mąstytojas vadina save marksistu, o avangardo sąsajos su šia ideologija – aki-vaizdžios:

„Formos be turinio patirtis visuomet yra nuoroda į represuotą turinį – kuo intensyviau subjektas laikosi tuščios formos, tuo labiau traumuojantis tampa represuotas turinys. Tai galioja ir meno istorijai: nuo pačios buržuazinio meno pradžios meninis formalizmas buvo ne kas kita kaip stigmatizuota, sutirštinta apraiška tam tikro represuoto antagonistinio turinio, kuris yra per daug traumuojantis, kad būtų suvoktas tiesiogiai – t. y. primygtinis grynos formos reikalavimas, paranojiškas pasipriešinimas konkrečiam socialiniam turiniui yra neabejotinas tam tikro trauminio represuoto turinio požymis.“

Mintis aiški, ir nelabai yra prie ko prikibti, nebent galima kiek papildyti. Pirma, formalizmas ir avangardas apskritai labiau susiję su materializmo dominavi-

mu negu su menu, turinčiu kokį nors klasinį požymį. Antra, – represuotas turinys nebūtinai yra vien socialinis. Nebent nuosekliai nenorėtume pastebėti dalies šiuolaikinio meno kūrėjų pastangų patogiai išsisukti nuo vertybinio apsisprendimo. Kitas populiarus kraštutinumas – polinkis į nihilistinį vertybinį akibrokštą, kaip tik ir išrėkiantis tą represuotą turinį, tik, atrodo, nedaug esama norinčių to riksmo klausytis...

Kas ištiko meno pasaulį per pastaruosius dešimtmečius? Atrodo, kūrėjai, laikę save avangardistais, iš pradžių šaipęsi iš tų, kurie naiviai klausinėjo, ką vienas ar kitas kūrinys reiškia, galiausiai tam reikalavimui pakluso – aiškinti ėmė vis daugiau, kol aiškinimas tapo svarbesnis už patį kūrinį, o jis dabar jau ne paveikslas ar skulptūra, bet akcija, pageidautina, socialiai reikšminga, bent jau šokiruojanti. Tai trumpam patenkina giliai žmogaus prigimtyje glūdintį ritualo ilgesį – juk ir į Venecijos bienalę važiuojama pirmiausia dėl įspūdingų pristatymų ar prisistatymų. Jeigu ten dar atsiranda ir kokia drobė ar skulptūra – tai tik prisistatymo fonas... Šiame kontekste lietuvių sumanymas paslėpti eksponatus už baltos uždangos ir konkrečių kūrinių parodyti tik tam žiūrovui, kuris pasirinks tą „objektą“ iš katalogo, – taiklus šūvis į dešimtuką. Juk už baltos uždangos gali būti visko, net ir kontrabanda čia patekusių tradicinių darbų, kurie, nepaisant kalbų apie meno mirtį, atsisveikinti su šiuo pasauliu, atrodo, visai neketina.

Mėginimai pabrėžti „šiuolaikinio meno“ pranašumus prieš praėjusių epochų meną šiandien jau skamba naiviai. Kalbos apie modernizmo ir postmodernizmo aklagatvius vis dar erzina pretendentes į avangardo pozicijas, tačiau panašu, kad universalūs kriterijai jau liaujasi buvę keiksmazodžiu. Net Damianas Hirstas prisimena kadais mokėsis tapybos...

Tad turėtume liautis virkavę dėl savo kultūrinio atsilikimo ar provincialumo ir atsigręžti į tai, ką autentiška turime čia pat, savo aplinkoje.

Pačioje Vilniaus senamiesčio širdyje veikia Kazio Varnelio namai, kuriuose kiekviename žingsnyje susitinka senųjų epochų meistrų darbai ir paties profesoriaus drobės, turinčios oparto ir minimalizmo

bruožų. Kodėl šiam menininkui parūpo tokie netikėti sugretinimai, kartais žaismingi, kartais tiesiog pribloškiantys? Ekspozicija pirmiausia liudija, puikų jos sudarytojo praeities epochų meno išmanymą ir įsitikinimą, kad modernius kūrinius galima ir reikia sverti tomis pačiomis svarstyklėmis. Įvairių epochų kūriniai čia sugyvena greta, derėdami, kontrastuodami, slėpdamiesi ar netikėtai pasirodydami lankytojui... Kurdamas šią ekspoziciją, Varnelis rėmėsi įvairių lygmenų santykiais – prasminiais ir formaliais. O aukštoje dirbtuvėje, kur viskas palikta taip, kaip buvo menininkui gyvam esant, keletas akcentų neprikišamai liudija *sakralų* visos intencijos stuburą. Profesorius, kolekcionierius, bet visų pirma – menininkas.

Kai renkamės žodžius, ne visada beprisimenam jų pagrindines ar galimas reikšmes – taip ir dėl žodžio *menininkas*. Žodis *art*, daugelyje senosios Europos kalbų reiškiantis *meną*, turi tą pačią šaknį kaip ir žodis, reiškiantis sąnarį (*arth*), taigi – jungtį, būtiną darniam judėjimui. Vadinasi, *artistas* (menininkas) – tai tas, kuris jungia.

Lietuvių kalboje žodis *menas* tradiciškai siejamas su žodžiu *mena*, *menamas* (t. y. sukurtas, ne savaimė atsiradęs). Grynai fonetiškai jis galėtų būti susietas ir su kitu, jau baigiančiu išeiti iš apyvartos žodžiu *menė*. Tas žodis reiškia puošnią, bet pirmiausia – svetingą aplinką. Menininkas – tokios įkvepiančios erdvės, kurioje puikiai dera ir praeitis, ir dabartis, kuri įkvepia prasmingam pokalbiui, kūrėjas... Kalbant apie Kazį Varnelį, tai tikslu ir teisinga.

Tokioje aplinkoje mintis, kad mūsų epochos menas, būdamas neva pranašesnis, turėtų ištumti praeities meistrų patirtį, net neateitų į galvą. Taip samprotauti galima tik praradus vertybinę orientaciją, o priešasčių ją prarasti per XX a. sukrėtimus buvo užtektinai. Bet, ko gero, svarbiausia, kad buvo prarastas autentiškas sakralumas. Kai Dievo vietą užima flureris ar tautų vadas, nusikaltimai žmoniškumui ne tik pateisinami – jie virsta nuopelnais. Puikybė painiojama su orumu, pradedama įsivaizduoti, kad laimę galima atimti iš vieno ir išdalinti kitiems... Tai iš tiesų *absurdiška* – ne veltui šis žodis pirmiausia reiškia kurtumą.

Kadaise Eugene'as Ionesco, paklaustas, kodėl neberašo absurdo pjesių, atsakė, kad tos pjesės – tikrų

tikriausias realizmas, nes pasaulis be Dievo esąs absurdiškas...

Jei kalbėsime Eugeno Rosenstocko – Huessy žodžiais,* absurdas – tai kurtumas laiko sferų muzikai. Kai nebegirdima aukščiausiosios sferos garsų, meilę pradedama aiškinti per instinktus, o santuokai pritaikomas kontraktas, kuris gerai veikia darbo, tikslingos veiklos sferoje, bet jausmų sferai visiškai netinka. Penkios laiko sferos nepaliaujamai veikia viena kitą. Būtent tas skirtingų vertybinių lygmenų aktyvumas ir paaikšina, kodėl vienos visuomenės ar net ištisos civilizacijos degraduoja ir žlunga, o kitos pasiekia klestėjimo viršūnę. Pasak Huessy, egzistuoja dėsnių, kurio esmė maždaug tokia: mažesnio gyvybės laipsnio sferos nuolat pretenduoja okupuoti aukštesnes, kad primestų joms savo taisykles, jeigu tą padaryti pavyksta, prasideda degradavimas. O aukštesnės sferos, dalyvaudamos žemesniųjų gyvenime, pasiaukojamai bando kilstelėti jas aukštyne. Ar menininkai šiuose procesuose atlieka kokį nors ypatingą vaidmenį? Jeigu taip, tada kokį?

Iš esmės menininko pastangų vertė ir galutinis rezultatas priklauso nuo to, ar jo kūrinys kelia aukštyne, įveikdamas materijai galiojančią irimo inerciją, ar ne. Tai tinka ir figūratyviui, ir befigūriam menui (įskaitant ir muziką, ir architektūrą). Todėl visiškai suprantama, kad, pavyzdžiui, abstrakcionistų pastangos tobulai operuoti forma ir spalva galiausiai rado geriausią pritaikymą mažiau gyvoje srityje – dizainas suteikė asetišką elegancijos kasdieniams daiktams, tarsi atmetė nereikalingas detales. Beje, Kazio Varnelio namuose garbingą vietą užima ir šiuolaikinio dizaino objektai, rodantys, kad analizuoti formą, spalvą, funkciją nebuvo bevaisės pastangos.

Tačiau bandymas elementarizuoti itin sudėtingas, aukšto gyvybės laipsnio jausmų ar tikėjimo sferas – rizikingas dalykas.

Kita vertus, net ir kuklus meno kūrinys, tapdamas dingstimi užmegzti pokalbį, pavyzdžiui, tradicinis japonų gamtovaizdis, apibrėžtas keliais potėpiais, lydintis arbatos ceremoniją, neabejotinai pranoksta fizinį savo

* Rosenstocką-Huessy plačiai citavau „Užrašų paraštėse“ 3 d. (KB, nr. 3).

Kazio Varnelio namai-muziejus

pavidalą. O ir paties Varnelio optinės iliuzijos – kuo ne dingstis pagalvoti apie akies ir rankos stebuklą? Juk tie neįtikėtino tikslumo tapybos darbai padaryti nenaudojant jokios šiuolaikinės technikos – paprastu teptuku...

Menininkas visada atlieka pavertimo veiksmą, bet nelygu, koks tas pavertimas. Jis gali negyvai medžiagai suteikti gyvybės, kasdieniškam motyvui – nekasdienio iškalbingumo, bet gali imtis ir permanentinių mirties inscenizacijų. Menininkas nieko nesukuria nuo nulio, iš nieko – jis tik perkuria, perkeičia. Jis gali, vaizdžiai tariant, paversti vandenį vynu, bet gali ir vyną paversti vandeniu. Formaliai žiūrint, abiem atvejais – stebuklas. Gana dažnai šiuolaikinio meno gerbėjai tariasi nematantys skirtumo, bet skirtumas vis dėlto yra. Ir tikrai nelygu, kokia to stebuklo kryptis, kokia prasmė.

Tuštėjimo veiksmas yra sveikas ir būtinas žmogaus organizmui, nes pašalina iš jo tai, kas negyva.

Bet kažkas vis dėlto yra ne taip, kai panašus veiksmas atliekamas tapyboje. Kai taip nutinka, žodis *menininkas* tariamas jau su ironija. Ir čia gal labiau tiktų žodis *chudožnik* (pirminė reikšmė – tas, kuriam bloga, *chudo*) – mat pagal senąją rusų tradiciją taip buvo vadinami vienuoliai, neišlaikę askezės ir išprotėję – jie plėšdavo nuo savęs abitus ir daužydavo kitų brolių tapomas ikonas...

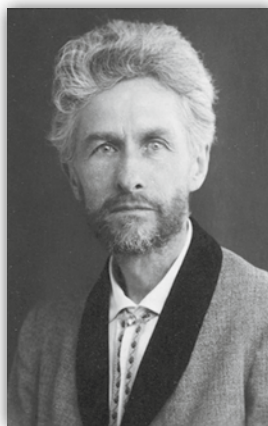
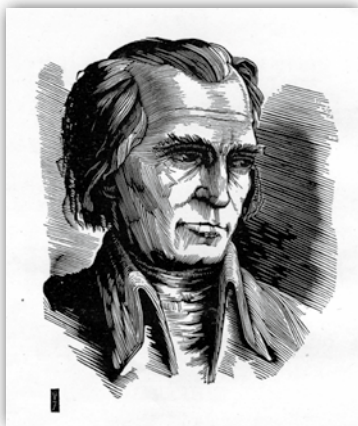
Avangardo sferose žynių statusu kol kas vis dar mėgaujasi kuratoriai, neretai užimdami ir menininkų vietą. Bet ką jie sukuria? Dažniausiai atlieka vis tą patį ritualą, bylojantį apie meno mirtį.

Tačiau kas galėtų mėgautis tokia begaline agonija ar nesibaigiančiomis šermenimis (nebent laidojimo paslaugų industrijos vadybininkai). Gal humaniškiau būtų tiesiog taikiai, pagarbiai tą avangardą palaidoti, pripažįstant – šiuolaikinis menas mirė. Tegyvuoja menas. ■

Vaclovas BAGDONAVIČIUS

KRISTIJONAS DONELAITIS

VYDŪNO AKIMIS

Taip jau buvo lemta, kad didžiam XX a. Prūsijos lietuviui Vydūnui teko padėti bene paskutinius lietuvių raštijos šiame krašte taškus. Pradžią jai savo katekizmo *prastais žodiais lietuvinump ir žemačiump* 1547 m. davė Martynas Mažvydas, o XVIII a. į pasaulinio lygio aukštumas savo „Metais“ iškėlė Kristijonas Donelaitis. Paradoksalu: nors pirmąją lietuvišką ne tik šio krašto, bet ir visų lietuvių knygą – minėtąjį katekizmą (ne kopiją, o Karaliaučiuje spausdintą originalą) galime net ir pavartyti, užsukę į Vilniaus universiteto biblioteką, nors „Metai“ šiandien milijoniniais tiražais įvairiomis pasaulio kalbomis pasklidę po didžiąją planetos dalį, tačiau bene paskutinioji užnemunės Rytprūsiuose, Tilžėje, atspausdinta lietuviška knyga, kurios autorius – Vydūnas, atrodo, dingusi amžiams. Jo traktatą „Žmonijos sąmoningumas jos tikybinuose padavimuose, šventraščiuose ir šventuose žymženkliuose“ 1941 m. atspausdino O. Mauderodės spaustuvė, bet autorius laikytas politiškai nepatikimu, todėl valdžia nedavė leidimo

knygą platinti. Visas tiražas, akylai saugomas, trejetą metų išgulėjo spaustuvės sandėlyje, o vėliau jį prarijo besibaigiančio karo liepsnos. Žinoma, tai ne paskutinė Vydūno ar apskritai šio krašto žmogaus parašyta lietuviška knyga, po karo jų pasirodė ne viena, bet Karaliaučiaus krašte – jau nebe.

Vydūnas 1947–1948 m. išleido 5 nedidelės apimties knygeles (jeigu pridėsime vienos iš jų dar ir vokiškąjį variantą, bus 6). Paskutinę, pavadintą „Gyvenimas Prūsų Lietuvoje apie 1770 m., kaip jį vaizdavo Kristijonas Donelaitis“, išleido mažlietuvių, pasitraukusių į Vokietijos gilumą, 1947 m. įsteigta Mažosios Lietuvos Tarybos Spaudos Komisija, atspausdino Kaselyje-Matenberge veikusi leidykla ir spaustuvė AISTIA. Komisija šią Vydūno knygelę prieš metus jau buvo išleidusi vokiškai (*Die Lebenswelt im Preussischen Litauen ums Jahr 1770 nach den Dichtungen des Pfarrers Christian Donelaitis mit ihrer voelkischen Bedeutung*). Taigi paskutinė Vydūno knyga (lietuviškasis variantas) – tai studija apie

XVIII a. būrų dainiaus nemirtingąją poemą su keletu Vytauto Kazimiero Jonyno iliustracijų, sukurtų „Metų“ 1940-ųjų leidimui.

Donelaitis atsидūrė Vydūno akiratyje gana anksti. Sprendžiant pagal kai kurias su tautiškumu susijusias idėines paraleles, būrų dainiaus kūryba paskatino tilžiškį mąstytoją eiti su savo tautos dalimi, nuo amžių gyvenusia Rytų Prūsijoje, regis, tiesiog pasmerkta vokiškai asimiliacijai, bet prabudusia ir ėmusia priešintis lemčiai. Sunku pasakyti, ar jaunasis Vydūnas, kai tvirtai apsisprendė savo veikimu „*garbėn kelti lietuviškumą*“, jau buvo įdėmiai perskaitęs „Metus“, įsigilinęs į poemą juntamą gadinę, „*kai prūsai vokiškai kalbėt dar nemokėjo*“, ilgesį. Tačiau gyvenimo pabaigoje mąstytojas pabrėžė „Metuose“ radęs patvirtinimą to, ką pats visa savo kūryba skelbė ir stengėsi įgyvendinti. Poeto intencijos tautiškumo atžvilgiu nuostabiai sutapo su Vydūno siekiais.

Apie Donelaitį bene pirmą kartą jis viešai prabilo istoriosofiniame 1911 m. traktate „Mūsų uždavinys“. Apžvelgdamas laikus po krikščionybės įvedimo, mąstytojas aptarė, koks svarbus Donelaičio vaidmuo lietuvių gyvenimui ir saugojimui. Iki jo lietuvių raštija tarnavo išimtinai religinėms reikmėms, gimtoji kalba turėjo padėti, kad lietuviai geriau priimtų naująjį – krikščioniškąjį tikėjimą, o ne tam, kad išlaikytų ir stiprintų patį lietuviškumą, kaip būtiną prielaidą reikštis žmoniškumui. Anot Vydūno, lietuvių raštijos puoselėtojams, tiek protestantams, tiek katalikams, nebuvo „*aišku, kad norint auginti gyvą daiktą, reikia jo paties gyvybę* [t. y. įgimtąjį tautiškumą – V. B.] *maitinti, o ne jo gyvybę naudoti kam kitam padidinti, nors tai būtų ir kažkioks aukštas ir kilnus dalykas*“. Tikroji tautos gyvybė apsireiškusi „*lietuvių būdais, apeigomis, pasakomis, dainomis ir naminiais išdirbiniais*“, kuriuose „*pasirodo gentiškumo ryšių supratimas. Dargi gyvenimo įstatymų numanymas. Kartais net senovės tikybos jausmai. Pasakose ir dainose atsispindina tautos amžiai. Naminiai moterų išdirbiniai apreiškia gyvąjį meno ir dailės numanymą*“. Būtent čia „*susibranduo-liavusi*“ tautinė lietuvių gyvybė „*turėjusi būti šildo-*

ma ir žadinama“. Tačiau „*niekur nebuvo tvirtinami, ginami tie gyvybės reiškinių*“, lietuvių dvasiniai vadovai tuo nesirūpino.¹ Tik paprasti žmonės „*vis dar taip, kaip senovėje lietuviai gyveno*“. Donelaitis tuo įstabus, kad buvęs „*pirmasis šiek tiek iškilęs lietuvis, kurs savo prityrimus ir jausmus išreiškė kaip lietuvis, nieko kito nenorėdamas*“² [paryškinta mano, – V. B.], t. y. nesiekdamas konfesinių ar kitų pragmatiškų tikslų. Vydūnas apgailestauja, kad Donelaičio kūriniai ilgą laiką buvo neprieinami tautai, net pagaliau paskelbti, jie „*pasiliko kone vien raštijos dalyku ir teko vien lietuvių kalbos tyrinėtojams. Tautai iš jų beveik jokio gaivinimo neparėjo*“. Tačiau savo poezijos grožiu, kalbos galia Donelaitis esąs amžinoji vertybė ir kaip tik atgimimą žyminčiais „*mūsų laikais tautai pradėdąs svarbėti*“.³

1914 m. poeto vardas Mažojoje Lietuvoje skambėjo ypač dažnai – Donelaičio gimimo 200-ąsias metines minėjo ne tik lietuviai, bet ir vokiečiai. Prūsijos lietuviams dar 1913-aisiais kilo mintis ant Rambynų kalno pastatyti jam paminklą. Šiam reikalui susibūrė komitetas, pradėta kaupti lėšas, kurių surinkta gana nemažai. Tačiau prasidėjęs Pirmasis pasaulinis karas sugriovė visus planus. Sumanymą bandyta įgyvendinti po 90 metų – 2004 m. pavasarį Bitėnų kapinėse, kur 1991 m. buvo perlaidoti ir Vydūno palaikai, atsirado juodo marmuro stela, skirta Donelaičiui. Ją savavališkai pastatė architektai Marija ir Martynas Purvinai, parinę stilistiką, aštriai disonuojančią su kapinaičių erdve ir kukliais tradiciniais antkapiais. Nėgana to, steloje iškaltas įrašas (beje, pažeidžiantis Valstybinės kalbos įstatymą, t. y. ignoruojantis jos pirmumą) skelbia akivaizdžią netiesą, neva 1914 m. statyti paminklą Donelaičiui nutarė ir to ėmėsi vokiečių šviesuoliai. Užtenka pavartyti lietuvių spaudos to meto ir vėlesnes publikacijas, kad įsitikintume – tai buvo Prūsijos lietuvių iniciatyva.

Vydūnas pritarė idėjai statyti paminklą, savo žurnale *Jaunimas* nemažai rašė apie komiteto veiklą, nors pats jam nepriklausė. 1913 m. rugsėjo numeryje priminė, kad vienas iš pirmųjų apie tai kalbėjo žinomas lietuvininkų veikėjas, Vokietijos Reichstago

deputatas Jonas Smalakys, o dabar šio reikalo imasi kunigas Vilius Gaigalaitis. Vylėsi, kad paminklas Donelaičiui bus pastatytas ir tai taps lietuvininkus vienijančiu, tautinę jų savigarbą stiprinančiu veiksmu: „*Dar ir būtų labai svarbu, kad šio paminklo statymą atsakomieji žmonės padarytų ir iš tikrųjų tautiniu dalyku, o ne kokių išrinktų žmonių.*“ Kartu abejojo, ar pavyks „*didįjį lietuvių skaičių tam sutelkti*“, nes Donelaitis esąs dar nepakankamai plačiai žinomas, jo poezija kol kas labiau rūpi tik kalbininkams.⁴

Mažosios Lietuvos lietuvių draugijos jautė pareigą pagal savo išgales iškilmingiau ar kukliau paminėti Donelaičio 200-ąsias metines. 1913 m. gruodžio 31 d., sutinkant Naujuosius metus ir Donelaičio gimtadienį, bene pirmą sukaktuvinį vakarą Klaipėdoje surengė čionykštė „Vienybės“ draugija. „*Aš pats apie Donelaitį, jo gyvenimą ir raštus papasakojau*“,⁵ – rašė Vydūnas. Sausio 8 d. Tilžės lietuvių klubas surengė vakarą, kurio programos pagrindinę dalį sudarė Tilžės lietuvių giedotojų draugijos dainos ir jos pirmininko Vydūno išsamus pranešimas „Donelaitis – poetas“ (*Prūsų lietuvių savaitraštis* jį spausdino net 4 numeriuose – 1914 m. nr. 10, nr. 12, nr. 13, nr. 14). Katyčių „Vainiko“ parengtame vakare sausio 18 d. Vydūnas vėl sakė kalbą.

Jaunimo informacijoje apie Donelaičio minėjimus reiškiamas susirūpinimas, kad paminklo statymo komitetas neveiklus, o visuomenė abejinga. Vydūnas aiškino, kad būtina pagerbti Donelaičio atminimą, tą darbą jis laiką „*labai naudingą tautiniam mūsų judėjimui.*“ „*Tik rodos, kad reikėtų Donelaičio atminimui naudingesnę dalyką statyti negu bokštas ant Rambyno*“,⁶ – pridūrė, matyt, turėdamas galvoje tautos kultūros turtinimą ir tautinės savimonės ugdymą. 1914 m. vasario mėn. *Jaunimo* numeryje ragino ne tik aukoti poeto paminklui, bet ir paremti „Jaunimo fondą“, kuris šelpia besimokantį jaunimą: „*Gal padarytume tikrą Donelaičio Fondą tuo tikslu.*“⁷

1914 m. kiekviename *Jaunimo* numeryje (iki rugsėjo) buvo spausdinamas „Metų“ fragmentas, paprastai susietas su atitinkamu metų laiku (žiema, pavasaris) ar pritaikytas prie kokios nors aktualijos (pvz., ištrauka, paskelbta rugpjūčio numeryje, aso-

cijavosi su prasidėjusiu karu). Kovo numeryje greta „Metų“ išspausdinta indų poeto Rabindranato Tagorės poemos „Gitandžali“ ištrauka. Tiek vienur, tiek kitur, anot Vydūno, išreiškiama toji pati visaa-pimančios Dievo meilės idėja, nors „*ten kalba hindas, nekrikščionis, šišon lietuvis krikščionis*“.⁸

Ryškiausias Donelaičio 200-ųjų metinių akcentas – Tilžės lietuvių klube 1914 m. sausio 8 d. Vydūno skaitytas pranešimas „Donelaitis – poetas“. Tai kūrėjas iš Dievo malonės, jo eilės išreiškiančios vidinę gyvastį, lietuvių kalba čia skamba įkvėptai kaip muzika: „*Jo žodžiai ir sakiniai yra tarsi gyvybės prisisunkę. [...] Jo gabumas yra jo gyvybė, yra širdies ir sielos sąmoningumas. Todėl poetas dalykus tarsi iš jų vidaus pamato ir prasiataria vaizdingai.*“⁹ Ypatin-gas nuopelnas esąs tas, kad jis „*lobino*“, t. y. praturtino, mūsų kalbą, gaila, kad tuo „*lobinimu*“ nebuvo pasinaudota. Negalime poeto „*geriau gerbti, kaip puošdami savo kalbą Donelaičio kalbos vaizdingumu*“.¹⁰ Pabrėždamas, kad Donelaitis savo poemoje labai teisingai, detalai atspindėjęs lietuvininkų gyvenimą, jų buitį ir dvasią, Vydūnas teigė, esą tasai meistriškas atspindėjimas pernelyg sutelktas į paviršinį gyvenimą, į „*mažmožius ir menkumus*“, poetas pristigęs galios išvelgti gilesnius „*žmonių troškimus, tautos, žmonijos klausimus ir pasiilgimus*“.¹¹ Todėl būrų noras dainių „*statyti į didžiųjų pasaulio poetų eilę*“ esąs perdėtas, nors Donelaitis neabejotinai „*yra tikras poetas [...] ir mūsų tautos poetams paveikslas*“.¹² Būsimos pasaulinės poeto šlovės mąstytojas tada dar neižvelgė.

Karo metais jis pristatė Donelaitį lietuvių literatūros apžvalgoje, įtrauktoje į istoriosofinę knygą „*Lietuva praeityje ir dabar*“, parašytą vokiečių kalba,¹³ aptarė „Metus“ okupacinės valdžios leistame *Zeitung der 10. Armee*. Iš straipsnių apie Lietuvą, paskelbtų šiame laikraštyje, buvo sudaryta ir 1918 m. išleista „Lietuvos knyga“ (*Das Litauen-Buch*), į ją įdėti 5 Vydūno tekstai, tarp jų – lietuviškosios raštijos apžvalga, kurioje pasakojama ir apie Donelaitį.¹⁴ Abi publikacijos iš esmės sutampa. Pirmiausia paneigiamas vokiečių autorių tvirtinimas, esą „Metų“ auto-

rius – vienintelis lietuvių poetas, daugiau lietuviai neturį kuo pasigirti. Vydūnas įrodo, kad po Donelaičio sukurta aukšto lygio kūrinų, labiau išskiria Antaną Baranauską, pamini Dionizą Pošką, Antaną Strazdą, Simoną Stanevičių, Simoną Daukantą, Motiejų Valančių, daugelį aušrininkų, Vincą Kudirką, kai kuriuos XX a. pradžios rašytojus. Aiškina, kad Donelaičio „Metai“ nuo tada, kai Liudvikas Rėza juos paskelbė, dėl savo vaizdingumo, išraiškingumo, kalbos turtingumo ir skambesio tapo „*tuo žodiniu kūrinium, iš kurio paprastai buvo mokomasi lietuvių kalbos*“. Ilgainiui poema vis labiau populiarėjusi, vis ryškiau skleidžis jos grožis ir tarsi savaime ji „*tapo vieninteliu dėmesio vertu lietuvių poezijos kūrinium*“.¹⁵ Pabrėždamas, kaip meistriškai poetas pritaiko hegzametą, kokius išraiškingus, sodrius poetinius vaizdus kuria, apžvalgos autorius pripažįsta, kad šiandieniam išsilavinusiam lietuviui ausį rėžia vartojamų barbarizmų, ypač slavizmų, gausa, juos „*buvo galima pakeisti labai gerais nuo seno vartojamais lietuviškais žodžiais*“.¹⁶ Vydūnas pakartoja 1914 m. pranešimo „Donelaitis – poetas“ mintį, esą jo vaizduojamasis objektas pernelyg žemiškas, „Metai“ stokoja gilesnės metafizinės prasmės. Tačiau ši aplinkybė nesumenkina to vaidmens, kurį poema jau yra atlikusi ir toliau atlieka, skleisdama įstabų lietuvių kalbos grožį, joje įjautą tautos gyvybingumo, kūrybiškumo galią. Iki Donelaičio lietuvių kalba buvo šešėlyje, o dabar „*ji pasirodė netikėtai, tarsi iš niekur ir nuostabiai sušvito. Lietuvių kalbai tai buvo gera lemiantis ženklas. Pelenė pasirodė iš tikro esanti princesė*“.¹⁷

Vydūnas apie Donelaitį trumpai užsiminė ir savo garsiajame, 1932 m. išleistame istoriosofiniame traktate vokiečių kalba *Sieben Hundert Jahre deutsch-litauischer Beziehungen* (lietuviškas vertimas „Septyni šimtmečiai vokiečių ir lietuvių santykių“ išėjo 2001 m.). Čia konstatuojama, kad iki tol lietuviai turėjo tik dainas, sakmes ir pasakas, kurias visi kūrė ir kurios visus džiugino, „*o Donelaitis buvo pirmasis, kūręs lietuvių poeziją*“. Be to, pasireiškęs novatoriškai net vokiečių literatūros kontekste, nes „Metai“ sueiliuoti hegzametru, „*kurio didieji vokiečių poetai*

iki to laiko dar nevartojo“. Primenama, kad „*mokslininkai iki pat šių dienų šį kūrinį laiko pagrindiniu lietuvių raštijoje*“.¹⁸

Aišku, daugiausia ir konceptualiausiai apie Donelaitį pasakyta paskutiniame Vydūno veikale „Gyvenimas Prūsų Lietuvoje apie 1770 m., kaip jį vaizdavo Kristijonas Donelaitis“. Ši po Antrojo pasaulinio karo išleista (vokiečių k. 1947 m., lietuvių k. 1948 m.) nedidelė 47 puslapių knygelė skirta tiek vokiškai, tiek lietuviškai besimokantiems moksleiviams, kurie kartu su tėvais buvo priversti bėgti iš bolševikų okupuojamos tėvynės (daugiausia iš Mažosios Lietuvos), o laikinu ar nuolatinu jų prieglobsčiu tapo Vokietija. Didžiąją knygos dalį sudaro „Metų“ atpasakojimas savais žodžiais. Poemos turinys, netgi pasakojimo tonas ir stilistika perteikiami gana tiksliai, tačiau į viską subtiliai žvelgiama per filosofijos prizmę. Savo požiūrį knygelės autorius paaiškina įvadiname ir baigiamajame tekstuose.

Supažindinęs su „Metų“ radimosi ir paskelbimo istorija, parodo, koks išskirtinis šio kūrinio vaidmuo, įtvirtinant lietuvių kalbą – svarbiausią tautiškumo raiškos priemonę. Primena Donelaičio novatoriškumą, nes jis anksčiau už vokiečių literatūros klasikus (Friedrichą Gottliebą Klopstocką, Johanną Wolfgangą Goethe, Friedrichą Schillerį...) savo kalbai pritaikė hegzametą: „*Galėtum manyti beveik, kad [minėtus vokiečių poetus, – V. B.] tam skatino tai, kaip Kr. Donelaitis buvo apsireiškęs*“, nors tada „*apie jo kūrinius nežinojo jo kaimynai ūkininkai lietuviai ir jo draugai kunigai*“.¹⁹ Vydūnas įžvelgė ir dar vieną „Metų“ sąsają su antikine graikų kultūra – išraiškingi būrų pasikalbėjimai primena Platono dialogus, nors aptariamieji objektai, bendravimo būdas smarkiai skiriasi.²⁰ Priminęs, kokį svarbų vaidmenį, skleidžiant žinias apie lietuvių tautą, savitą jos kultūrą, atliko Johanno Gottfriedo Herderio dainų rinkinyje „Tautų balsas dainose“ (*Stimme der Voelker in Liedern*, 1805) paskelbtos kelios lietuvių liaudies dainos, kurias savo kūryboje panaudojo Goethe, koks reikšmingas vėliau, 1825 m., Rėzos išleistas lietuvių liaudies dainų rinkinys, Vydūnas pabrėžė: „*lietuviškumas vis*

garsiau skelbėsi vokiečiams, bet kartu ir plačiau“. Rėzos išleisti Donelaičio raštai (1818 m. – „Metus“, 1824 m. – pasakėčias) buvo „paskui iš naujo spausdinami“. Paminėję Augusto Schleicherio parengtą „Metų“ leidimą lietuvių kalba, 1865 m. pasirodžiusį Peterburge, įvertina jo svarbą lietuviybės tarptautiniam įtvirtinimui: „Ir pastebėtina, kad taip Donelaitis su savo lietuviškumu skelbtas Rusijoje.“²¹ Ne mažiau reikšmingas tuo požiūriu esąs ir 1869 m. Karaliaučiuje pasirodęs Georgo Heinricho Ferdinando Nesselmanno parengtas Donelaičio raštų leidimas, kuriame tekstai pateikiami ir lietuviškai, ir vokiškai.²²

Knygoje „Gyvenimas Prūsų Lietuvoje...“ Vydūnas, skirtingai negu kitose Donelaičiui skirtose savo publikacijose, sutelkia dėmesį ne tik į poeto kaip pasaulietinės lietuvių poezijos pradininko nuopelnus – kad atskleidė lietuvių kalbos turtingumą, išraiškingumą, vaizdingumą, įtvirtino ją tautos vartosenoje, parodė jos vertę kitataučiams ir pan. Mąstytojui rūpi ir idėjiniai „Metų“ motyvai. Susiedamas juos su savo paties filosofiniais postulatais, aiškina, kad žmogaus būtis yra glaudžiai susijusi su tautos būtimi, jos pasaulėjauta, doroviniais gyvenimo pagrindais, papročiais, gyvensena. Kiekviena tauta turi Kūrėjo jai skirtą būties uždavinį, todėl niekam nevalia ginčyti jos teisės į buvimą, tada savo uždavinį ji galės įvykdyti. Taigi, Dievo akyse nei nutautinimas, nei nutautėjimas nėra pateisinami. Kur toks pateisinimas ar pasiteisinimas atsiranda, prasižada žmoniškumo nuosmukis, – tvirtina Vydūnas. Jo manymu, Donelaitis tą akivaizdžiai patvirtino, nemirtingoje savo poemoje pavaizdavęs ciklišką Prūsijos lietuvių valstiečių gyvenimą. Mat po maro, nusiaubusio Prūsų Lietuvą XVIII a. pradžioje, čia buvo atkeldinta nemažai kolonistų kitataučių – vokiečių, šveicarų, prancūzų, kurie senbuviams, išlaikiusiems lietuviškąją etnosą, primetė vienokias ar kitokias ne visada į gera išėjusias naujoves. Pavyzdžiui, skatino atsižadėti savo papročių, kalbėti svetima kalba, kad taptų panašesni į neva labiau civilizuosius naujakurius. Prūsijos lietuvių nutautėjimą lydėjo dorovinis nuosmukis. Didžiausia iš negerovių – nepagarba

Dievo duotai tėvų kalbai, etniniam protėvių paveldui. Toks tautiškumo niekinimas „Metų“ kūrimo laikais buvo jau gana ryškus, o evangelikų liuteronų pastorius Donelaitis neapsimetė nieko nematantis, neliko tam nuopuoliui abejingas. Jis laikė tai prasi Kaltimu prieš Dievą, ši didelė nuodėmė esanti visų kitų blogybių ir lietuvininkų ydų šaltinis. Tiems būrams, kuriuos vadino „nenaudėliais“, poetas negailėjo karčių priekaištų, pabarimų: „Donelaičio raštuose ir labai prasiveržia negeros lietuvių ypatybės, visokios nedorybės, kad skaistusias lietuviškumas pasilieka lyg jau už jų.“²³

Tarsi sekdamas „Metų“ autoriumi, negailestingos pajuokos, aštrios kritikos tiems lietuvininkams, kurie savo noru vokiečių, komedijose pažerdavo ir Vydūnas. Tačiau tų blogybių migla mąstytojui ir dramaturgui neužgožia tautiškai nuspalvinto taukaus žmoniškumo, kurį galima įžvelgti ir Donelaičio kūryboje, nes jis „ne vien skelbė lietuviškumą apskritai, bet leido ir numanyti, koks malonus, koks žmoniškas yra esmiškasis lietuviškumas“.²⁴ Vydūnas gyveno laikais, kai Prūsų lietuvių nutautinimas ir nutautėjimas pasiekė apogėjų. Savo kultūrine veikla kaip įmanydamas stengėsi švelninti to padarinius, iš kurių skaudžiausias jam, kaip ir Donelaičiui, atrodė smunkanti nutautėjusių tėvynainių dorovė, akivaizdus žmoniškumo menkėjimas. Donelaitį laikė pirm-taku, dar XVIII a. įžvelgusiu lietuvininkų nutautėjimo grėsmę, parodžiusiu, kokie pragaištingi viso to padariniai. Tiek Donelaičio, tiek Vydūno manymu, tikrąjį žmoniškumą išlaiko ir puoselėja tik žmonės, neatskilę nuo savo tautos.

Literatūrologas Darius Kuolys tvirtina, kad Donelaitis ugdė dvasinę lietuvininkų atsparumą nutautinimui. „Metai“, anot jo, esąs „politinio pobūdžio tekstas, turintis aiškiai išdėstytą tautinio ir kultūrinio pasipriešinimo programą. Visą kūrinį yra permelkusi tautos likimo ir išlikimo idėja“.²⁵ Žinoma, toji „pasipriešinimo programa“ buvo, nors ir aiški, bet neišplėtotą, labai paprastą – tiesiog išlaikyti savo papročius, kalbą, tapatybę. Aktyvios kovos, tiesą pasakius, čia ne tiek jau daug, nors išlikti tuo, kuo

esi gimęs, kai sąlygos tam tokios nepalankios, irgi reikia nemažai pastangų. To išlikimo dvasią lietuvininkams padėjo palaikyti protestantiškasis tikėjimas, mokydamas, kad su Dievu reikia bendrauti ta kalba, kurią Jis davė žmogui nuo gimimo. Todėl tautiečių religingumu Donelaitis, pasak Vydūno, rūpinosi ne tik kaip pastorius, bet ir kaip lietuviybės saugotojas. O grįžtant prie minėtos tautinio ir kultūrinio pasipriešinimo programos, derėtų pasakyti, kad ją, išsamią, gilią, conceptualiai pagrįstą, sukūrė ir visa aktyvia plačiašake savo veikla įgyvendino būtent Vydūnas, bet jau XX a. Tos programos išeities tašku tiek Donelaitis, tiek Vydūnas laikė iš esmės tą patį – tai vidinis, dvasios galia pagrįstas atsparumas bet kokiai prievartai. Donelaitis ragino būrus paprasčiausiai neapsileisti, nesižeminti prieš įžūlius kolonistus. Reikia būti elementariai padoriems, pamaldiems, netapti „nenaudėliais“ ir laikytis dar gyvų senovės papročių, kad neprapultų tautinis atsparumas, kol kas tebesilaikantis savaime. „Metų“ autorius savo ganomąsias avelas to ir mokė.

Po poros šimtų metų atsirado tarp lietuvininkų kitas toks mokytojas – Vydūnas. Tačiau tada sąlygos buvo jau visai kitokios, negu Donelaičiui klebonaujant Tolminkiemyje, – metodiškai diegta vos ne prievartinė lietuvininkų ir kitų tautinių mažumų germanizacija. To padariniai iš esmės tokie patys, dėl kokių sielojosi būrų ganytojas, tik didesnio masto ir gerokai skaudesni, – tai atvira, ciniška panieka gimtajai kalbai, tradicinėms vertybėms, etninei savo kilmei, kai gėdijamasi, kartais netgi išsižadama tėvų. Visa tai lydi dorovinis nuosmukis, didėjantis nusikalstamumas. Tokiomis sąlygomis išlaikyti tautinę tapatybę darosi ypač sunku. Paprasta donelaitiška tautinio išlikimo programa dabar jau nebeveikė. Reikėjo kitokios, ir Vydūnas ją sukūrė.

Po keliolikos metų kūrybinės, švietėjiškos, teatrinės, muzikinės veiklos, turėdamas galvoje ne tik save, bet ir bendražygius, mąstytojas pelnytai didžiavosi: „yra be abejonės daugiau gyvų lietuvių dabar kaip pirm 17 mt., man prasidedant dirbti“.²⁶ Per tuos 17 metų Mažojoje Lietuvoje ne tik padau-

gėjo susipratusių lietuvių, bet ir suaktyvėjo kultūrinis jų gyvenimas, steigėsi lietuviškos draugijos, ypač aktyviai ėmė reikštis jaunimas. Visa tai vyko intensyvios germanizacijos fone – dėl ekonominių sąlygų daugelis tų Prūsijos lietuvių, kurie buvo mažiau susipratę, nutautėjo savo noru, ypač kad mokyklose nei skaityti, nei rašyti lietuviškai jau nebebuvo mokoma. „Metų“ būrams lietuviybės išlaikymo sąlygos dar tik pradėjo sunkėti, o Vydūno amžininkai gyveno lietuvybei jau visiškai atšiauriais laikais. Jo sukurtoji programa ypatinga dar ir tuo, kad čia nesitenkinama tik išlikimu, nes XIX ir XX a. sandūroje tautos atgimimui nebeužteko vien to, kad žmonės kalba gimtąja kalba, laikosi tėvų papročių. Reikėjo modernėti, prisitaikyti prie dinamiškai besikeičiančio pasaulio, reikėjo ne tik būti, bet ir keistis, kurti, kūrybos galia įrodant tautos gyvybingumą. Vydūnas sukūrė ir stengėsi įgyvendinti būtent tokią tautos atgimimo programą. Ji išdėstyta filosofiniuose traktatuose „Mūsų uždavinys“, „Tautos gyvata“, draminiiais vaizdais išreikšta trilogijoje „Amžina ugnis“, misterijoje „Jūrų varpai“, tragedijoje „Pasaulio gaisras“, ją švietėjiškai propagavo žurnalai *Šaltinis*, *Jaunimas*, *Naujovė*, *Darbymetis*, rėmė Tilžės lietuvių giedotojų draugija savo koncertine ir teatine veikla.

Sau artimą pasaulėžiūros bruožą Vydūnas įžvelgia ir pietizmu dvelkiančiuose religiniuose Donelaičio pamokymuose, skirtuose būrams, – poetas pabrėžia ne išorinį parodomąjį pamaldumą, o tiesioginį žmogaus ir Dievo santykį. Mąstytojas tai vadina gyvuoju tikibiškumu: „Bet kaip labai reikšminga žmogaus taurėjimui, Kr. D. skelbia gyvąjį tikibiškumą. Kur toks yra, čia žmogus visame, kas tenka patirti, kas vyksta, mato Viešpaties Dievo valią, malonę ir galią. Žmogus turi Jam atsiduoti ir visa, kas jam gyvenime tenka, priimti kaip Dievo duota.“²⁷ Per tokį Donelaičio parodytą žmogaus santykį su Dievu, anot Vydūno, „apsireiškia pats lietuviškumas“. Lietuviškumą išreiškiantis tikėjimas rodo, kad „ir tuo laiku, kada lietuviai dar nebuvo pažinę krikščioniškus tikybos mokslus, tikibiniai jų išmanumai pralenkė toli ir krikščioniškų tautų nuomones“.²⁸

Ryškus Donelaičio užčiuoptas ir iškeltas lietuvių valstiečio bruožas, turintis religinį atspalvį, yra iš esmės panteistinis ryšys su gamta. Poetas žmogų matęs „viduje, pačiame gamtos gyvenime ir jo vyksmuose. Jam atrodo žmogaus gimimas, augimas, brendimas, vytimas ir išnykimas visai panašus į tą, kuris darosi augmenijoje ir gyvijoje [...]. Dažnai Kr. D. primena, kaip labai naudingos yra visos šio gyvenimo sritys vienos kitoms, bet ir tai, kaip augmenija ir gyvija iš žmogaus laukia visokio padėjimo. Todėl žmogus ir turėtų visa, kas gyva, pasitikti tauriausiu žmoniškumu“.²⁹ Toks žmogaus ir gamtos santykio apibūdinimas, priskirtas Donelaičiui, iš esmės sutampa su paties Vydūno filosofiniu požiūriu, aiškiai rodančiu panteistinę mąstytojo nuostatą. Žmogus yra iš gamtos išaugusi ir ją praaugusi dvasinė esybė, bet savo kūniškumu tebebūna joje: „Vis dėlto svarbu žmonių priskaityti gamtai, visam jos gyvenimui. Nereikėtų nepagrįsta nuomone aptemdyti santykį viso to, kas esti, atskirą su visata. Tas santykis nėra suardomas. Ir žmogus yra visatos, yra gamtos dalis. Jis jai priklauso.“³⁰

Vydūnas, paprašytas žinomo Prūsijos lietuvių veikėjo Erdmono Simonaičio, knygelę apie Donelaitį rašė moksleiviams, tačiau jo tikslas buvo kur kas bendresnis: sutelkti tautiečius, karo audrų išblokštus iš Tėvynės, sustiprinti jų tikėjimą tautos ateitimi. Laisvė neabejotinai bus atgauta, bet dėl jos būtina net pačiomis sunkiausiomis aplinkybėmis išlaikyti savąjį tautiškumą. Deja, tokią misiją ši knygelė vargu ar bus atlikusi, nes išeivijoje, atrodo, mažai kas ją pastebėjo. Sprendžiu iš to, kad apie Donelaitį rašę išeivijos literatūrologai, kiti autoriai jos apskritai nemini. Nors veikaluose apie būrų poetą Vydūnas minimas gana dažnai, tačiau cituojami kiti jo veikalai ir straipsniai.³¹ Vis dėlto prie šitos kuklios knygelės verta sugrįžti ir šiandien – ji nėra praradusi švietėjiškos savo vertės ir padeda geriau suvokti Donelaičio kūrybos prasmę, aktualumą tiek praeityje, tiek dabar. Poreikį labiau gilintis skatina ir didžiojo lietuvininkų poeto gimimo 300 metų sukaktis. Šia proga Vydūno draugija abu knygos variantus – lietuvišką ir vokišką – fotografuotiniu būdu išleido pakartotinai. ■

¹ Vydūnas, Raštai, t. 1, Vilnius: *Mintis*, 1990, p. 192.

² Ten pat, p. 193.

³ Ten pat.

⁴ Vds., Apžvalga, In: *Jaunimas* (Tilžė), 1913 m., rugsėjo nr., p. 14–15.

⁵ Vds., Iš dabarties, In: *Jaunimas* (Tilžė), 1914 m., sausio nr., p. 15.

⁶ Ten pat.

⁷ Vds., Iš dabarties, In: *Jaunimas* (Tilžė), 1914 m., vasario nr., p. 19.

⁸ Kristiono Donelaičio atminimui, In: *Jaunimas* (Tilžė), 1914 m., kovo nr., p. 7.

⁹ Vydūnas, Žvilgis į gyvenimo gelmes. II. *Kultūra – gyvenimo kūrimo tęsinys*, Klaipėda: *Vydūno draugija*, 2008, p. 178.

¹⁰ Ten pat, p. 179.

¹¹ Ten pat, p. 174.

¹² Ten pat, p. 180.

¹³ Vidunas W. St., Litauen in Vergangenheit und Gegenwart, Tilsit: *Verlag „Lituania“*, 1916, S. 96–97. Ši knyga 1916 m. Ženevoje buvo išleista prancūzų k., 1919 m. Vilniuje lenkų k., 1921 m. Vilniuje rusų k. Vokiškąjį jos variantą fotografuotiniu būdu 2013 m. išleido Vydūno draugija.

¹⁴ Vidunas W. St., Litauisches Schrifttum, In: *Das Litauen-Buch. Eine Auslese aus der Zeitung der 10. Arme*, o.O., 1918, S. 42–44.

¹⁵ Vidunas W. St., Litauen in Vergangenheit und Gegenwart, S. 97.

¹⁶ Ten pat.

¹⁷ Ten pat.

¹⁸ Vydūnas, Septyni šimtmečiai vokiečių ir lietuvių santykių, Vilnius: *Vaga*, 2001, p. 402.

¹⁹ Vydūnas, Gyvenimas Prūsų Lietuvoje apie 1770 m., kaip jį vaizdavo Kristijonas Donelaitis, Išleido Vydūno draugija, Kaunas: *Print easy*, 2014, p. 8.

²⁰ Ten pat, p. 13.

²¹ Ten pat, p. 9.

²² Ten pat, p. 10.

²³ Ten pat.

²⁴ Ten pat.

²⁵ Darius Kuolys, Laimei, Donelaitis. Prieiga internete: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2014-01-01-darius-kuolys-laimei-donelaitis/112178/p.4>. Žiūrėta 2014-03-19.

²⁶ *Jaunimas* (Tilžė), 1921 m., gruodžio nr., p. 12.

²⁷ Vydūnas, Gyvenimas Prūsų Lietuvoje..., p. 11.

²⁸ Ten pat, p. 12.

²⁹ Ten pat, p. 11.

³⁰ Vydūnas, Sąmonė, Vilnius: *Vaga*, 2013, p. 85.

³¹ Žr. Egzodo Donelaitis: Lietuvių išeivių tekstai apie Kristijoną Donelaitį, Vilnius: *Aidai*, 2001, p. 528.

ĮNIRŠIS KURIA EILES

1863–1864 m. sukilimas literatų gyvenime

Per didžiuosius epochų konfliktus susipina įvairių žmonių likimai. Lietuvių istoriografija iki šiol nėra analitiškai nagrinėjusi rašytojų–karių vaidmens per 1863–1864 m. sukilimą, nėra aptarusi, kokie buvo patriotiškai nusiteikusių lietuvių ir lenkų literatų tarpusavio santykiai. Išlikusiuose tekstuose vyrauja lyg ir tie patys motyvai, idėjos, skatinusios sukilėlius burtis, tačiau, tyrinėjami vieną šio sukilimo aspektą, istorikai visiškai nekreipia dėmesio į kitą.

Sovietmečiu nagrinėtos ne sukilėlių biografijos, bet rašytinis (publikuotas, rankraštinis) palikimas: dainos, eilės, proza. Kūrinių siužetinė linija, jų autorių požiūris laikytas propagandinės kovos prieš carizmą, aristokratiją, baudžiavą įrankiu. Siekta pa-vaizduoti sukilimą kaip valstiečių pasipriešinimą, pernelyg nesigilinant į detales. Geriausiai tą iliustruoja leidinyje „Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai“, serija A, 1957 m. išspausdintas straipsnis „1863 metų sukilimo atspindžiai lietuvių literatūroje“, kuriame literatūrologas Bronius Pranskus (1902–1964) aptaria rašytojų Žemaitės, Lazdynų Pelėdos, Jono Biliūno, vyskupo Motiejaus Valančiaus rašytinį palikimą.¹ Keletas kuklių štrichų skirta tik Juliaus Anusavičiaus biografijai.

Kas skatina į 1863–1864 m. sukilimą pažvelgti kitaip? Pirmoje teksto dalyje aptarsiu, kokią reikšmę sukilėliams turėjo pomirtinis Adomo Mickevičiaus kultas. Tai aktuali tema, nes lietuvių istoriografija

Mickevičiaus vaidmens XIX a. II pusėje tarsi nepastebi. Svarbus aspektas – lenkų emigrantų, apsistoju-sių Paryžiuje, susiskaldymas. Antrąją dalį sąlygiškai galima vadinti lietuvių literatų patriotinių jausmų, kuriems įsiliepsnoti užteko kibirkšties, aptarimu, nes be patriotizmo neįmanomas joks pasipriešinimas. Trečioji dalis skirta tautiškumui, tiksliau tariant, dviejų sukilimo poetų – Eduardo Jokūbo Daukšos ir Juliaus Anusavičiaus posūkiui lietuviybės link. Ano meto visuomenei tai neatrodė savaime suprantama.

Kokį poveikį sukilimo atmosferai darė literatūra? Sukilimo vadas Zigmantas Sierakauskas (1826–1863), gyvendamas Sankt Peterburge, turėjo literatūrinį saloną, kurio nariai, plėtodami nekaltas temas, ieškojo ir politinių sprendimų. Tyrinėjant to meto literatūrą, krinta į akis, kad joje esama nemažai užuominų apie 1863–1864 m. įvykius. Beje, ne tik tokiuose kūriniuose kaip poeto romantiko Cypriano Kamilio Norwido (1821–1883) „Maištininkai“, kur idealizuotai apdainuojami sukilėliai, bet ir, pavyzdžiui, Guy de Maupassant'o (1850–1893) romane „Pjeras ir Žanas“ (1888), Jules'io Gabrielio Verne'o (1828–1905) „20 tūkstančių mylių po vandeniu“ (1870) ir kt. Verne'o romano pirminiame variante (liko nepublikuotas) pagrindinis herojus – kapitonas Nemo buvo kilmingas lenkas, kurio šeimą išžudė rusai per 1863–1864 m. sukili-

mą. Prancūzijai tapus Rusijos sąjungininke, leidėjas Pierre'as Jules'is Hetzelis pasistengė, kad galutinėje romano versijoje kapitono Nemo motyvai taptų mi-gloti, nutolinti nuo autoriaus sumanymo.

O kaip būta Rusijos imperijoje? XVIII a., Jekateri-nos Didžiosios laikais, veikė literatūrinis būrelis, ugdes meninį visuomenės skonį. Gavrilos Deržavino (1743–1816), Ivano Jelagino (1725–1794), kitų poetų įtaka buvo jaučiama ir XIX a. literatūriniuose diskursuose.

Naujos kūrėjų kartos, formavusios humanistinį imperatoriaus Aleksandro II (1818–1881) nusitei-kimą, priešakyje stovėjo poetas Vasilijus Žukovskis (1783–1852), kuriam didžiulį poveikį padarė senti-mentalizmo atstovas Michailas Karamzinas (1766–1826). Rusų kultūra Aleksandro II laikais suklestėjo, tą paskatino, pasak anglų literatūrologės Rosamun-dos Bartlet,² pradėtos reformos, kurių imtis carą paskatino ir įkvėpantis jo auklėtojo³ poelgis – jau-nystėje Žukovskis padėjęs Ukrainos poetui Tarasui Ševčenkai (1814–1861) išsipirkti iš baudžiavos.⁴ Kai Aleksandras II ryžosi 1861 m. panaikinti baudžiąvą, prancūzų rašytojas Alexandre'as Dumas (1802–1870) simboliškai pavadino imperatorių „išlaisvintoju“.⁵

Pomirtinis poeto kultas: galia gyviesiems

Daugelį sukilėlių į kovą vedė patriotizmas, sužadintas sąlyčio su senąja literatūra, kurios herojai įkvėpė imtis ginklo. Galbūt naiviai tikėtasi, kad pavyks užsitarnau-ti panašią šlovę. Tai pagrindžia žodžiai: *Fac bene dum vivis, post mortem vivere si vis* (liet. „Jei nori gyventi po mirties, gyvendamas nebūki be širdies“). Žmogus, darantis kitiems gera (šiuo atveju – kovojantis už tė-vynę), ilgam išlieka tautos atmintyje.

Tarp dažniausiai minimų autorių ryškėja romantiz-mo poeto Adomo Mickevičiaus (1798–1855) pomirti-nis kultas, tuo metu jau iškilęs Lenkijoje (lietuvių isto-riografija iki šiol nėra išsamiau to aptarusi). Priminsiu, kad pirmasis paminklas poetui pastatytas, praėjus ke-tveriems metams po jo mirties – 1859 m. Poznanėje (aut. Władysławas Oleszczyński⁶), o apie pirmąjį pa-minklą Lietuvoje, Kaune, svarstyta 1897 m.⁷ Mickevi-

čius tapo legenda dar būdamas gyvas, natūralu, kad po mirties herojinis jo įvaizdis dar labiau sustiprėjo.

Išlikę sukilėlių liudijimai, kad poetas laikytas tautos idealu, įkvėpiančiu kovoti su pavergėjais. Viena vertus, tai lėmė revoliucinė jo laikysena. Nemažai tiek lenkų, tiek lietuvių šeimų namuose turėjo savotiškas „koplytė-les,“ kuriose laikė Mickevičiaus biustą ar bent jau keletą jo poezijos tomelių. Buvo populiarūs ir laikrodžiai su jo atvaizdu. Šį tautinį fenomeną literatūrologas Jace-kas Łukasiewiczus apibūdina vienareikšmiškai: „*Mic-kevičius buvo visada... Buvo per visas okupacijas. Karo metais kėlė į kovą, taikos metais mokė atkurti tėvynę. Žadino įkvėpimą poetams, iš kurių kiekvienas jį skaitė savaip. Ieškota veiksmo ugnies, kurią uždegė „Odės jau-nystei“ autorius, ilgėtasi švelniojo Gustavo. Prieš Sausio sukilimą – maištininko ir keršytojo.*“⁸

Kulto ištakų derėtų ieškoti emigracijoje, Paryžiu-je, kur gyveno poeto vaikai. Vyriausiasis sūnus Wła-dysławas Mickiewiczus (1838–1926) savo tritomį „Prisiminimai“ (1926–1933), tarp kurio išleidimo vietų pažymėtas ir Vilnius, skyrė išimtinai tam, kad būtų tęsiami tėvo darbai. Asmeninį vaidmenį autorius kukliai apibūdino memuarų pradžioje: „*Vienintelis mano nuopelnas, kad esu didžio tėvo sūnus ir regėjau ne vieną sukilimą.*“⁹ Tačiau tai nėra knyga apie Adomą Mickevičių, kaip galima pamanyti. Viskas, kas joje pa-rašyta, susiję su poeto atliktais ar bent jau kieno nors matytais, girdėtais jo darbais. Emigrantai, kurie ras-davo (o tai padaryti nebuvo lengva) Mickevičiaus šei-mos namus, ieškojo juose pranašo, mistiko, dvasinio vedlio. Ten lankydavosi visi: ir generolai, ir filaretai, ir tie, kuriems reikėjo pagalbos, ir tie, kurie patys dalijo patarimus. Niekas keista, kad poeto sūnaus rūpestingai puoselėtas tėvo atminimas (parašyta išsami biografija „Adomo Mickevičiaus gyvenimas“, paremta amžinin-kų liudijimais), o kartu ir gyva šeimos legenda suteikė tokių stiprų postūmį ateities įvykiams.

Lenkų emigrantai nuo XIX a. vidurio dar labiau susiskaldė: „*Niekada lenkų kolonija Paryžiuje nebu-vo tokia gausi kaip 1862 m. [...] 1831-ųjų emigrantai sparčiai traukėsi nuo scenos. Nors gretos retėjo, tačiau jie vis dar neprarado politinės ir karinės reikšmės.*

*Gausūs būriai tautiečių atvykdavo iš tėvynės, prašydamai jų patarimo – troško sužinoti, ko galima tikėtis iš Prancūzijos, kaip revoliucijos daigą pasėti užsienyje.*¹⁰ Laukta lemiamo emigrantų sprendimo: „*Stengtasi išklausinėti, ar artimiausiomis dienomis bus duotas ženklas kilti į kovą. Dėl to labai karštai diskutuota; vakarykščiai priešininkai naudojo paliaubomis, kad pamėgintų mandagiai įtikinti vieni kitus, niekas nesibodėjo aplankyti šalies [Lenkijos, – E. G.], kurioje anksčiau nebuvo buvę.*“¹¹

Didžioji emigrantų dalis apie tėvynės reikalus turėjo susidariusi tipišką nuomonę (tokią, su kokia pabėgo per sukilimus ar kokią įteigė tėvai), tas požiūris nesikeitė jau kelis dešimtmečius. Tačiau sklaidant memuarus, peršasi išvada, kad šios dvi grupės (emigrantai ir likusieji tėvynėje) įvykius vertino skirtingai. Emigracija nebuvo vieninga, partijos kovojo dėl populiarumo, pasitelkdamos ir tėvynės likimo klausimą. Kad Lenkija tapo žaidimo korta, ypač akivaizdžiai rodo epizodas apie gydytojo chirurgo Seweryno Gałęzowskio (1801–1878) saloną, kuris „*buvo neutrali teritorija, atvykėliai iš tėvynės čia mielai susitikdavo su įvairių spalvų emigrantais, o po to pereidavo į jiems priimtina stovyklą*“.¹² Gałęzowskis, Vilniaus universiteto studentas, išlaikė tam tikrą „*aukso viduriuką*“¹³ tarp konservatorių, kuriems vadovavo kunigaikštis Władysławas Czartoryskis (1828–1894) su generolu Władysławu Zamoyskiu (1803–1868), ir demokratų, vadovaujamų politiko Seweryno Elżanowskio (1821–1874) su poetu Ludwiku Mierosławskiu (1814–1878). Jie visi susitelkę važinėjo po Europą, prašydamai pagalbos Lenkijai. Tą patvirtina ir Władysławo Mickiewicziaus laišškai, rašyti italų politikams Benedetto Cairoli’ui (1825–1889), Antonio Mordini’ui (1819–1902) ir Giuseppe’i Garibaldi’ui (1807–1882).

Tad kaip šioje politinėje maišalynėje atsirado Adomo Mickevičiaus kultas? Be jokios abejonės, daug lėmė sūnaus pastangos. Pirmas žingsnis, vedantis prie nacionalinio herojaus vaizdinio, – poeto perlaidojimas Paryžiuje. Emigrantams buvo aktualu „šalia savęs“ turėti jo kapą. Todėl netrukus palaikai buvo atgabenti iš Konstantinopolio ir atgulė Monmoransi kapinėse,

kad kiekvienas patriotas galėtų nusilenkti genijui. Tai atskleidžia, ką Adomas Mickevičius – asmenybė, toli pralenkusi to meto sąmonę, reiškė aplinkiniams, tiek lenkams, tiek lietuviams. 1890 m. poeto palaikai buvo grąžinti į simbolinę Tėvynę. Mickiewiczius memuaruose užsimena apie karštus ginčus dėl naujo perlaidojimo,¹⁴ aprašo iškilmingą karsto gabenimą į Vavelį – ši ceremonija ilgam išliko visuomenės atmintyje. Prilygino tai Józefo Poniatowskio (1817 m.) ir Tado Kosciuškos (1818 m.) palaikų perkėlimui į Vavelį, tuo austrų valdžiai (jos žinioje buvo Krokuva) pademonstruojant pavergtos šalies valią. Visi šie šlovingi žmonės, anot atsiminimų autoriaus, buvo iškilūs pavyzdžiai, įkvėpę net kelias kartas.¹⁵ Žinoma, apie Adomo Mickevičiaus kultą memuaruose nekalbama, pasitaiko tik tam tikrų užuominų. Autorius, matyt, nenorėjo, kad jį patį visiškai užgožtų garsiojo tėvo šešėlis, net bandė susikurti savo asmeninę legendą.

Kaip žinome, Adomo Mickevičiaus poezija Lietuvoje buvo draudžiama iki imperatoriaus malonės 1857 m.,¹⁶ tačiau idėja, paremta poetiniais jo tekstais, čia buvo jau irgi įsitvirtinusi. Nepamirškime, kad ir vyresnysis poeto brolis Pranciškus (1794–1862), gyvenęs Didžiojoje Lenkijoje, pasak Władysława, „*svajojo su lenkų kariuomene sugrįžti į gimtąjį miestą* [Naugarduką, – E. G.]“.¹⁷ Visa tai, kaip ir paminklų statymas, minėjimai, knygų leidyba, skatino idealizuoti poetą, nusiteikiant jo pranašautai žūtibūtei kovai.

Sukilimo priešaušryje lietuviai ir lenkai sėmėsi įkvėpimo, deklamuodami Adomo Mickevičiaus eiles, o jau po sukilimo leisdami jo korespondencijos tomus, emigrantai bandė įsiamžinti ir patys. Jei pasisukelbsi esąs „didžiojo Adomo“ draugas, tave ne tik pripažins tam tikra visuomenės grupė, bet ir atsivers plačios pažintys, karjeros perspektyva. Tokie asmenys galėjo sakyti: „Mes drauge su juo kovojom dėl Lietuvos ir Lenkijos laisvės.“ Mickiewiczius aprašė vieną iš tokios tarpusavio „konkurencijos“ epizodų: „*Bohdanas Zaleskis*¹⁸ *įteikė man tėvo laiškų kopijas, paaiškinęs, kad paskutiniai paminėjimai apie Mierosławską praleisti, bet apie tą įvairiapusišką asmenybę užsiminta.*“¹⁹ Ludwikas Mierosławskis netruko apie

tai sužinoti: „*Jis įsiveržia į Liuksemburgo knygyną [lenkų knygynas, kurį 1864 m. Paryžiuje įkūrė Jeanas Baptiste'as Vasseur ir išlaikė iki 1889 m., – E. G.] ir ima šaukti ant jo valdytojo Kosakowskio: „Ach, gražiausia! P. Władysławas Mickiewiczus klastoja savo tėvo korespondenciją, sakiniai apie mane sąmoningai praleisti.“ Išgirdęs iš gretimo kambario šiuos kaltinimus, pareiškiau Mierosławskiui, kad būtų tinkamiau, jei savo skundą pakartotų raštu, protestą patvirtindamas pasirašyta faksimile su praleistų ištraukų citatomis iš kiekvieno mano tėvo korespondencijos tomo.²⁰ Mierosławskis gūžtelėjo pečiais, žodžių neatsižadėjo, bet ir pataisyti jų negavo.“²¹*

Aprašęs šį įvykį Mickiewiczus perpasakojo ir anekdotą apie minėtą asmenį. Pas poetą, istoriką Ludwiką Nabelaką (1804–1883) viešėjo romantikas poetas, politinis aktyvistas Severynas Goszczyński (1801–1876), iš Galicijos, kur slapstėsi, atvykęs į Paryžių. Kartą užsukusiam Mierosławskiui šeimnininkas „literatūriškai“ pristatė Goszczyński: „Kanovskio pilies“ autorius, o šiam Mierosławskį – „Szujo“ autorius.²² Čia sužaista lenkiškomis sąvokomis: paminėjo Goszczyński poemą „Zamek Kaniowski“ (1828) ir užsiminė apie Mierosławskio poezijos knygelę „Szuja“ (1835), išvertus tai reiškia *niekšas, nenaudėlis*. Pasitraipa baigiama, dviprasmiškai apibūdinant Mierosławskį kaip tėvynės patriotą, deja, turėjusį trūkumų, kurie kliudė jam žengti teisingu keliu.

Taigi prie Adomo Mickevičiaus tiesiogiai ir netiesiogiai šliejosi įvairūs veikėjai,²³ tarp jų ir Andrzejus Towiański (1799–1878). Apie jo vaidmenį 1863–1864 m. sukilime lenkų istorikė Agnieszka Zielińska rašo: „*Kai kilo Sausio sukilimas, Towiański manė, kad šis „sprogo“ per anksti. Vis dėlto leido savo mokiniams jame dalyvauti su sąlyga, kad „šie sugebės vasario dienomis išlikti aukštumoje“, kaip su tautiečiais, taip ir su rusais išsaugodami krikščioniškus santykius. Jis tikėjo, kad tokiu būdu sukilimo pobūdis pasikeis. 1863 m. gegužės 2 d. davė keliaujantiems pas lenkus broliams išsamias instrukcijas, kaip piktą nugalėti geru. Aiškino, kad šie turi evangelizuoti, bet ne žudyti. Taigi jis manė, kad atsivėrė nauja galimybė tarnauti tėvynei.“²⁴*

O koks Adomo Mickevičiaus vaidmuo Sausio sukilime? Esama įdomių detalių, atspindinčių tikrąją poeto įtaką. Žemaitijos sukilėlių vado kunigo Antano Mackevičiaus (1828–1863) adjutantas Florijonas d'Artiužio (1841–?) per tardymą teigė, kad į sukilimą jį pastūmėjęs patriotizmas, tėvynės meilė ir laisvės jausmas, įkvėptas jo autoriteto Adomo Mickevičiaus kūrybos: „*Pirmąjį iš jo kūrinių aš perskaičiau „Valenrodą“. Šios poemos idėja mane nepaprastai paveikė. Poemos herojus Valenrodas – idealus patriotas ir tėvynės vaduotojas – man buvo daugiau nei pavyzdys, kažkas dieviška, nepakartojama. Man jis padarė didesnę poveikį negu kas nors kitas.“²⁵*

Poetas daug ką simbolizavo ne jam vienam. Štai Eduardas Jokūbas Daukša, vadinęs Mickevičių mėgstamiausiu savo autoriumi, 1857–1858 m. išvertė į lietuvių kalbą „Konrado Valenrodo“ (1828) įžangą.²⁶ O 1858 m. sukūrė eilėraštį „Meajle!“ kas pirm kart šitu žodi tarea“, pasak literatūros istoriko Mykolo Biržiškos (1882–1962), primenantį „Vėlinių“ IV dalies (1822) nuotaikas.²⁷ Kunigas, sukilėlis Ladislovas Dembskis (1831–1913), slapstydamasis nuo rusų, pasivadino „Robaku“, nusižiūrėjęs nuo „Pono Tado“ (1834 m.) herojaus bernardino.²⁸ Rašytojas, kunigas Juozas Tumas-Vaižgantas (1869–1933) teigė, kad nemirtingo dainiaus plunksnai neliko abejingas ir paslaptinęs sukilėlis – poetas Julius Anusavičius, didžiausią savo poemą „Viena pavasario diena. Idilija“ pradėjęs panašiai, kaip prasižada „Konradas Valenrodas“.²⁹ Šį kūrinių vadindamas lietuviška mažąja „Odisėja“, Vaižgantas rašė: „*Ir čia autoriui tas pats rūpi – dorinti žmones [panašiai, kaip Adomui Mickevičiui rūpėjo kviešti tautiečius į kovą, – E. G.], auklėti juos pavyzdžiais ir raginimu neužmiršti Dievo.“³⁰ „Konradas Valenrodas“, alsuojantis patriotizmu, skatino maištininkus atrasti tai ir savo gyvenime, iš naujo „pažadinti lietuvių tautą“,³¹ kaip kūrinio įžangoje skelbė autorius. Tačiau kodėl tiek laurų Konradui?*

Atsakymą pateikia pati poema, kuri buvo pradėta dar Odesoje, o išplėtota Maskvoje. Gili politinė mintis demaskuoja imperinės santvarkos neteisėtumą. Anot Łukasiewicziaus, „*Lietuva čia – tai jungą velkanti Lenkija, kryžiuočiai – carinė Rusija. Vienintelė*

galimybė nugalėti Rusiją buvo mimikrija, klasta, išdavystė“.³² Melaginga Konrado priesaika savaip pagrindžia sukilimo genezę – reikia prisitaikyti prie aplinkos, atkirtį planuojant pogrindyje. Būtent taip elgtis bandė ir sukilėliai. Kad poema įdėmiai analizuota, bandant daug ką pritaikyti realybėje, rodo visuomeninę jos reikšmę. „Konrado Valenrodo“ įžangoje dvi-prasmiškai sakoma: viena vertus, „laikas sukilti“, antra vertus, „verčiau prisitaikyti“. Tarsi klausama: ar esate pasirengę maištui? Vis dėlto esminis klausimas toks: kaip ilgai įmanoma likti neatpažintam ir kaip nesusitapatinti su savo personažu visam gyvenimui?

Senatorius Nikolajus Novosilcevas (1761–1836) pareiškė, kad šis kūrinys daro žalą panašiai kaip Friedricho Schillerio „Plėšikai“ (1781), bet „Valenrodas esąs dar pavojingesnis, nes jame mokoma „klastingosios išdavystės, pikčiausios neapykantos ir parodoma, esą tai tauriausi didžiadvasio patriotizmo siekiai“.³³ Ši poema, pasak caro valdžios atstovo, mokė lietuvių ir lenkus gudrauti, apsimetinėti.

„Valenrodizmo“ sąvoka, kurią savo „Laiškų“ I tome (1892) iškėlė lenkų literatūros kritikas Włodzimierz Spasowicz (1829–1906), „vyravusi poeto širdyje, tapo giliai jaučiamu keršto troškimu, kuris kankino bevardį piligrimą, matantį, kaip jo draugai, nuleidę rankas, gyvena viename didžiausių miestų [turima omenyje Maskva, kur Mickevičius baigė rašyti poemą, – E. G.]“.³⁴ „Valenrodizmas“ slypėjo jau „Gražinoje“ (1823) ir pirmosiose „Vėlinių“ dalyse, tačiau dar neturėjo tokios galios paveikti mases. Tik praėjus daugiau nei trisdešimčiai metų, būsimieji sukilėliai, iš naujo atradę šiuos posmus, poeto raginimą suvokė tiesiogiai. Poema įprasmino patriotinius jų jausmus.³⁵ Pasiuokijimo grožis, kurį išaukštino romantizmo epocha, ragino jaunystę aukoti dėl tėvynės, kaip tą padarė Alfars:

*Aš meilę, laimę, dangų, visą klotį
Mokėjau tautai jaunas paaukoti
Gėloj ryžtingoj!*³⁶

Šitai suvokiant, buvo lengva imtis naujojo Konrado vaidmens ir kovoti už savo tėvynės laisvę, nors

tragiška baigtis nujaučiama (daug sukilimo dalyvių vėliau atsiminimuose rašė abejoję sėkme). Žodžiai to, kuris jautė ne mažesnę širdgėlą dėl neteisingos lemties, atitiko sukilėlių mąstyseną. Adomas Mickevičius tapo ne tik „poetų žudiku“,³⁷ kaip jį pavadino Stefanas Kawynas, bet ir „tėvynės gelbėtoju“.

„Kas per bronza Korinto p. Adomo eilės! Niekas neprilygs tam eilių amžinumui, kuris joms būdingas“,³⁸ – laiške vertėjui Stanisławui Egbertui Koźmianui rašė poetas Zygmuntas Krasiński (1812–1859). Iki sukilimo buvo likę kiek daugiau negu 10 metų...

Žodžiais ir darbais išreikštas patriotizmas

Rusų rašytojas filosofas Aleksandras Gercenas (1812–1870) knygoje „Praeitis ir godos“ IV t. (1868) teigė: „Lenkijos klausimas buvo grynai patriotinis klausimas.“³⁹ Kad tie, kurie siekė nepriklausomybės, matė ne naują valstybę, bet buvusią Lenkiją, patvirtina ir dauguma atsiminimų. Gal būtent šis vaizdiny ir trukdė 1863–1864 m. sukilėliams suvokti savo trūkumus? Istorija patriotus dažnai heroizuoja, tačiau dauguma iš jų yra paprasti žmonės, nelinkę būti dėmesio centre. Į keletą iš tokių pažvelkime atidžiau.

Lenkų poeto, dramaturgo Apollono Korzeniowskio (1820–1869) veikla per sukilimą daug kuo primena lietuvių rašytojo Mikalojaus Akelaičio (1829–1887) laikyseną. Iš Ukrainos kilęs, Sankt Peterburge teisę ir orientalistiką studijavęs, Apollonas veikti pogrindyje pradėjo, dar vykstant Krymo karui. Ragino anglus ir prancūzus paremti lenkų pasipriešinimą, tačiau šie buvo suinteresuoti kuo greičiau baigti karą, tad, matyt, nenorėjo kištis į vidaus rietenas. Grįžęs į gimtąjį Žitomirą, įkvėptas Krasińskio eilių, ėmėsi plunksnos ir sukūrė poemų ciklą „Prieš griausmą“, pristatydamas asmeninį požiūrį į artėjantį maištą. Aktyviai reikštis pasipriešinime pradėjo 1861 m., kai, išgirdęs apie maištininkų veiksmus, išvyko į Varšuvą.⁴⁰ Iš pradžių prijautė „baltiesiems“ (nuosaikiesiems), tačiau, būdamas krašto būdo, netrukus persimetė prie „raudonųjų“, užmezgęs pažintį su nuožmiu terorizmo šalininku Ignacy’u Chmieleńskiu (1837–1871).

Ką poetas veikė sukilimo priešaušryje, kuo pasireiškė jo patriotizmas? Daugiausia agitacija ir politinėmis manifestacijomis. Pavyzdžiui, parašė atsišaukimą „Į brolius lenkus, rusėnus ir lietuvius“. ⁴¹ Dalyvavo Horodlės unijos minėjime. Apskritai agitacija ir minėjimai tiek Lenkijoje, tiek Lietuvoje (Kaune paminėtos Liublino unijos metinės), be jokios abejonės, žadino patriotinius žmonių jausmus. Šiuo atžvilgiu Korzeniowską galima drąsiai lyginti su Akelaičiu, kuris dar 1858 m., su Simonu Daukantu (1793–1864) gyvendamas Svirlaukyje pas Petrą Smuglevičių, pradėjo bendradarbiauti Vilniaus lenkų spaudoje, Daukanto paragintas ėmė rašyti lietuviškai. ⁴² Vėliau rėmė ne tik lenkiškų, bet ir lietuviškų knygų leidybą. ⁴³ 1861 m. įsitraukė į slaptą draugiją, kuri rengėsi sukilimui, ten veikė kaip agitatorius. Pagarsėjo atsišaukimais, kuriuos spausdino Klaipėdoje. Valdžios dėmesį ypač patraukė literatūrinė Akelaičio knygelė „Gromata Wylniaus senelio“ (1862), pasirašyta Mužiko iš Marijampolės pavieto slapyvardžiu. ⁴⁴ Autorius stengėsi lietuviams suprantamai paaiškinti, kas vyko Varšuvoje 1861 m. vasario 27 d., kai policininkai nušovė penkis demonstrantus. Toji knygelė davė pretekstą valdžiai persekioti rašytoją, kuris galiausiai buvo priverstas emigruoti į Paryžių. ⁴⁵

Korzeniowskis po arkivyskupo Antonio Melchioro Fijałkowskio (1778–1861) laidotuvių, virtusių dar viena manifestacija, įsitraukė į Varšuvos miesto komitetą, kuris rengėsi ginkluotai kovai už tautinę nepriklausomybę ir socialinei revoliucijai. 1861 m. spalio 21-osios naktį poetas buvo suimtas ir ištremtas į Vologdą, vėliau į Černigovą, ten parašė memuarus „Lenkija ir Maskva“. Šių atsiminimų ištraukos pirmą kartą išspausdintos Leipcige 1864 m. Nelegaliaus leidinio *Ojczyzna* redaktorius saugumo sumetimais išnašose pažymėjo, esą memuarų autorius mirė tremtyje.

Kiek kitoks lenkų literato Zygmunto Miłkowskio (1824–1915), pasirašinęjusio Teodoro Tomo Ježo slapyvardžiu, likimas. Didžiąją gyvenimo dalį praleidęs emigracijoje, per Krymo karą jis priklausė Europos Demokratų centriniam komitetui Balkanuose, formavo lenkų legionus prie Turkijos sienos. Prasidėjus suki-

limui, subūręs maištininkų dalinius, bandė užpulti Rusiją iš pietų, tačiau buvo suimtas. Nuo 1872 m. gyveno Šveicarijoje, aktyviai dalyvavo politiniame gyvenime. ⁴⁶

Lietuviams geriau pažįstama rašytoja Eliza Ožėškienė (1841–1910) per Sausio sukilimą patyrė ne tik patriotinių jausmų antplūdį, bet ir atgavo asmeninio gyvenimo laisvę. Kaip mini šaltiniai, novelistė aktyviai bendradarbiavo su vietiniu moterų legionu, kuris slaugė sužeistus sukilėlius, vežiojo jiems maistą. Beje, Vytautas Bičiūnas gretino Ožėškienę su Adomu Mickevičium, kurį ji labai mėgo skaityti: „*Nenuostabu, juk Ožėškienė (Paulauskaitė) buvo kilusi iš to paties Gardino krašto, kur gimė genialusis Adomas Mickevičius*“. ⁴⁷ Jos patriotiškumas, pasak amžininkų, atsispindėjo kūryboje: rašytoja „*skelbė žemės ir žmonių meilę, – skiepijo teisingumo bei tiesos, tautos (vis tiek ar lenkų, ar lietuvių) vienybės bei luomų susitaikymo obalsius, – kuri mokė laikyti sargybą ant pavergtos tėvynės baro iki paskutinio atodūsio*“. ⁴⁸

Keista, bet jos *Raštų* įvade nė žodžiu neužsiminta apie Ožėškų šeimos vaidmenį sukilime. Piotras Ožėška (1822–1874), valdžios įtartas, kad remia sukilėlius (Ožėškos padėjo generolui Romualdai Trauguttai (1826–1864), nuo 1863 m. spalio iki 1864 m. rugpjūčio Tautinės vyriausybės vadovui, kirsti Lenkijos sieną ⁴⁹), buvo ištremtas į Permę, jo turtas konfiskuotas. Ožėškienė, už gerokai vyresnio sutuoktinio ištekinga turtiniais sumetimais, pagaliau galėjo išsiskirti (ketino ištekti už gydytojo Zigmanto Švencickio, tačiau persigalvojo ir ištekojo už advokato Stanislovo Nagorskio). Daug vėliau (1910) knygoje „*Gloria victis*“ rašytoja atskleidė savo vaidmenį sukilime.

Iš istoriko Teodoro Narbuto (1784–1864) sukilimas atėmė sūnų Liudviką (1831–1863). Apie jį paskelbta nemažai publikacijų, tad šiame tekste aptarsiu tik jo ir jo aplinkos patriotiškumą, atmiestą gilaus heroizmo. Liudvikas Narbutas turėjo polinkį literatūrai, istorijai, tačiau tęsti tėvo darbų nesiėmė. ⁵⁰

Patriotiškai nusiteikė dar vaikystėje. Pasak sesers Teodoros Narbutaitės-Mončiunskienės (1839–1925), Simono Konarskio egzekucijos metais (1839) jų tėvą dažnai išsiveždavo policija, kaltindama neteisėta

Mykolas Elvyras ANDRIOLIS. Liudviko Narbuto mirtis ties Dubičiais
1864–1865 m., spausdino Bekė spaustuvė, Paryžius. LDM

veikla: „Liudvikas prisiekdavo keršyti. Tokiais momentais sakydavo mamai: „Būsiu arba didis žmogus, arba didis piktadarys.“⁵¹ Suprantama, asmens laikysena formuojasi ne savaime, vos jam gimus, vienaip ar kitaip tą lemia pašaliniai veiksniai, t. y. artimųjų nuomonė, sutiktos asmenybės, skaityta literatūra ir pan. Tai ypač gerai atskleidžia biografijos tų žmonių, kurių nusistatymas pasireiškia ankstyvame amžiuje. Tokiam proveržiui reikia postūmio. Liudvikui juo tapo Varšuvos tautinio centro komiteto atsišaukimas, atsiųstas jaunesniojo brolio, Vilniaus gimnazijos moksleivio Boleslovo (1845–1889). Nuvykęs į Vilnių, Liudvikas prisistatė sukilimo organizavimo Lietuvoje vadovybei ir buvo paskirtas Lydos pavieto kariniu viršininku.⁵²

Greitai pasklido kalbos apie Liudviko Narbuto būrį (147 žmonės),⁵³ apie vado griežtumą ne tik sukilėliams, bet ir pačiam sau. Po mūšio prie Mitkiškių kovo 21 d. prie jų prisijungė ir garsusis dailininkas Mykolas Elvyras Andriolis (1836–1893), beje, ilius-travęs „Konradą Valenrodą“. Duodamas parodymus tardymo komisijai, savo apsisprendimą menininkas

aiškino taip: „Užmiršau pasakyti, kad tapyboje mane ypač domino batalinė sritis. Tai paaiškinama mano ūmiu būdu ir aistringu nuotykių pamėgimu. Būti batalistu ir nematyti kautynių – negalima. Tarp kitko, padėties originalumas, patrauklumas, naujienos ir pagaliau viso jaunimo pavyzdys mane suviliojo.“⁵⁴ Dailininkas paliko ne tik literatūrinius užrašus, bet ir piešinių sukilimo tematika, įamžino Liudviko Narbuto mirtį, nepamiršdamas įkomponuoti ir savęs – per tas kautynes jam buvo lengvai sužeista ranka, kontūzyta akis ir koja.⁵⁵ Kautynės, romanuose atrodančios tokios šlovingos, tikrovėje tapytojui pasirodė bjaurios: „Pastebėjęs tai, norėjau atsakyti nuo sukilimo ir vėl grįžti prie tapybos, bet reikalai buvo tokie blogi, kad grįžti prie ramaus gyvenimo buvo neįmanoma.“⁵⁶

Pabėgęs iš rusų kalėjimo, Andriolis gyveno Londone, vėliau Prancūzijoje. Kai grįžo į Lietuvą, buvo suimtas ir 1868 m. ištremtas 15 metų į Viatką (Rusija).

Išlikusiuose rusų raportuose pabrėžiama, kad Narbuto būrys buvo stiprus ne tiek dėl sukilėlių gausos, kiek dėl moralinio poveikio aplinkiniams. Tai išryškina ir sesers atsiminimai, ir Andriolio byla. Mūšyje prie Dubičių vadas žuvo. Vieni amžininkai rašė, kad paskutiniai jo žodžiai buvo: „Palaidokit mane, jau mirštu, gelbėkitės patys.“ Kiti teigė, kad vadas ištaręs: *Dulce est pro patria mori* (liet. „Saldu mirti už tėvynę“).⁵⁷ Vilniaus generalgubernatorius Vladimiras Nazimovas (1802–1874), garsėjęs sukalbamumu, leido sukilėlio kūną palaidoti, tuo tarsi parodydamas, kad laikosi karo taisyklių, pagal kurias žuvusiam priešui vadui privalu rodyti pagarbą. Nors tada, kai žuvo pirmas sukilėlis Kletas Koreva, generalgubernatorius pasielgė priešingai – įsakė kavalerijai, kad jo kapą sutryptų. Toks kapų niekinimas visuomenei skelbė – nedera heroizuoti „niekšų,“ o patriotizmas tam tikrais atvejais esąs „yda.“

Tautiškumas (*Facit indignatio versum*)

Garsioji senovės romėnų poeto Juvenalio frazė kūrinyje „Satyros“ apie tai, kad *įniršis kuria eiles*, puikiai iliustruoja sukilėlių emocijas. Būtent pati atmosfera (įniršis ant pavergėjo) įkvėpė lietuvių poetus kūrybai.

Per 1863–1864 m. sukilimą labiausiai išgarsėjo du poetai, kuriems istoriografija iki šiol neskyrė deramos pagarbos, – tai Eduardas (Edvardas) Jokūbas Daukša (1832–1890) ir Julius Anusavičius (1825–1907). Išlikusi negausi faktologinė medžiaga rodo, kad šis sukilimas suaitrino ir iškėlė lietuviybę, iki tol slypėjusią „pogrindyje“. Kaip tik tada atsirado ir Lietuvos kaip nepriklausomos valstybės suvokimas, vertęs stoti į kovą su priešu.

Tikro lietuviškumo propaguotojui Daukšai stiprią įtaką darė Vladislavas Sirokomlė (tik. Ludwikas Kondratowiczus, 1823–1862), pritaręs maištui prieš carizmą. Poetas bendravo su būsimuoju sukilimo vadu Walery’u Wróblewskiu (1836–1908). Lenkų istorikas Jerzy’s Wojciechas Borejsza teigia: XIX a. 6-ojo dešimtmecio pabaigoje, galbūt vakare pas Walery’o dėdę Eustachijų Wróblewskį (1826–1891) Sirokomlė improvizuodamas padeklamavo eilėraštį „Cukriniai ledai“, kuriam temą padiktavo pro langą išgirsti ruso, valgomųjų ledų pardavėjo, šūksniai: „*Sacharchoje morožennoje!*“⁵⁸ Šio trielio patriotinė gaida akivaizdi.

Daukšos ir Sirokomlės santykius iki sukilimo gana išsamiai aprašė Mykolas Biržiška leidinyje „Tauta ir žodis“, IV t. Pristatė ir ikisukiliminę Daukšos biografiją pabrėždamas: „*Mūsų ir lenkų spaudoje kai kada tenka išgirsti apie kažkokį lenkmečio gadynės „litvomaną“ Daukšą, kurį vieni mokytoju, o kiti eksstudentu vadina, bet kuris ligišiolei liekti mums nežinomas.*“⁵⁹

Būsimasis sukilėlis augo Biržų reformatų šeimoje. Tėvas Kazimieras Kristupas Daukša (1795–1865), reformatų bažnyčios vargonininkas, Sinodo mokyklos mokytojas, rinko medžiagą lietuvių ir lenkų kalbų žodynui, parašė vieną pirmųjų lietuvių kalbos gramatikų. Nekeista, kad sūnus studijų metais atkiliai linko lietuviybės pusėn. Studijuodamas Maskvoje (1854–1856), pradėjo domėtis lietuvių kalba,

skaitė Simono Daukanto veikalą „Dainos Žiamaitiu“ (1846), Karolio M. Brzozowskio „Piesni ludu nadnienieskiego z okolic Aleksoty“ (1844), Józefo Ignacy’o Kraszewskio „Dajnos, piesni litewskie“ (1844, 1850) ir kt.⁶⁰ Kaupė lietuviškas dainas, pavyzdžiui, „Esmu sau žmogelis šarpus kožnam darbe“, jas užrašydavo kitokia nei lenkų abėcėle.⁶¹ Toks „lietuviškos“ rašybos taikymas rodė Daukšos apsisprendimą ieškoti lietuviams savito, nuo lenkų nepriklausomo kelio. Poetas vėliau vadino save žemaičiu ir priklausė tai lietuvių grupei, kuri, pasak lenkų istoriko Tado Korzono (1839–1918), tuo metu irgi studijavusio Maskvos universitete, „*svajojo apie Telšių respubliką*“.⁶²

1856–1858 m. Daukša studijavo Dorpato (dab. Tartu) universitete, kurio studentija, pasak Biržiškos, „*1839 m. karštai dalyvauja Simano Konarskio suokalbyje prieš Rusų valdžią (poetas Želigovskis, Bron. Zaleskis, Ad. Medekša, Pr. Gelgaudas ir kt.), skaudžiai dėl jo nukenčia, bet ir vėliau gyvena laisvės troškimu, ne tik nenutraukdama ryšių su gimtuoju kraštu, bet ir duodama jam šviesių darbuotojų [...], kurie savo veikimu palaikė skaisčias filaretiškas „Vilniaus universiteto mokinių“ tradicijas.*“⁶³ Jis rašė poeziją, domėjosi lietuviybe. Būtent čia pradėjo rengtis sukilimui, teigdamas: „*trokštu Lietuvai tarnauti ginklu*“.⁶⁴ Daukšai net jo pavardė, matyt, skambėjo pernelyg lenkiškai, tad nuo 1857 m. lietuviškus eilėraščius ėmė pasirašinėti *Daukšys*.⁶⁵ Po studijų nuvyko į Karaliaučiaus universitetą, pasak jo, „*lietuvių kultūros paminklų tirti*“⁶⁶ tačiau greitai grįžo į Vilnių, kur tęsė pradėtą darbą, dažnai sulaukdamas itin griežtos, pikta pašiepiančios lenkų kritikos. Tai gana keista, nes tuo pat metu lietuviybę puoselėjęs Motiejus Valančius laikytas „nepavojingu“. Sirokomlė eilėse, kurias paskelbė publicistas Lucjanas Uziębło (1864–1942) ir kurios, pasak Biržiškos, žinomos tik iš to leidinio, irgi pajuokė Daukšą už jo atsidavimą lietuviybei:

*Co tam, Kiejstut sam na sam rozprawiał z Birutą,
Dowiódł że pili mleko, potem mocny ałus,
Podjedli wereszczaki,⁶⁷ a potem był całus.
A potem... potem... potem usiedli przy drzewie,
A co tam było dalej, to i Dauksza nie wie.⁶⁸*

Pažodinis eilių vertimas: „*Ką ten Kęstutis su Birute kalbėjęs, / Neabejotinai pieną gėręs, po to alum gardžiavęsi, / Ėmęs vereščiakos, o po to bučiuotis puolę, / O po to...po to...po to šalia medžio jie susėdę, / O kas toliau dėjos, tai ir Daukša neregėjo.*“

Ši parodija rodo, kad Daukša karštai gynė senovę, kultūrinį savitumą, tikėdamas, kad Lietuvos didybė dar grįš. Sirokomlė šaipėsi nepiktai, tačiau kiti (Kurjer Wileński, nr. 24) kaltino Daukšą net unijos ardymu: „*Rūpesčiai palaikyti ir išvysti lietuviybę turi savo atkaklių šalininkų, bet nepasakytume, kad abejingai, veikiau neramiai ir su nepasitikėjimu žiūrime į tą naują kelią bei pastangas. Nerimas iš dalies teisingas dėl kai kurių fanatikų, įnirtingai nesiskaitančių su niekuo, siekiančių sunaikinti istoriją ir nukelti visuomenę vėl į priešjogailinius laikus... Visada atsiranda tarp mūsų prieštaraujančių, kurie apgaulingai gina lietuvių kalbą, mesdami tarp brolių nesantaikos obuolį ir iškapstydami laiko dulkių užneštą vaidą, kad tik įpiltų lašą nuodų į taurę, jau ir taip perpildytą abipusio priešiško. Nėra nieko lengviau, kaip įpūsti kibirkštį, bet, kai kils gaisras, kas už jį atsakys Dievui? Mes tuščiai nekalbame, bemaž kiekvieną dieną mus iš visų pusių pasiekia liūdnos žinios...*“⁶⁹ Žinoma, nederėtų pamiršti, kad tokias mintis kėlė sparčiai besiplečianti lietuviybė, po sukilimo tapusi viena iš pagrindinių naujosios visuomenės atramų.

Daukša, nors ir nesutarė su Sirokomle, šiam mirus dalyvavo laidotuvėse ir, kaip teigiama, pasakė prie karsto kalbą. Teisininkas Tadeusz Wróblewski (1858–1925) Biržiškai 1921 m. pasakojo, esą Daukša tąkart kalbėjęs lietuviškai (vadinęs Sirokomlę lietuvių poetu), Snarskis – lenkiškai, o Vincentas Korotinskis – gudiškai.⁷⁰ Vis dėlto išlikusi tik lenkiškai rašyta jo kalba, todėl sunku nustatyti, ar XX a. pradžioje skelbti gandai yra pagrįsti.

Koks buvo Daukšos vaidmuo sukilime, faktologinės medžiagos trūksta, žinome tik tiek, kad jis priklausė Eliziejaus Liutkevičiaus būriui, tapo netgi vado adjutantu, antspaudo nešiotu. Tai liudija, kad gerai pasirodė tiek mūšio lauke, tiek agituodamas dėtis prie sukilėlių. Daukša garsėjo agitaciniais savo

pasisakymais kaimo bažnyčiose. Gerą iškalbą, matyt, lėmė poetiniai gabumai, lietuvių kalbos išmanyimas, studijų metais savarankiškai skaityta literatūra, galop mokėjimas tiesiai ir aiškiai kreiptis į paprastą Lietuvos žmogų. Todėl jo pavardė nuolat mirgėdavo rusų valdžios raportuose. Kauno generalgubernatorius Nikolajus Muravjovas (1820–1869) apibūdino poetą kaip „*veiklų ir įtakingą agitatorių, įstojusį į Liutkevičiaus būrį „iš revoliucinių paskatų“, ir siūlė priskirti jį prie „nusikaltėlių“, t. y. asmenų, kuriems taikytina mirties bausmė, kategorijos*“.⁷¹

Ilgai tarp sukilėlių Daukša neužsibuvo – rugsėjo mėnesį savo noru grįžo namo. Vėliau pasiaiškinime rašė, kad prisistatė generolui Ivanui Ganeckiui, o paleistas apsigyveno pas tėvą. Tačiau netrukus sukilėlis Grzybowskiis jį įskundė. Suimtas du mėnesius kalėjo Panevėžio kalėjime, tada buvo perkeltas į Kauną, kur kalintas septynis mėnesius. Tardomas visus kaltinimus neigė. 1864 m. lapkritį karo lauko teismas nuteisė jį 16 metų katorgos darbų (nuo mirties bausmės apsaugojo tai, kad iš sukilimo pasitraukė savo noru). Poetas buvo ištremtas į Tobolską, ten dirbo raštinėje, o po amnestijos – Pavolgio geležinkelio. Į Lietuvą grįžo 1884 m., apsigyveno pas brolių netoli Papilės. Gyvenimo pabaiga tragiška. Mirus broliui, Daukša, nesutardamas su broliene, išėjo ir 6 metus su knygų ryšulėliu klajojo po Lietuvą, koneveikdamas valdžią (todėl, pasak liudytojų, niekas nenorėdavo jo įsileisti). 1890 m. žiemą keliaudamas į Biržus sušalo ir mirė pakeleje, kapo vieta iki šiol nežinoma.⁷² Liko tik lietuviška ir lenkiška poezija, kurioje atsispindi sukilėlių gyvenimas, kasdienybė, laisvės viltys, tautinės aspiracijos.

Dar vienas sukilėlis poetas, apie kurį apskritai beveik nieko nežinome, – Julius Anusavičius. Labiau siai šiuo autoriumi domėjosi Vaižgantas, laikraštyje *Tėvynės sargas* (1900) paskelbęs nemažai jo eilių, kuriose apmąstoma, kodėl sukilimas pralaimėtas, puoselėjama viltis, kad tėvų darbus tęs jų vaikai. Šią poeziją galima laikyti ir eiliuotais atsiminimais. Kultūros istorikas Vaclovas Biržiška (1884–1956) vadino Anusavičių produktyviausiu lietuvių poetu, parašiusiu 20 tūkstančių eilėraščių.

Gaila, bet jo biografijai Vaižgantas savo *Raštuose* skyrė vos keletą eilučių, labiau gilinosi į plunksnos brolio, jau senyvo, visų užmiršto poeto kūrybą. Anusavičius, pas savo dėdę Cezarį privačiai pasimokęs lenkų, rusų kalbų, literatūros ir kitko, galiausiai tapo „*geometru ir vertėsi žemės matavimu*“.⁷³ Mykolas Biržiška knygos „Lietuvių tautos kelias“ I tome rašo, kad būsimasis sukilėlis 1848 m. sukūrė eilėraštį, sveikindamas vengrų maištininkus, sukilusius prieš Austrijos imperiją.⁷⁴ Vaižgantas to nemini, o patikrinti sunku, nes nenurodytas šaltinis, išnašose tik paminėta, kad tai Vaclovo Biržiškos pastaba (nors šis „Aleksandryne“ poeto kūrybos pradžia laiko 1850 m.). Tai suteikia ne itin daug žinių, nors tikėtina, kad poetas galėjo reaguoti į Tautų pavasarį, galbūt siedamas jį ir su savo tėvynės likimu. Ką Anusavičius veikė per sukilimą, nėra žinoma. Pavieniai faktai byloja, kad tarnavo jau minėtame Eliziejaus Liutkevičiaus būryje, vadui žuvus, subūrė nediduką savo būrį.

Vaižgantas rašo, esą poetą įskundė už religines intrigas kerštauojantis evangelikas.⁷⁵ Remiantis šaltiniais, tai turėjo įvykti 1864 m. pavasarį. Anusavičius buvo nuteistas 6 metams katorgos prie Angaros upės, kiek vėliau priskirtas vadinamųjų apgyvendintųjų tremtinių kategorijai. Kalėjimo vieta nėra tiksliai nustatyta, vienur teigiama, kad jis kalėjėjęs Sibire, tačiau Vaclovas Biržiška pateikė priešingą versiją: „*Sprendžiant iš kai kurių poeto eilėraščių, jis tą bausmę bus atlikęs ne Sibire, o Kaukaze, nes yra išlikęs vienas 1878 m. rugsėjo 19 d. Nikolsko kaimo, Kutaiso gubernijoje datuotas jam pakvitavimas, taigi jis tuo laiku buvo Gruzijoje, Užkaukazėje*“.⁷⁶ Iš tremties grįžo 1889 m. Apsistojo Rygoje, Skaistkalnėje, o 1900 m. persikėlė į Daniūnus pas brolių. Rinkdamas medžiagą, Vaižgantas bendravo su poeto giminėmis, tačiau, anot jo, jokios patikimos informacijos jie nepateikė. Giminaičiai atidavė jam ir poeto sukilėlio archyvą, bet jį Vaižgantas įvertino prastai: „*Iš Šarkių ir Daniūnų aš paveldėjau kiek autografų. Bet jie buvo be reikšmės, daugiau laiškų, kurių tarpe buvo keletas eiliuotų laiškų panegirikų savo pažįstamiems. Viename klausia kažinką, kaip vadinasi jo upė: jis parašysias jai pagerbti eiles. [...] Poetiškojo*

įkvėpimo dalykų neaptikau“.⁷⁷ Biržiškos teigimu, dalį gauto archyvo Vaižgantas pradangino.

Anusavičius mėgo skaityti lietuvišką spaudą. Namiešiai poetu jo nelaikė, gal todėl, kad rašė lietuviškai, niekur nespausdindamas. Mirė 1907 m. vasario 13 d. Daniūnuose, palaidotas Daumėnų kapinėse.

Nesvarbu, į kiek dalių suskirstytume šį rašinį, vis tiek atsiranda bendras ryšys – literatūra. Tad galbūt galėtume paneigti visiems girdėtą posakį, esą ginklams žvangant, mūzos tyli? Iš tikrųjų jos kaip įmanydamos stengiasi nustelbti pabūklų gausmą. Poetų balsų nenutildo net karas...

¹ B. Pranskus, 1863 metų sukilėlio atspindžiai lietuvių literatūroje, In: *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai*, Serija A, 1 (2), 1957, p. 33–49.

² R. Bartlett, Russian culture: 1801–1917, In: *D. Lieven, The Cambridge history of Russia. Imperial Russia 1689–1917*, T. II, p. 97.

³ L. Zakharova, The reign of Alexander II: a watershed? *Ibidem*, p. 595.

⁴ A. В. Жуковский, 1783–1852, In: *Русские деятели в портретах, изданных редакцией исторического журнала Русская старина*, 2-е собрание, СПб, 1886. с. 23.; В. Николаев, Александр II: биография, Мюнхен, 2005; Ф. А. Тютчева, При дворе двух императоров. *Воспоминания и дневники*, Москва, 2008.

⁵ V. J. Boreiša, Patriotas be paso. Vilnius, 1973, p. 17.

⁶ D. Kaczmarzyk, Władysław Oleszczyński, *Polski Słownik Biograficzny*, T. XXIII. 1978.; W. Jakóbczyk, Przetrwać nad Wartą 1815–1914, 55, Część cyklu „Dzieje narodu i państwa polskiego“, Warszawa, 1989, s. 21–23.

⁷ Mickiewicz paminklas Kaune [Numatomas statyti], In: *Lietuva*, 1897 m. gegužės 8 d., nr. 19.

⁸ J. Łukasiewicz, Mickiewicz, Wrocław, 1997, s. 196.

⁹ W. Mickiewicz, Pamiętniki, T. I. 1838–1861, Krakow, 1926, s. 10.

¹⁰ W. Mickiewicz, Pamiętniki, T. II. 1862–1870, Krakow, 1927, s. 174.

¹¹ *Ibidem*, s. 174.

¹² *Ibidem*, s. 174.

¹³ *Ibidem*, s. 175.

¹⁴ W. Mickiewicz, Pamiętniki, T. III 1870–1925, Krakow, 1933, s. 300.

¹⁵ *Ibidem*, s. 300–301.

¹⁶ Z. Medišauskienė, Rusijos cenzūra Lietuvoje XIX a. viduryje, Kaunas, Vytauto Didžiojo universitetas, 1998, p. 149–150.

¹⁷ J. Łukasiewicz, Mickiewicz... s. 91.

¹⁸ Józefas Bohdanas Zaleskis (1802–1886) – lenkų romantizmo poetas,

- Adomo Mickevičiaus draugas. Įkūrė Ukrainos poetinę mokyklą. Dalyvavo 1830–1831 m. sukilime. Kartu su A. Mickevičiumi įkūrė religinę draugiją *Towarzystwo Braci Zjednoczonych*.
- ¹⁹ W. Mickiewicz, Pamiętniki, T. II 1862–1870, Krakow, 1927, s. 187.
- ²⁰ A. Mickevičiaus korespondencijos rinkinys „*Korespondencja Adama Mickiewicza*“, T. 1–2, leistas 1870–1872 m. Paryžiuje.
- ²¹ *Ibidem*, s. 187.
- ²² *Ibidem*, s. 187–188.
- ²³ A. Sikora, Towiański i rozterki romantyzmu, Warszawa, 1969, s. 38–48.
- ²⁴ A. Zielińska, Kim był Andrzej Towiański. <http://towianizm.bloog.pl/id,4635795,title,kim-był-Andrzej-Towianski,index.html?smoybbtticid=6118ba>
- ²⁵ 1863 г. декабря /15/ дня. Особая следственная комиссия допрашивала студента Флориана д' Артюзи, Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. 1248, a. 1, B. 559. l. 25.
- ²⁶ M. Biržiška, Jokūbas Daukša. In: *Tauta ir žodis*, IV t., 1926, p. 296.
- ²⁷ *Ibidem*, p. 297.
- ²⁸ Vaižgantas. Tremtiniai, romantikai, In: *Raštai*, T. XI, Kaunas, 1929, p. 225.
- ²⁹ *Ibidem*, p. 183.
- ³⁰ *Ibidem*, p. 183.
- ³¹ A. Mickevičius, Konradas Valenrodas, In: *Pasaulinė literatūros biblioteka*, Vilnius, Vaga, 1987. p. 121.
- ³² J. Łukasiewicz, Mickiewicz... s. 70.
- ³³ *Ibidem*, s. 71.
- ³⁴ W. Spasowicz, Pisma, T. I. Petersburg, 1892, s. 326.
- ³⁵ J. Riškus, Adomas Mickevičius ir Lietuva, Vilnius, Vaga, 1996, p. 134.
- ³⁶ A. Mickevičius, Konradas Valenrodas, p. 152.; J. Riškus, Adomas Mickevičius... p. 135.
- ³⁷ S. Kawyn, Adomas Mickevičius – poetų žudikas, In: *Metai*, 2012 m. gruodis, nr. 12. p. 152–154.
- ³⁸ J. Łukasiewicz, Mickiewicz... s. 197.
- ³⁹ A. Gercenas, Praeitis ir godos, T. IV. Vilnius, 1958, p. 141.
- ⁴⁰ В. М. Шепелюк, Польські письменники XIX ст. на Україні – вихідці з Поділля, In: *Культура Поділля: історія і сучасність*, Хмельницький, 1993, с. 265.
- ⁴¹ Р. Я. Пилипчук, Коженівський Аполло, In: *Українська Радянська Енциклопедія*, 2-е видання, Т. V, Київ, 1980, с. 259.
- ⁴² V. Biržiška, Aleksandrynas, XIX a., T. III, 1965, p. 359.
- ⁴³ Historia dyplomacji polskiej, T. III, Warszawa, 1982, s. 507; V. Biržiška, Aleksandrynas, XIX a., T. III, 1965, p. 359.
- ⁴⁴ *Ibidem*, p. 363
- ⁴⁵ *Ibidem*, p. 360.
- ⁴⁶ С. Ткачов, В. Ханас, Єж Теодор-Томаш, In: *Тернопільський енциклопедичний словник*, Т. I, 2004.
- ⁴⁷ E. Ožeškienė, Raštai. T. II. Kaunas, 1929, p. 194.
- ⁴⁸ S. Dabušis, Elzės Ožeškienės buitpieša, In: *Raštai*. T. I, Kaunas, 1926, p. XI.
- ⁴⁹ Plačiau skaityti: M. Dubiecki, Romuald Traugutt i jego dyktatura, Kijów, 1911.
- ⁵⁰ 1863–1864 metai Lietuvoje: straipsniai ir dokumentai, sud. V. Girinienė, Kaunas, Šviesa, 1991.
- ⁵¹ Plačiau skaityti: Teodora z Narbuttów Monczuńska, Wspomnienia, LVIA. f. 1135, a. 4. b. 375.
- ⁵² Z. Kowalewska, Dzieja powstania Lidskiego, Wilno, 1916, c. 22.
- ⁵³ 1863 m. spalio 12–13 d. dailininko M. E. Andriolio parodymai tardymo komisijai, LVIA, f. 494, a. 1, b. 724, l. 127–128.
- ⁵⁴ *Ibidem*, l. 127.
- ⁵⁵ *Ibidem*, l. 128.
- ⁵⁶ *Ibidem*, l. 127.
- ⁵⁷ Z. Kowalewska, Dzieja powstania Lidskiego, Wilno, 1916, c. 49–50; 1863–1864 metai Lietuvoje: straipsniai ir dokumentai...
- ⁵⁸ V. J. Boreiša, Patriotas be paso, Vilnius, 1973, p. 17.
- ⁵⁹ M. Biržiška, Jokūbas Daukša, In: *Tauta ir žodis*, T. IV, 1926, p. 283.
- ⁶⁰ *Ibidem*, p. 286.
- ⁶¹ *Ibidem*, p. 286.
- ⁶² T. Korzon, Studenci polacy w Moskwie, Kraków, 1905.; T. Korzon, Mój pamiętnik przedhistoryczny, Kraków, 1912.
- ⁶³ M. Biržiška, Jokūbas Daukša... p. 289.
- ⁶⁴ *Ibidem*, p. 290.
- ⁶⁵ *Ibidem*, p. 293.
- ⁶⁶ D. Butėnas, Tragiško likimo literatas (Apie poetą E. J. Daukšą, 1836.V.I.–1890(?)), In: *Jaunimo gretos*, 1971, nr. 1, p. 24.
- ⁶⁷ Senovinis populiarius lietuvių ir lenkų patiekalas.
- ⁶⁸ L. Uziębło, Z humorystyki Syrokomlowej, In: *Litwa i Ruś*, T. III, c. 137; M. Biržiška, Jokūbas Daukša, p. 298.
- ⁶⁹ X. Przegląd miejscowy, In: *Kurjer Wileński*, nr. 24.
- ⁷⁰ M. Biržiška, Jokūbas Daukša... p. 300.
- ⁷¹ D. Butėnas, Tragiško likimo literatas... p. 24.
- ⁷² 1863–1864 metai Lietuvoje: straipsniai ir dokumentai...
- ⁷³ Vaižgantas, Tremtiniai, romantikai... p. 180.
- ⁷⁴ M. Biržiška, Lietuvių tautos kelias, T. I, Los Angeles, 1952, p. 21.
- ⁷⁵ Vaižgantas, Tremtiniai, romantikai... p. 181.
- ⁷⁶ V. Biržiška, Aleksandrynas, XIX a., T. III, Čikaga, 1965, p. 374.
- ⁷⁷ Vaižgantas, Tremtiniai, romantikai... p. 181–182.

KULTŪROS BARAI

2014. 4 (592)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3. 01125 Vilnius. Lithuania

E-mail: kulturosbarai@takas.lt

SUMMARIES

Dario MARTINELLI. *From crisis to opportunity – A manifesto for “New Humanities”*. The humanities are currently facing a complex crisis that involves their impact on, and role within, society; their popularity among students and scholars; and ultimately their identity as producers and promoters of knowledge. The main cause of the crisis has been identified in the modern western world, with its primarily-economic changes and the establishment of new priorities, fully including the increasing (and seemingly threatening for humanities) socio-cultural relevance of technologies. Such discussion has produced many reasons why humanists should “blame the system”, but very few why they should blame themselves. The present article intends to combine both aspects, in the conviction that a thorough self-critical assessment of the situation is of the utmost necessity. The result is a formulation of seven main “aims” that humanities should rethink and pursue, in order to relocate themselves in the society, and recover the centrality lost in the last few decades (page 2).

Paulius KUKIS. *„Schemes“ of Civic, Statehood and Nationhood*. The author discusses the structure of what creates the civic state (page 11).

The Future of the World: Global Connectivity or Creolization? Urban and media anthropologist Ulf Hannerz talks to Almantas Samalavičius. Internationally renowned Swedish author provides his view on the cultural consequences of so-called globalisation. Hannerz, however, chooses a different vocabulary to analyse its present shapes (page 13).

Kęstutis ŠAPOKA. *Classics Call for Witch-hunt*. On why the conference titled Prevention of Suicides and Destructive Art held at Lithuania Parliament instead of serious discussion turned out into a performance of several angry classics (page 17).

Kęstutis SKRUPSKELIS. *Talent in One Sphere Does Not Mean Talent in the Other*. Polemical notes (page 23).

Kristina STEIBLYTĖ. *To Celebrate What – Awards or Theater?* The author discusses why the International Theater Day turned out to be a closed celebration of professional community (page 24).

Sigitas TUTLYS. *Poems* (page 26).

Kęstutis ŠAPOKA. *In the Battle Field. Retrospective of Kęstutis Zapkus in Vilnius*. Lithuanian expatriate artist Kęstutis Zapkus has mastered the strongest qualities of American abstraction. Some of his grand works bear associations with powerful engines – one can not deny their unbelievable power and rhythm (page 26).

Stasys EIDRIGEVICIUS. *Between Photography and Metaphor or 1974-2014. What kind of forty years jubilee?* Artist's autobiographical essay (page 30).

Aurelija LEONAVIČIENĖ. *To Understand and Tame Cultural Meanings of the Text*. No matter what methodological roads are chosen by contemporary

translator, how well he or she has mastered the art of translation he or she has to roam from what is strange and one's own and vice versa. To put it in Ricoeur's words this is a pleasure to adopt language of a stranger in one's own home. Translator stages and develops dialogue between cultures and erects bridges between different worlds making them culturally closer to each other. What was seen as strange becomes one's own through translations (page 35).

Algirdas PATAČKAS. *About Mykoliukas and Severiutė or What is there in Vydija*. The author of the essay asks what is important in this chrestomathic novel (page 39).

Trembling and Making One Tremble. Rūta Gaidamavičiūtė interviews Vidmantas Bartulis. Composer managed to make connections between things that have no connections at all: he follows the rhythm of his time, remains among the leaders of his generation and writes music that can be listened to at the same time (page 42).

Aigustė TAVORAITĖ. *Cunning Shining of Virtuality*. The author analysed the problems of new media that she calls a sea of deceptiveness while discussing the cartoons of Polish graphic artist Paweł Kuczyński (page 46).

Vaidilutė BRAZAUSKAITĖ. *The Smith Endorsed by the Gods*. About Eimantas Ludavičius – one of the most mysterious artists in Vilnius' art context. His works are available for public any time in the whole city (page 49).

Kęstutis ŠAPOKA. *The Flow of Changing Meanings*. Project „Parts and Fragments“ by Arūnas Gudaitis at Vilnius CAC (page 51).

Andrea TOMPA. *„What is „public“ (theater) in Eastern Europe“*. The article is based on a paper presented at an International conference „Value Added of Contemporary Theatre: Who Needs Theatre Today?“ held at Lithuanian Academy of Music and Theatre (page 53).

Dialogue on Domertas or Foundations of Psychic Well-being. Mindaugas Kubilius interviews Ignas Staškevičius, an author of the book „Domertas: Legends of Lithuanian Business“ (page 57).

Odeta ŽUKAUSKIENĖ. *How and Why Visuality Became Pandora's Box*. We should understand that visuality is not an innocent spectacle of the world, the play of images, because it is used by geopolitics, it conditions relations between an individual and society, it is used to debase dimensions of humanness (page 60).

Vytautas JOKUBAUSKAS. *The War that Will Not Happen?* Military Security of Re-established Lithuanian Republic. Europe makes efforts after WWII to prevent future wars. But they are still a reality. In the context of recent Ukrainian events the author asks whether we are ready to defend ourselves? (page 65).

Liudvika POČIŪNIENĖ. *Absurd and Abstraction*. Notes on the margins. 4. The art history of the last century is hardly imaginable without absurd and abstraction and many of us take it for granted without trying to find its roots and thinking that it concerns just a few „chosen ones“ (page 70).

Vaclovas BAGDONAVIČIUS. *Kristijonas Donelaitis Through the Eyes of Vydūnas*. The author analyses Vydūnas' ideas that allow us to understand the meaning of Donelaitis' writings better. The three hundred anniversary of Lithuanian classic author also urges us to rethink his literary legacy (page 77).

Ernestas GADIRNIS. *Rage Produces Poems*. The uprising of 1863-1864 in the life of literary creators. The great epochal conflicts have their effects upon the life of individuals. Lithuanian historiography so far has not approached analytically the role of warriors-writers during the uprising against Russian empire in 1863-1864 neither did it discuss what were the relations between Polish and Lithuanian literati of that period (page 84).

Some Kultūros barai articles
and translations in eurozine
(www.eurozine.com):

Antanas ŠILEIKA

Long ago and far away: Big stories from small countries (En) (Lt)

Baltic stories in a global context

What's different about a place is what's interesting, writes Canadian novelist Antanas Sileika. A proposition that raises all manner of difficulties, as well as presenting unique opportunities, when writing fiction based on Baltic history aimed at a North American audience.

Tomas KAVALIUSKAS, Tatiana ZHURZHENKO

Post-Orange Ukraine: Lost years? (En) (Lt)

A conversation with Tatiana Zhurzhenko

In an interview conducted before Euromaidan commenced, Tatiana Zhurzhenko discusses the intricacies of regional tensions surrounding Ukraine, taking into consideration questions of memory, language and a putative civic, liberal Ukrainian nationalism.

Giedrius SUBACIUS

The death of a language (En) (Lt)

It is often said that every two weeks a language dies. But the statement belies a complex reality, in which languages are transformed, replaced or simply vanish along with their users. Giedrius Subacius on the fate of the Lithuanian language, among others.

Bo ISENBERG

Critique and crisis (En) (Lt)

Reinhard Koselleck's thesis of the genesis of modernity

The modern consciousness as crisis: Reinhard Koselleck's study of the origins of critique in the Enlightenment and its role in the revolutionary developments of the late eighteenth century is a work of historical hermeneutics whose relevance remains undiminished.

Nicholas BRADBURY, Almantas SAMALAVICIUS

The freedom of the fox in the chicken run (En) (Lt)

A conversation with novelist Nicholas Bradbury

Nicholas Bradbury made his literary debut this year with the novel „Market Farm“, a reworking of George Orwell's „Animal Farm“ for the free market era. He talks here about influences for his satirical take on the current financial crisis and potential grounds for hope for the future.

Almantas SAMALAVIČIUS, Immanuel WALLERSTEIN

New world-system? (En) (Lt)

A conversation with Immanuel Wallerstein

At some point, there is a tilt; there always is. Then we shall settle down into our new historical system. Wallerstein foresees one of two possibilities: more hierarchy, exploitation and polarization; or a system that has never yet existed, based on relative democracy and relative equality.

Béla NÓVÉ

The Orphans of '56 (En) (Lt)

Hungarian child refugees and their stories

Of the 200,000 Hungarian refugees who fled Hungary following the Soviet invasion in 1956, close to 20,000 were „unaccompanied minors“. Shortly after the fifty-sixth anniversary of the Hungarian Revolution, historian and former dissident Béla Nové traces their life stories.

Molly Scott CATO, Almantas SAMALAVIČIUS

Flourishing within limits (En) (Lt)

A conversation with green economist Molly Scott Cato.

Green economist Molly Scott Cato acknowledges the extraordinary advances that economic growth has brought. However, she insists that only by learning to flourish within limits can we hope to regain our sense of the good life.

SPAUDOS,
RADIO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

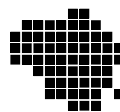

SRTR fondas Kultūros

barų 2014 m. projektui

„Kultūros krizė ar krizės kultūra?“

skyrė 50 000 litų finansinę paramą.

MOKSLAS • EKONOMIKA • SANGLAUDA

EUROPOS SĄJUNGA
EUROPOS SOCIALINIS FONDAS

Kuriame Lietuvos ateitį

Projektas Aukštosios kultūros impulsai mokykloms AKIM finansuojamas Europos socialinio fondo pagal Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programos 2 prioriteto „Mokymasis visą gyvenimą“ priemonę VP1-2.2-ŠMM-10-V „Neformaliojo švietimo paslaugų plėtra“.

www.eurozine.com

Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką

Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais

Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešojo erdvė

Skelbdamas geriausius žurnalų – partnerių straipsnius įvairiomis kalbomis, Eurozine atveria naują viešąją erdvę transnacionaliniam bendravimui ir diskusijoms.

Geriausi straipsniai iš visos Europos

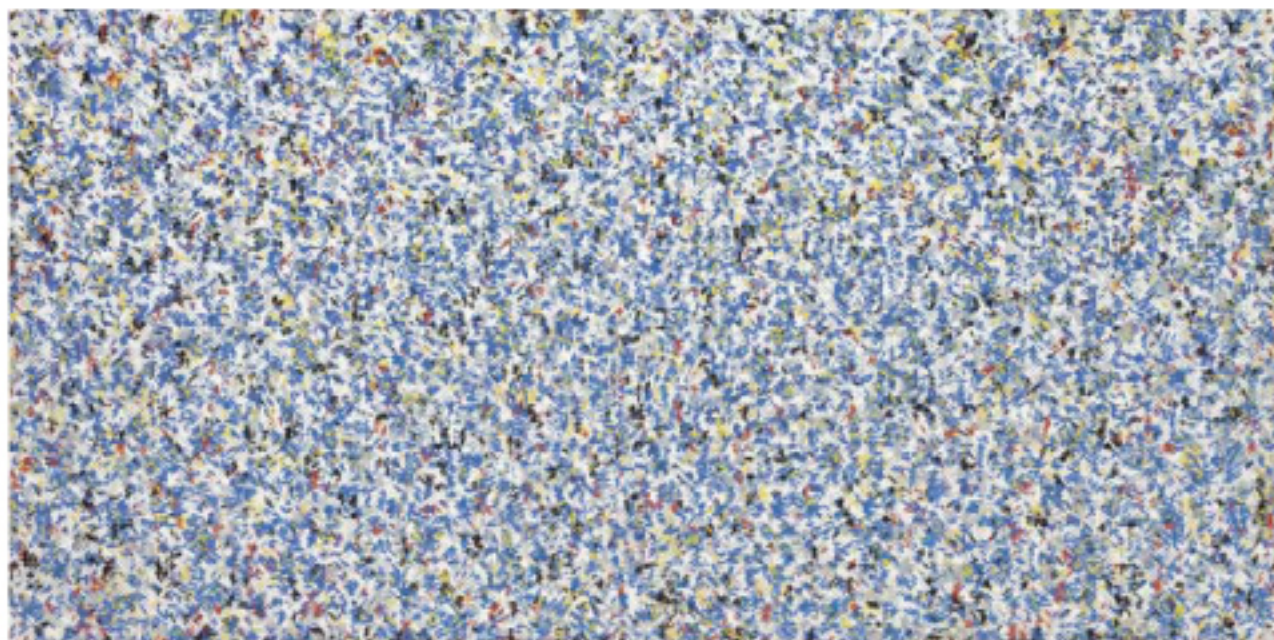
eurozine

Spaudė akcinė bendrovė Spauda, www.spauda.com

Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius

Tiražas 3200 egz.

Kaina – 4,99 Lt

Kęstutis ZAPKUS. Pagrindinių spalvų kompozicija. 1969. Drobė, akrilas, silkografija; 243,84 x 487,68

Kęstutis ZAPKUS. Pasaulio čempionas. 2007. Drobė, aliejus; 182,88 x 365,76

Vidmanto Ilčiuko reproduktas

Lietuvių Išeivijos dailininkas Kęstutis Zapkus, sako įtariai žiūrintis į figūratyvinę dailę, perdėm susijusią su komercija ir ideologija. Jo manymu, abstrakti formali tapyba, organizuojama muzikos (t. y. paties abstrakčiausio meno) principu, galėtų būti kelias iš aklovių, atmetant „tapybos mirties“ ir panašių retoriką. Apie dailininką skaitykite p. 27

Kaina – 4,99 Lt
KULTŪROS BARAI 2014, Nr. 4 (592), (1–96)
Indeksas 5031

ISSN 0134-3106

9 770134 310009